

point of view
Policy
written contract
company, or p
certai

ADASTRA.ORG.UA

**ГЕОПОЛІТИЧНА КОНКУРЕНЦІЯ
ЗОВНІШНІХ АКТОРІВ НА
ЗАХІДНИХ БАЛКАНАХ:
ПРИЧИНИ, ІНСТРУМЕНТИ,
ЕФЕКТИВНІСТЬ І НАСЛІДКИ**

2022

ADASTRA

ГЕОПОЛІТИЧНА КОНКУРЕНЦІЯ
ЗОВНІШНІХ АКТОРІВ НА ЗАХІДНИХ
БАЛКАНАХ: ПРИЧИНИ, ІНСТРУМЕНТИ,
ЕФЕКТИВНІСТЬ І НАСЛІДКИ

АНАЛІТИЧНА ДОВІДКА, 2022

ЗА АВТОРСТВОМ:

ЮРЧЕНКО ОЛЕНИ, ЕКСПЕРТКА ЗІ СТРАТЕГІЧНОЇ
КУЛЬТУРИ АНАЛІТИЧНОГО ЦЕНТРУ ADASTRA

ГЕОПОЛІТИЧНА КОНКУРЕНЦІЯ ЗОВНІШНІХ АКТОРІВ НА ЗАХІДНИХ БАЛКАНАХ: ПРИЧИНИ, ІНСТРУМЕНТИ, ЕФЕКТИВНІСТЬ І НАСЛІДКИ

Західні Балкани, на відміну від XIX-XX століть, наразі не є центральним регіоном у світовій чи навіть європейській політиці. Разом із тим, вони є мікрокосмом ключових світових процесів і трендів, серед яких інтенсивні конфлікти, проблеми постконфліктного регулювання та реінтеграції, етно-націоналізм та активне проникнення третіх акторів, зокрема КНР та РФ.

На думку Жака Анселя, унікальне геополітичне значення Балкан полягає в тому, що півострів перетинають напрямки, які пов'язують північ і південь континенту однією й тією ж лінією від Балтійського до Середземного моря. Навіть із позицій класичних геополітичних теорій регіон має особливе значення. Посилаючись на Х. Маккіндера та А. Мехена, можна стверджувати, що Балкани є частиною Євразійського фасаду континентальної маси, де факто частиною «Рімланду», – це пояс, буферна зона, задній двір і фронтір водночас, стратегічно важливий для світових гравців. Якщо Євразія є Хартлендом, то Західні Балкани належать до Рімланду. Він простягається від Скандинавського півострова через Піренеї, Апенніни, потім на Близький Схід, в Індію, Бірму, Індонезію, Китай і Японію. Саме тут проходила одна з ліній конфлікту між Сходом і Заходом, що веде із Західної Європи в південно-східному напрямку через Балкани до Салоніків і Стамбулу та далі на Близький Схід й Індійський океан [¹]. Серед факторів даного простору, які мають важливе значення, варто також враховувати:

- роль регіону як цивілізаційно-контактної зони глобальних релігій: християнства (православ'я, католицизму) та ісламу, що містить значний конфліктний потенціал;
- перетин на північному узбережжі Далмації основних етнокультурних течій Європи: слов'янських, латинської та німецької мов;
- існування ісламської меншини, що складається з сунітських бошняків і шиїтського елемента на Східних і Західних Балканах;
- асоціація цих меншин з афроазіатськими релігіями та етнічними рухами, незнайомими православним віруючим;
- вражаючий транзитний потенціал регіону в питаннях торгівлі, міграції, руху капіталу, послуг і створення інфраструктурних проєктів, що несе в собі як перспективи, так і загрози;
- вплив центральної частини Балканського півострова на стратегічну стабільність регіону, що призводить до геополітичного значення Східної Європи як геополітичного центра між Заходом і Євразією;
- геостратегічна необхідність контролювати дві крайності євразійського простору: Балкани та Центральну Азію, — щоб контролювати простір між ними.

Наразі регіон географічно оточений державами-членами ЄС, і було б логічним, якби Союз взяв до складу також один із ключових європейських півостровів (Балканський, на додачу до Іберійського та Аппенінського). Проте Балкани часто маркуються в політичному дискурсі як «задній двір ЄС», периферія або «периферія периферії» (Д. Бечев [²]),

¹ J. Ancel, *Géopolitique*. (Paris, France: Delagrave 1936

² Bechev D. 2012. The Periphery of the Periphery: The Western Balkans and the Euro Crisis. Policy Brief, ECFR, available online at: https://ecfr.eu/publication/the_periphery_of_the_periphery_the_western_balkans_and_the_euro_crisis/

«буферна зона» (Й. Зарагоза-Крістіані [3]), «знехтуване м'яке підчерев'я» (М. Бономі, [4, с. 15]). Останні декілька років, особливо після публічного переходу ЄС до «геополітичної акторності» в 2019 році, наротив щодо Західних Балкан у публічному дискурсі ЄС почав змінюватися: його називають «внутрішнім двориком Європи» (М. Раг [5]), «пазлом, якого бракує в загальній картині», «регіоном, який цілковито належить до Європи як континенту, але все ще не є частиною ЄС як інституційної структури» (Т. Мішчевич [6]).

Регіон «Західні Балкани» існує лише у візії європейських наднаціональних структур, адже цей термін сягає своїм корінням другу половину 1990-х років, періоду після досить серйозного провалу європейської політики щодо країн колишньої Югославії. Цей регіон охоплює нові держави колишньої комуністичної Югославії, у тому числі Албанію, але за винятком Словенії. Однак принципи створення цього терміну залишаються спірними. «Західні Балкани» являють собою синтез того, що залишилося від держав колишньої Югославії і в цьому сенсі є «штучним створенням», використовуваним для визначення нестабільного регіону, що переживає політичну трансформацію. Це підтверджується тим фактом, що Східні, Північні та Південні Балкани не існують як географічні регіони. Більше того, як справедливо зазначає Т. Тулун, «ЄС роками намагався трансформувати Балкани онтологічно, починаючи з імені» та розділяючи півострів на субрегіони, що відповідають прогресу держав на європейському шляху [7].

«Західні Балкани» є створеним ЄС концептом, який є наслідком європейського бачення регіону, що пояснює негативне застосування терміну «Балкани» та розширення до такої міри, що окремі діячі наполягають на вживанні натомість терміну «Південно-Східна Європа». Сконструйована ідея Західних Балкан пояснює узагальнене сприйняття ЄС регіону з Туреччиною та іншими периферіями Об'єднання, залишаючи поза увагою той факт, що Західні Балкани посідають стратегічну географічну позицію та є природним продовженням ЄС до Греції, однієї з держав-членів. Хоча утворення завжди ставило географію (як географічні простори) та силу в центр власного проєкту, як зазначають С. Нітою і М. Суус, у випадку Західних Балкан така логіка не спрацьовує. Географічно це простір, оточений державами-членами Європейського Союзу, тож вважати його периферією або дебатувати щодо розширення не має сенсу. Натомість, доведення розпочатого процесу до логічного завершення дозволило б говорити про цілісність ЄС і досягнення Брюсселем територіалізації як континенту паралельно з статусом членства в Європейському Союзі із сильним географічним компонентом [8].

З одного боку, попри те, що регіон є органічним продовженням ЄС, оточеним державами-членами, він усе ще сприймається як «інший», конфліктогенний та орієнтальний. У цьому контексті слід згадати книгу Марії Тодорової «Уявляючи Балкани», яку часто розглядають як новаторський текст і відповідну точку для критичної оцінки євроцентричних уявлень про регіон [9]. Для М. Тодорової Балкани «географічно невіддільні від Європи, але культурно сконструйовані як "Інші"» [10, с. 455]. Це «племенне, відстале, примітивне, варварське» [11, с. 453], «сховище негативних характеристик, на тлі яких був створений позитивний і самозакоханий образ "європейця" та "заходу"» [12, с. 455].

³ Zaragoza-Christiani J. 2017. Containing the refugee crisis: how the EU turned the Balkans and Turkey into an EU borderland. *The international spectator: Italian journal of International Affairs*, vol. 52, No. 4, pp. 59-75.

⁴ Bonomi M. 2019. Off Track. The EU's Re-engagement with the Western Balkans, IAI Papers, available online at: <https://www.iai.it/en/publicazioni/track-eus-re-engagement-westernbalkans>

⁵ Ruge M. 2021. Six simple principles for EU action in the Western Balkans in Bonomi M. (Ed.). 2021. *In Search of EU Strategic Autonomy: What Role for the Western Balkans*, Istituto Affari Internazionali (IAI), available online at: <https://www.iai.it/sites/default/files/9788893682008.pdf>

⁶ Mišević T. 2021. EU strategic autonomy and Western Balkans economic integration: The missing piece of the puzzle in Bonomi M. (Ed.). 2021. *In Search of EU Strategic Autonomy: What Role for the Western Balkans?* Istituto Affari Internazionali (IAI), available online at: <https://www.iai.it/sites/default/files/9788893682008.pdf>

⁷ Tulun T. E. 2018). Why is Macron sceptical about playing Ode to Joy for the Balkans? *Hürriyet Daily News*, 01.05.2018, available online at: <http://www.hurriyetdailynews.com/opinion/teoman-ertugrul-tulun/why-is-macron-skepticalabout-playing-ode-to-joy-for-the-balkans-131101>

⁸ Nitoiu, C., & Sus, M. (2018). Introduction: The rise of geopolitics in the EU's approach in its Eastern Neighbourhood. *Geopolitics*, 24(1), 1–19. <https://doi.org/10.1080/14650045.2019.1544396>

⁹ Todorova Marija Nikolaeva. (1997). *Imagining the Balkans*. Oxford University Press.

¹⁰ Todorova Marija Nikolaeva. (1997). *Imagining the Balkans*. Oxford University Press.

¹¹ Todorova Marija Nikolaeva. (1997). *Imagining the Balkans*. Oxford University Press.

¹² Todorova Marija Nikolaeva. (1997). *Imagining the Balkans*. Oxford University Press.

Хоча географічні або культурні визначення Балкан були неоднозначними, уявлення про регіон як про щось виняткове та за своєю суттю насильницьке та нецивілізоване переважало протягом століть в очах (Західної) Європи, оскільки будь-який конфлікт у регіоні сприймався як ще один доказ цієї незмінної, проблемної природи «Балкан». Аналіз М. Тодорової довгої історії «балканізуючих» настроїв наводить на питання про те, чи все ще існують подібні фантазії та дисбаланс сил або чи вони інституалізуються в процесі розширення. Таким чином, колишні балканські, а тепер європейські країни як-от Греція, Словенія, Румунія, Болгарія та Хорватія, у той час як функція «балканського»=значимого «Іншого» перейшла до Албанії, Сербії, Косово, Північної Македонії, Боснії та Герцеговини і Чорногорії як Західних Балкан і Туреччини як Східних Балкан, як вважають турецькі автори.

Із постколоніальної точки зору зміцнення іміджу Балкан як проблемного регіону гостро потребує європейського керівництва, що може навіть допомогти легітимізувати сувору обумовленість та «односторонній» характер процесу розширення. У той час як ставлення Європи до Балкан часто будувалося через процес відчуження, М. Тодорова також вказала, що Балкани представляють темну сторону всередині Європи, нагадуючи про найжахливішу сторону ЄС: його власну жорстоку історію воєн, етнічних чисток і нестабільності. Наприклад, С. Жижек припустив що те, що «Європа, можливо, боїться визнати в недавній Югославській війні, – це насильницьке походження її власної системи національних держав» [13]. Це породжує парадокс, оскільки та частина, від якої «європейці» хочуть дистанціюватися або яку прагнуть видозмінити, насправді є не зовнішньою, а скоріше внутрішньою, конститутивною частиною Європи, тією, якій було відмовлено в її приналежності до неї.

Із точки зору постколоніальної теорії та критики балканізму зокрема, можна стверджувати, що основа відносин між ЄС і Балканами побудована на «Заході», який дивиться на Балкани через призму (відносної) ретроградності, у той час як йому болісно нагадують про його власні минулі кризи та конфлікти. Пам'ять про неконтрольоване насильство проектується та переноситься на Балкани, хоча подібні конфлікти відбувалися всюди в Європі протягом всієї історії.

Це сприйняття є прекрасною основою для правих популістів у деяких державах-членах ЄС. З іншого боку, розуміння Західних Балкан як європейського продовження все ще не є аж настільки універсальним, хоча з географічної точки зору така теза є справедливою. Таким чином, розширення ЄС на Західні Балкани не працює як важливий інструмент для розширення існуючої безпекової спільноти на схід, а як фактор дестабілізації Союзу в разі вступу до нього країн регіону. Як пише М. Бонімі, бачення Західних Балкан як регіону проблем домінує над можливостями, які він дає [14]. Він і справді може бути привабливим через ресурси ВДЕ, транзитні шляхи для газу та світової торгівлі, молодшу робочу силу, 18 мільйонів споживачів, активний розвиток малого та середнього бізнесу, аграрний потенціал [15] та в глобальних ланцюжках поставок для ЄС із огляду на близькість [16], що стало особливо актуально під час пандемії. Окрім того, європейськість Західних Балкан не є настільки дискусійною, як у турецькому випадку. Проте конфліктогенність регіону та великий масив проблем, якими він пройнятий, перекреслюють будь-які позитивні в його сприйнятті зовнішніми акторами, у тому числі ЄС.

Закладення підвалин європейської політики щодо Західних Балкан проходило на фоні розпаду Югославії та неодмінно перебувало в залежності від потреби врегулювання конфліктів і постконфліктної відбудови. Варто зазначити, що миротворчі проекти ЄС,

¹³ Razsa, M., & Lindstrom, N. (2004). Balkan is beautiful: Balkanism in the political discourse of Tudman's Croatia. *East European Politics and Societies: and Cultures*, 18(4), 628–650. <https://doi.org/10.1177/0888325404266939>

¹⁴ Bonomi M. 2019. Off Track. The EU's Re-engagement with the Western Balkans, IAI Papers, available online at: <https://www.iai.it/en/publicazioni/track-eus-re-engagement-westernbalkans>

¹⁵ Ruge M. 2021. Six simple principles for EU action in the Western Balkans in Bonomi M. (Ed.). 2021. *In Search of EU Strategic Autonomy: What Role for the Western Balkans*, Istituto Affari Internazionali (IAI), available online at: <https://www.iai.it/sites/default/files/9788893682008.pdf>

¹⁶ Nechev Z. and Kirchner M. J. 2021. *Time to Move to the Western Balkans: How Diversification of Global Supply Chains Can Benefit EU Resilience*. IDSCS Policy Papers, no. 9/2021, available online at: <https://idscs.org.mk/en/portfolio/time-to-move-to-the-western-balkanshow-diversification-of-global-supply-chains-can-benefit-eu-resilience/>

суттєво обмежені в ефективності через інституційну слабкість і брак дієвих інструментів примусу сторін до миру, не стали основою постюгославського політичного ландшафту, та з огляду на суттєві недоліки європейських ініціатив, флагманська роль у вирішенні даних проблем відійшла до США та НАТО, а ЄС був вимушений на початках підпорядковувати свою політику в регіоні стратегії Вашингтона. На думку окремих вчених, миротворча анемія ЄС у географічно близькому та важливому для нього регіоні в період інтенсивних конфліктів 1990-тих років у 2000-х вилилася в спроби компенсувати цей провал шляхом використання доступних інструментів задля відбудови регіону. ЄС сподівався побудувати стійкий мир, демократію та державність у цих країнах, пообіцявши в кінцевому підсумку членство в Союзі. Як стверджує Р. Каплан [17, с.8], нездатність ЄС запропонувати ефективну відповідь на кризу на Балканах із перших днів його існування призвела до того, що Союз прагнув зайняти провідну позицію в післявоєнному управлінні та відновленні цих територій, почасти для зміцнення власного авторитету у формування зовнішньої політики [18, с.18-19].

Процес європеїзації, який був розроблений спеціально для цього регіону, таким чином, значно відрізнявся та був більш складним, ніж перехідні процеси в посткомуністичних державах Східної та Центральної Європи. Євроінтеграційна перспектива з позиції Брюсселя станом на 1999 рік вважалася гіпотетично одним із найбільш ефективних стимулів постконфліктного врегулювання, примирення та становлення нормальних міждержавних відносин у регіоні. У ретроспективі можливість членства в ЄС стала де факто важелем примусу, просування та нав'язування Брюсселем власного порядку денного для держав Західних Балкан, застосування обумовленості та імплементацій норм і законодавчих актів ЄС на рівні національних правових систем. Як пише Паркер, політичні зміни в ЦСЄ раніше та нині на Західних Балканах розглядалися як навчальний процес, під час якого місцеві входять у контакт із західними цінностями та вчаться поводитися на європейський манер; у межах цього процесу держави-аспіранти вивчають норми та цінності спільноти й повинні продемонструвати їхнє бажання та здатність їх інтернаціоналізувати [19, с. 59]. Як пише О. Вевер, «Європа таким чином стає темпоральною, на противагу просторовій категорії: кожен може стати європейцем на деякому пізньому етапі розвитку. Цей пізній етап є важливим, адже європейськість завжди приходить пізніше» [20, с. 263]. Розширення на Західні Балкани, окрім того, на думку деяких вчених, є ідеальним випробуванням на здатність ЄС стати глобальною геополітичною потугою [21, с.7].

Будівництво держав-членів ЄС на Західних Балканах чітко демонструє амбіції Союзу трансформувати Західні Балкани за своїм образом і подобою. Європеїзація через членство працює значною мірою за рахунок поширення правових норм, а також юридичних зобов'язань і примусу. Держави-члени ЄС підпорядковуються нормам Об'єднання, вираженим у політиці та інституціях, що розповсюджуються через прецедентне право Європейського суду або європейські директиви, спрямовані на гармонізацію національних законодавств. Тим не менш, верховенство та пряма дія законодавства ЄС також забезпечують стимули, наприклад, у формі фінансових санкцій, а також можливості для соціалізації еліти. В основі стратегії побудови держав-членів лежить необхідність швидкого переходу від офіційного прийняття законодавства до розвитку потенціалу для його реалізації [22].

Надійна перспектива членства в ЄС є серйозною рушійною силою імпорту норм на Західних Балканах, але нинішні країни, що прагнуть приєднатися до Союзу, не пішли тим шляхом, якого можна було б очікувати в літературі з європеїзації. Хоча західнобалканські

¹⁷ Caplan, R. (2006) *A New Trusteeship? The International Administration of War-Torn Territories*, London: Routledge.

¹⁸ Keil, S., & Arkan, Z. (2016). *The Eu and member state building: European foreign policy in the western balkans*. Routledge/Taylor & Francis Group.

¹⁹ Parker N. 2008. A theoretical introduction; Spaces, centers and margins" in Parker N. (Ed.). *The Geopolitics of Europe's Identity: centers, boundaries and margins*. New York: Palgrave Macmillan.

²⁰ Wæver O. 2000. The EU as Security Actor: Reflections from a Pessimistic Constructivist on Post-Sovereign Security Orders in Kelstrup M. and Williams M. C. (Eds.). 2000. *International Relations Theory and the Politics of European Integration: Power, Security and Community*, London and New York: Routledge.

²¹ Beshku, K. (2021). The EU as a geopolitical power. the case of the Western Balkans region as the periphery to the core. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3930115>

²² Keil, S., & Arkan, Z. (2016). *The Eu and member state building: European foreign policy in the western balkans*. Routledge/Taylor & Francis Group.

держави знаходяться шляху до Брюсселя в межах процесу приєднання, Європа ще не «потрапила додому» в більшості західнобалканських держав. Виклик Західних Балкан нормативної влади Європейського Союзу проявляється в політиці дотримання та тому, що ці країни оскаржують доцільність тиску ЄС на них з метою прийняття конкретних норм і цінностей. Процес передачі норм Союзу, пов'язаний зі вступом, призвів до диференційованого розширення прав і можливостей еліт. Оскільки багато заходів із передачі норм орієнтовані на еліту, мало уваги приділяється місцевим політичним процесам, у тому числі опору, а оскільки норми ЄС вступають у протиріччя з усталеними внутрішніми стандартами, мають місце оскарження норм, їхня несумісність і боротьба за норми між різними сегментами суспільства. Коли балканські політичні лідери відкрито протистоять ЄС із приводу умов трансферу норм, вони не тільки ставлять під сумнів нормативні основи Європейського Союзу, але і відкидають саме утворення як творця норм на Західних Балканах і ставлять на перший план внутрішні причини та нормативні контексти: опір, неприйняття або удаване прийняття норм, експортованих із ЄС [23, 24, 25, 26].

Хоча 1999 року Європейська Рада також вперше прямо згадала про можливе приєднання західнобалканських держав до ЄС, порівняно з ЦСЄ формулювання були більш розпливчати, а риторика не була стійкою. У Кельні Європейська Рада згадала про наближення Західних Балкан «до перспективи повної інтеграції в структури [ЄС]» і вказала на «перспективу членства в Європейському Союзі на основі Амстердамського договору і виконання критеріїв, визначених Європейською Радою в Копенгагені в червні 1993 року». Рік потому Європейська Рада підвищила статус західнобалканських держав до «потенційних кандидатів на членство в ЄС». Хоча поняття «потенційний кандидат» ніколи раніше не застосовувалося, не мало визначення й було юридично нікчемним, воно передбачало прихильність та означало статус, наступним кроком якого був «кандидат», як у державах Центральної та Східної Європи. Натомість Європейська Рада віддала перевагу більш м'якій відданості «максимально можливій інтеграції країн регіону в політичний та економічний мейнстрім Європи» [27, 28].

Із тих пір сила риторичної прихильності ЄС Західним Балканам зростає. Загребський саміт у листопаді 2000 року запропонував «перспективу приєднання» західнобалканським державам «на основі положень Договору про Європейський Союз». Наступного місяця Європейська Рада Ніцци трохи підвищила свої зобов'язання, у виняткових випадках заявивши, що ЄС пропонуватиме «чітку перспективу приєднання» західнобалканським державам і це «підтримало б зусилля Західних Балкан [...], які сприятимуть зближенню кожної з цих країн з Союзом і формуванню єдиного цілого». Брюссельська Європейська Рада в березні 2003 року пішла далі, заявивши, що «майбутнє Західних Балкан знаходиться в межах ЄС». Із тих пір це формулювання стало стандартним. Кілька місяців потому Європейська Рада в Салоніках «підтвердила свою рішучість повністю та ефективно підтримувати європейську перспективу західнобалканських країн, які стануть невід'ємною частиною ЄС». У тих же висновках було схвалено «Салонікський Порядок денний для Західних Балкан», додаток до висновків Ради, в якому говориться, що «остаточне членство Західних Балкан у союзі є першочерговим завданням для ЄС» і «Балкани стануть невід'ємною частиною єдиної Європи». Європейська Рада в Брюсселі в 2006 році «підтвердила європейську перспективу Західних Балкан» і підтвердила «членство в ЄС як кінцеву мету» [29].

²³ Zweers, W. (2019). *Between effective engagement and damaging politicisation: Prospects for a credible EU enlargement policy to the Western Balkans*. UW-Madison Libraries. Retrieved April 25, 2022, from <https://search.library.wisc.edu/catalog/9912952813102121>

²⁴ O'Brennan, J. (2018, May 18). *Back on the agenda: Eu Enlargement to the western balkans and beyond*. IIEA. Retrieved April 25, 2022, from <https://historyiiea.com/eu27/back-on-the-agenda-eu-enlargement-to-the-western-balkans-and-beyond/>

²⁵ Piacentini, S. (2017). *The Western Balkans in the European Union: Enlargement to ...* Istituto Affari Internazionali. Retrieved April 25, 2022, from <https://www.iai.it/sites/default/files/iai1712.pdf>

²⁶ Jano, D. (2009, March 10). *EU - Western Balkans Relations: The many EU approaches*. SSRN. Retrieved April 25, 2022, from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1352729

²⁷ Economides, S. (2020, March 20). *From fatigue to resistance: EU enlargement and the western ...* Dahrendorf Forum IV. Retrieved April 22, 2022, from <https://www.dahrendorf-forum.eu/wp-content/uploads/2020/03/From-Fatigue-to-Resistance.pdf>

²⁸ Džankić, J., Keil, S., & Kmezić, M. (Eds.). (2019). *Europeanisation of the western balkans: A failure of Eu conditionality?* PALGRAVE MACMILLAN.

²⁹ Džankić, J., Keil, S., & Kmezić, M. (Eds.). (2019). *Europeanisation of the western balkans: A failure of Eu conditionality?* PALGRAVE MACMILLAN.

Фактично ЄС перетворив «європейську перспективу Західних Балкан» на мантру, водночас сек'юритизуючи регіон як джерело етнічних конфліктів і територіальних суперечок. У Європейській стратегії безпеки 2003 року Західні Балкани визначалися як такі, що становлять загрозу європейській безпеці: «Європа все ще стикається з безпековими загрозами та викликами. Початок конфлікту на Балканах став нагадуванням про те, що війна не зникла з нашого континенту» [30, с.28]. Хоча регіон було внесено до європейського проекту зі «сприяння формуванню поясу добре керованих держав на схід від ЄС та на середземноморських кордонах» [31, с. 35], дискурс Союзу в основному сконцентрований на консолідації демократії та верховенстві права в регіоні.

Таким чином, можна зробити проміжний висновок про те, що першочерговим завданням Об'єднання на Балканах стала превенція потенційного спалаху нового конфлікту або конфліктів, які могли б загрожувати безпосередньо Союзу через міграційні потоки, транскордонну злочинність, розрив ланцюжків поставок, сіру зону безпеки, терористичні загрози та інші причини. Легітимація та офіційний дискурс щодо запланованої діяльності в регіоні відображають більш альтруїстичне уявлення про політику ЄС, проте за своєю сутністю не суперечать безпосереднім інтересам.

Десе'юритизація регіону, і як рамкування Західних Балкан в якості загрози, і як крайня політизація їх проблем у європейському порядку денного, тривала від другої половини 2000-х років через тривалу полікризу ЄС, ослаблення абсорбційної потужності Об'єднання, проблеми великого розширення 2004 року та суперечливого прийняття Болгарії та Румунії 2007 року, проте досягла свого апогею в 2014 році, коли Ж.-К. Юнкер проголосив, що жодна держава на приєднується до ЄС за його мандату: «ЄС слід взяти перерву в розширенні для консолідації того, що було досягнуто між 28 державами» та «особливо Західним Балканам слід буде підтримувати європейську перспективу, однак ніякого розширення не відбудеться в найближчі п'ять років» [32, с. 11]. Він не згадав розширення як один із десяти пріоритетів цієї Комісії, що контрастувало з його прагненням, аби ЄС був «потужнішим та амбітнішим у важливих питаннях й обережнішим і скромнішим у менш важливих справах» [33, с. 3].

Виправданнями для такого рішення стали більш нагальні проблеми всередині самого ЄС, міграційна криза та російсько-українська війна, однак у перспективі обернулося негативними наслідками для самого Союзу. Колишній посол ЄС у Північній Македонії Е. Фуаре, а також експертна мережа BiEPAG («Консультативна політична група «Балкани в Європі») вважають, що мораторій Юнкера демотивував як політичні еліти, так і західнобалканські суспільства [34].

2015 року Генеральний Директорат із розширення було перетворено на Генеральний Директорат із питань сусідства та переговорів про розширення, що стало промовистим рішенням. Навіть Глобальна стратегія ЄС 2016 року не розглядає підхід ЄС у якості геополітичного, представляючи швидше розмитий концепт європейського погляду на світ, зосереджуючись швидше на цінностях, аніж на будь-яких геополітичних факторах. Як і Туреччина, Західні Балкани залучені до європейської політики сусідства, а термін «стійкість» пов'язаний із стратегією ЄС, вчергове звертаючи на внутрішнє становище країн-кандидатів більше уваги, аніж на власне підтримку ЄС.

³⁰ European Commission. 2003. European Security Strategy: A Secure Europe in a Better world, available online at: www.consilium.europa.eu/media/30823/qc7809568enc.pdf

³¹ European Commission. 2003. European Security Strategy: A Secure Europe in a Better world, available online at: www.consilium.europa.eu/media/30823/qc7809568enc.pdf

³² Juncker C. 2014. A New Start for Europe: My Agenda for Jobs, Growth, Fairness and Democratic Change. Political Guidelines for the next European Commission. Opening Statement in the European Parliament Plenary Session. Strasbourg, 15 July, available online at: <https://www.eesc.europa.eu/resources/docs/jean-claude-juncker---politicalguidelines.pdf>

³³ Juncker C. 2014. A New Start for Europe: My Agenda for Jobs, Growth, Fairness and Democratic Change. Political Guidelines for the next European Commission. Opening Statement in the European Parliament Plenary Session. Strasbourg, 15 July, available online at: <https://www.eesc.europa.eu/resources/docs/jean-claude-juncker---politicalguidelines.pdf>

³⁴ Bieber, F., & Tzifakis, N. (2019). *The Western Balkans as a Geopolitical Chessboard? Myths, Realities and Policy Options*. Balkans in Europe Policy Advisory Group. Retrieved April 24, 2022, from https://biepag.eu/wp-content/uploads/2021/07/The_Western_Balkans_as_a_Geopolitical_Chessboard.pdf

Під час Стратегічного форуму в Бледі у вересні 2017 року, Високий Представник ЄС, Федеріка Могеріні, заявила, що Західні Балкани перебувають на «незворотному шляху» до членства в Союзі. Окрім того, Президент Юнкер визнав стратегічну важливість утримування Західних Балкан під впливом ЄС у своєму щорічному зверненні у вересні 2017 року [35].

Макрорегіональна стратегія ЄС, яка з'явилася в тому ж році, намагалася представити геополітичний погляд ЄС із трьома макрорегіональними стратегіями: стратегією ЄС для Балтійського регіону (2009), Дунайського регіону (2010), Адріатично-Іонічного регіону (2014) та Альпійського регіону (2015) [36].

Тим не менше, уже доволі скоро Західні Балкани отримали нову дискурсивну конотацію у вигляді «геополітичної інвестиції», що зумовлено інтенсифікацією діяльності третіх акторів у регіоні та підважуванням монопольної позиції ЄС у межах цього простору.

Уже 2018 року Ж.К. Юнкер заявив, що розширення на Західні Балкани є «інвестицією в безпеку, економічне зростання та вплив ЄС, як і його здатність захищати власних громадян», однак вчергове зв'язав розширення з безпекою та стабільністю регіону: «Якщо ми хочемо стабільності в сусідніх державах, ми повинні також підтримувати надійну перспективу розширення для Західних Балкан», розглядаючи регіон як джерело проблем [37].

На тлі цих обставинах Німеччина поклала початок Берлінському процесу (2014-2018 рр.), міжурядовій ініціативі, спрямованій на ревіталізацію взаємодії із Західними Балканами для активізації їхнього зближення з ЄС. Стратегічний документ Комісії під назвою «Надійна перспектива посилення взаємодії ЄС та Західних Балкан» знову повернула регіон у європейський порядок денний. Стратегія розпочинається тезою про те, що «шість західнобалканських партнерів є частиною Європи, географічно оточеною державами-членами ЄС» [38, с. 1].

Документ підтвердив також, що «заснований на досягненнях перспектива членства в ЄС для Західних Балкан є політичним, безпековим та економічним інтересом самого Союзу. Це є геостратегічною інвестицією в стабільну, сильну та об'єднану Європу, засновану на спільних цінностях». І хоча термін «геополітика» не застосовується, поняття «геостратегічної інвестиції» лежить у межах одного й того ж категоріального апарату.

У лютому 2018 року, коли Європейська Комісія запропонувала документ «Надійна перспектива розширення ЄС та посилення взаємодії із Західними Балканами», що метою задекларував підтвердження європерспективи балканської шістки й пришвидшення переговорного процесу з державами-аспірантами в залежності від оцінки поступу кожного з них. Стратегія розширення, відповідно до означеного документу, прив'язувалася до програми «Європа 25», яка була анонсована Президентом Єврокомісії у вересні 2017 року [39]. Таким чином, 2025 рік визначався як гіпотетична дата набрання членства в Євросоюзі Сербією та Чорногорією в разі успішного завершення ними переговорів про вступ. Єврокомісія також підтримала початок переговорів із Північною Македонією та Албанією, а також імовірність надання статусу кандидата на вступ для Косово та Боснії і Герцеговини.

³⁵ Juncker C. 2017. State of the Union Address, available online at: http://europa.eu/rapid/pressrelease_SPEECH-17-3165_en.htm.

³⁶ European Commission. 2017. What is an EU macro-regional strategy? Brussels, available online at: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/cooperate/macro_region_strategy/pdf/mrs_fa_ctsheet_en.pdf

³⁷ Juncker C. 2018. *A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans*. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Strasbourg, 6.2.2018 COM (2018), available online at: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-credible-enlargementperspective-western-balkans_en.pdf

³⁸ European Commission. 2018. *A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans*. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Strasbourg, available online at: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-credible-enlargementperspective-western-balkans_en.pdf

³⁹ European Commission. 2018. *A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans*. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Strasbourg, available online at: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-credible-enlargementperspective-western-balkans_en.pdf

Однак Стратегія 2018 року не стала проривною. Чітким індикатором системної неефективності балканської стратегії ЄС стала неможливість ухвалення Європейською Радою та Радою ЄС рішення щодо старту перемовин із Тираною та Скоп'є протягом наступних двох років. Додатковим фактором дестабілізації став Брекзит і перезавантаження влади в ЄС у зв'язку з виборами до Європарламенту та новим складом Єврокомісії.

Ж.К. Юнкер розпочав 2018 рік із геополітичного туру Белградом, Подгорицею, Приштиною, Сараєво, Скоп'є та Тираною, завершивши у Софії, яка на той час утримувала президенство у ЄС. Софійський саміт ЄС-Західні Балкани 2018 року став першим за 15 років заходом високого рівня, який засвідчив, що дефіцит уваги до Західних Балкан був суттєвою помилкою. Результатом роботи саміту стали Фінальна декларація та Порядок денний, включно з визначенням головних пріоритетів та дорожньої карти їхньої імплементації. Документи визначили 6 флагманських ініціатив, а саме верховенство права, інтенсифікація співпраці в безпековій галузі та міграційній політиці, стимулювання соціально-економічного розвитку, посилення взаємозалежності між балканською шісткою та ЄС, зокрема через інвестиції в транспорті та енергетичні проєкти та економічну інтеграцію, діджиталізація економіки, добросусідські відносини [40].

Після цього вже на Лондонському саміті в липні 2018 року, який зібрав західнобалканські держави та держави-члени ЄС, залучені до Берлінського процесу, увага традиційно була приділена боротьбі з корупцією, діджиталізації та добросусідським відносинам між державами регіону [41].

Новий раунд самітів Берлінського процесу (2019-2023) розпочався в Познані, але їхній вплив був менш значущим. Аргументація потреби розширення на Західні Балкани почала змінюватися протягом 2018-2019 років. Хоча 2018 року було поновлено фокус на розширенні ЄС на Західні Балкани через «інклюзивний підхід», цього було недостатньо для подолання спричиненої Брекзитом кризи та зосередження уваги на західнобалканському регіоні.

Лише 2019 року, з оновленням Європейської Комісії та парламенту після травневих виборів цього ж року, ЄС по-справжньому став розглядати Балкани через геополітичну призму, принаймні на рівні дискурсу. Ці оновлені європейські органи відбили те, що С. Гуцціні називає «відродженням геополітичної думки» [42, с. 19]. У якості своєї стратегії як геополітичної Комісії президентка Урсула фон дер Ляєн підкреслила свою відданість розширенню, звернувшись до комісара з питань сусідства та розширення Олівера Варгелія із завданням працювати над надійною перспективою розширення для Західних Балкан. Вона заявила, що Європа «має позиціонувати себе у світі, який позначений постійним протистоянням США та Китаю, конфліктами на Близькому Сході та посиленням гео економічним суперництвом в Африці. Відносини Європи з південними та східними сусідами залишаться міцними» [43]. Ідея стратегічної автономії ЄС – концепція, яка використовується з 2013 року – знову виринула в публічному дискурсі після цих офіційних заяв паралельно європейському геополітичному фокусу на регіоні. Західні Балкани скоро перетворилися на «найважливіший геополітичний тест Європейського Союзу» і були офіційно проголошені «геостратегічною інвестицією ЄС». Як вважає британський політолог М. Галеотті, прагнення стримати вплив зовнішніх акторів у регіоні, зокрема РФ та КНР, змусило ЄС переглянути власну західнобалканську стратегію [44]. Високий представник ЄС із закордонних справ та політики безпеки Ф. Могеріні, відвідуючи Балкани в березні 2017 року, висловила занепокоєння щодо перетворення регіону на «шахівницю для гри великих

⁴⁰ Beshku, K. (2021). The EU as a geopolitical power: the case of the Western Balkans region as the periphery to the core. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3930115>

⁴¹ Beshku, K. (2021). The EU as a geopolitical power: the case of the Western Balkans region as the periphery to the core. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3930115>

⁴² Guzzini S. (Ed.). 2012. *The return of Geopolitics in Europe? Social Mechanisms and Foreign Policy Identity Crises*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁴³ European Commission. 2019. Mission Letter. Ursula Von der Leyen, Commissioner-designate for Neighbourhood and Enlargement. 10 September, Brussels, available online at: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/mission-letter-laszlo-trocsanyi_en.pdf

⁴⁴ Galeotti, M. (2018, April 4). *Do the Western Balkans face a coming Russian storm?* ECFR. Retrieved April 20, 2022, from https://ecfr.eu/publication/do_the_western_balkans_face_a_coming_russian_storm/

держав», що спонукало Брюссель до пошуку нових механізмів ревіталізації євроінтеграції регіону.

До 2020 року Західні Балкани перебували в стані «силового вакууму» через відхід США з регіону за часів адміністрації Д. Трампа (2016-2020). У свою чергу, Берлінський процес зазнав жорсткої критики за проштовхування питання розширення в порядок денний ЄС та введення Західних Балкан, за словами Р. Беллоні й М. Брунаццо, у «кімнату очікування ЄС» [45]. Після 2019 року консолідація стабільності та повна імплементація ліберальних політичних та економічних реформ перестали бути принциповими або єдиними аргументами, які згадувалися як умови для набуття членства у ЄС. Європейські чиновники все частіше заявляли, що Утворенню варто долучитися до стримування негативного впливу інших зовнішніх акторів, а саме Росії, Китаю, Туреччини та держав Перської затоки.

Попри відчутні зміни на рівні дискурсу та виклики з боку зовнішніх гравців на Західних Балканах, у 2018 та 2019 роках Європейська Рада послідовно блокувала процес початку перемовин про вступ з Албанією та Північною Македонією через вето держав-членів. Хоча Комісія у квітні 2019 року оприлюднила Пакет розширення ЄС, що містив щорічні доповіді про прогрес двох держав з рекомендацією розпочати переговори, вони були заблоковані Францією, Данією та Нідерландами [46].

На початку 2020 року Франція виступила з ініціативою зміни механізмів переговорного процесу, яка передбачає посилення ролі держав-членів у ході переговорів із кандидатами країн-кандидатів, у той час як до цього перемовини велися співробітниками Європейської Комісії. Ще однією новелою є ведення перемовин не 35 паралельними треками, тобто одночасне обговорення 35 розділів угоди про вступ, а групування їх на 6 кластерів, за якими не можуть вестися паралельні перемовини та перехід до наступного блоку відбувається лише із закриттям переговорів на попередньому. Окрім того, у разі, якщо держава-аспірант демонструє регрес у процесі запровадження необхідних реформ, можливим є повернення переговорів на попередній рівень [47]. Таким чином, нова методологія 2020 року пронизана «кластерною філософією» та «механізмом відкату» у випадку, якщо держава-кандидат не демонструє суттєвого прогресу.

Під час Мюнхенської безпекової конференції 2020 року Високий Представник ЄС із закордонних справ та політики безпеки Ж. Боррель визнав, що Утворення повинно розвинути «прагнення до сили» та «навчитися використовувати мову сили». Він також підкреслив, що Європейський Союз повинен протистояти китайським та російським інтересам на Західних Балканах, оскільки три великі держави «використовують свої ЗМІ для гіперболізації масштабів їхньої допомоги регіону аби підвищити свою геополітичну роль у ньому» та втягуються в «агресивну політику щедрості» [48, с. 45].

У своїй прес-конференції перед Радою закордонних справ у травні 2021 року Ж. Боррель заявив: «регіон має особливе значення в Європі і для Європи. Ми погодилися, що Західні Балкани мають ключову геостратегічну роль для Європейського Союзу. Наші зобов'язання перед Західними Балканами повинні бути дуже чіткими та ми не маємо залишати в цьому питанні жодного простору для сумнівів» [49].

⁴⁵ Belloni R. and Brunazzo M. 2017. After Brexit: The Western Balkans in the European WaitingRoom, *European Review of International Studies*, vol. 4, no. 1 (2017), pp. 21-38.

⁴⁶ Beshku, K. (2021). The EU as a geopolitical power. the case of the Western Balkans region as the periphery to the core. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3930115>

⁴⁷ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 'Enhancing the Accession Process – A Credible EU Perspective for the Western Balkans', Brussels, 5.2.2020 COM(2020) 57 final https://ec.europa.eu/neighbourhoodenlargement/sites/near/files/enlargement-methodology_en.pdf

⁴⁸ Borrell J. 2021. *European Policy in times of Covid-19*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, available online at: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/630ef499-8d1b-11eb-b85c-01aa75ed71a1/language-en>

⁴⁹ Borrell J. 2021. *European Policy in times of Covid-19*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, available online at: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/630ef499-8d1b-11eb-b85c-01aa75ed71a1/language-en>

Останній саміт ЄС-Західні Балкани відбувся 6 жовтня 2021 в словенському місті Брдо при Кранью. Декларація, прийнята за результатами саміту, дозволяє робити висновки щодо його наступних результатів:

1. ЄС підтвердив свою підтримку євроінтеграційним прагненням вказаних держав, що в тексті названі «спільним стратегічним вибором». Однак ця заява позбавлена конкретики: пропозиції Словенії про завершення розширення до 2030 року були відхилені, а очікування щодо оголошення початку дати перемовин із Північною Македонією та Албанією також не справдилися.

2. Лідери європейських держав продовжують ув'язувати успішну євроінтеграцію із активним реформуванням всередині держав-кандидатів, як впливає з тексту декларації. Основними проблемами, які перешкоджають прогресу в цьому напрямку є низькі темпи або стагнація реформування держав та становлення демократичних інститутів, проблеми із забезпеченням верховенства права й реформуванням судової системи, корупція та організована злочинність, авторитарні тенденції, а також неврегульовані міждержавні конфлікти.

3. ЄС позиціонує себе як найближчий партнер, основний інвестор та донор регіону й очікує від держав-кандидатів належного визнання та транслювання масштабу цієї допомоги. У контексті спільної для країн стратегічної орієнтації Брюссель наполягає на поглибленні співпраці та посиленні координації із Спільною зовнішньою політикою та політикою безпеки ЄС. Додатковим стимулом такої інтенсифікації виступають спільні безпекові виклики, зокрема гібридні загрози, дезінформація, кіберзагрози та незаконна міграція, тероризм, організована злочинність.

4. Основним досягненням саміту стало затвердження чергового пакету фінансово-економічної допомоги зазначеним країнам у розмірі 60 мільярдів євро на сім років через низку програм під егідою Європейського Інвестиційного Партнерства, а також 600 мільйонів євро через Інструмент передвступної допомоги. З урахуванням анонсованого в липні траншу розміром 500 мільйонів євро через той же інструмент, сукупна фінансова допомога до кінця 2021 року складатиме 1,1 мільярдів євро. У цьому контексті варто відзначити продовження тенденції, закладеної ще під час Загребського саміту 2020 року, а також акценту на цільовому використанні коштів із прицілом на пріоритети та цілі «Зеленого порядку» денного для Західних Балкан».

5. ЄС закликав «балканську шістку» до утворення спільного регіонального ринку, як було заявлено під час саміту Берлінського процесу в Софії 2020 року. Водночас очікується посилення інтеграції ринків ЄС та вказаних держав з особливим акцентом на розвиток транспорту та комунікацій як основи соціально-економічної інтеграції [50].

Насправді ж основним висновком є очевидна стагнація політики ЄС щодо Західних Балкан. Замість того, щоб розуміти розширення, за словами Дж. О'Бреннана як «частину тривалого процесу формування Європи як простору, що є привабливим, а не конфліктним, оскільки зосереджений на власних м'яких безпекових цінностях, аніж на моделі жорсткої безпеки та пошуку ворогів» [51, с.162], ризики розширення перетворилися на інструмент популістів або політиків держав-членів, перетворюючи весь Процес стабілізації й асоціації на простий спосіб тримати Західні Балкани на короткій відстані, проте без суттєвого прогресу в межах євроінтеграції. Це стало ще одним фактором десек'юритизації Західних Балкан. Якщо виходити з припущення, що відсутня негайна загроза політичному проекту та ринковій інтеграції ЄС, західнобалканські держави залишаються зв'язаними строго технічним підходом деяких держав-членів або історичними суперечками з державами регіону.

Як справедливо зазначає Д. Бечев, «призупинення розширення дозволяє іншим акторам перехопити бізнес-можливості, заробити політичні бали та обійняти ніші для впливу, серед іншого, стати «вільним вершником» неосяжних інвестицій у стабільність,

⁵⁰ European Council. (2021, October 6). *Brdo Declaration, 6 October 2021*. Consilium. Retrieved May 7, 2022, from <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/10/06/brdo-declaration-6-october-2021/>

⁵¹ O' Brennan J. 2006. Bringing Geopolitics Back in Exploring the Security Dimension of the 2004 Eastern Enlargement of the European Union. *Cambridge Review of International Affairs*, 19:1, 155-169, DOI: 10.1080/09557570500501911

вже вкладених ЄС» [52, с. 7]. Більше того, відмова від розширення може призвести до масштабної дестабілізації сусідства, що суперечить сучасним глобальним цілям Об'єднання, що у свою чергу ослаблює ЄС на глобальному рівні та є вигідним для інших акторів, що вже мають безпосередній вплив у регіоні.

Нагадаємо, що зовнішня політика Утворення заснована на міжурядовому характері процесу ухвалення рішень у Європейській Раді, за якого окремі держави-члени виступають з асиметричних позицій, будучи вето-гравцями. Спільна зовнішня та політика безпеки тоді не пов'язана зі стратегією та інтересами ЄС, однак як тільки її напрямок підходить тій чи іншій державі-члену, вона відразу пов'язується з європейськими цілями. Процес ухвалення рішень передбачає, що держави-члени, які апіорі не отримують жодних вигід від розширення, не підтримуватимуть його за суттю, але й не перешкоджатимуть на практиці. У реальності ж спостерігається інша поведінка: Болгарія, зрозумівши, що інші держави не використовуватимуть вето, вдалася до нього для максимізації власних політичних здобутків. Вважається, що держави-члени ЄС засновують свої рішення на національних інтересах і стратегіях, проте в цьому питанні перетворення технічного процесу на політичний надає їм більше вигоди водночас зашкоджуючи розширенню. Паралельний аналіз внутрішньополітичної динаміки та специфіки діяльності європейських інституцій засвідчує, що накладення вето на початок переговорів про вступ Францією, Нідерландами та Болгарією не мало прямих національних надбань, але уряди керувалися внутрішньополітичною динамікою та сприйняттям населення й прагнули таким чином показати внутрішній аудиторії, що мають контроль над зовнішньою політикою ЄС. Європейська Рада перетворилася на орган, де держави-члени висловлюють свої антибалканські історичні ресентименти [53].

На думку Е. Брессанелі, Ч. Купа та Ч. Ре, у цьому випадку спостерігається прогресуюча політизація Європи внутрішнім контекстом держав-членів, тобто перетворення питань європейської інтеграції та розширення на внутрішньополітичний тригер держав-членів, який провокує протистояння та поляризацію суспільств і політичних сил. З огляду на антиміграційні кампанії правих сил на кшталт «Національного Фронту» у Франції та «Партії Свободи і Демократії» в Нідерландах, підтримка вступу Албанії та Північної Македонії стала б політичним самогубством урядів цих країн. Зростання опозиції держав-членів до початку переговорів про вступ з Албанією та Північною Македонією всередині Європейської Ради, що за своєю суттю носило винятково технічний характер, ослабило ЄС як геополітичну потугу, піддавши сумніву перспективу розширення на тривалий період [54].

Найбільшою жертвою грубого застосування асиметричної сили для блокування процесу вступу завжди була Північна Македонія, чий євроінтеграційний поступ у 2014-2017 роках послідовно блокувала Греція. Після Преспанської угоди ситуація змінилася на краще, що спонукало в червні 2019 року Європейську раду надати рекомендацію щодо початку переговорного процесу, що лишило за бортом Албанію, попри її значні успіхи в судовій реформі. Як пише Р. Вогель, «замість визнання цих зусиль, Європейська Рада в червні 2018 року відклала початок переговорів ще на рік після того, як Франція за підтримки Данії та Нідерландів висловила занепокоєння щодо верховенства права в обох країнах. Водночас, коли ЄС висловлював недвозначну підтримку Сербії та Чорногорії, попри їхні авторитарні тенденції, сигнал не міг бути чіткішим». Європейська Рада поставила під удар геополітичний баланс у західнобалканському регіоні з огляду на підвищення інтересу з боку Росії та Китаю у використанні їхнього впливу в регіоні та відходу США з нього на початку 2010-х років [55].

⁵² Bechev D. 2012. The Periphery of the Periphery: The Western Balkans and the Euro Crisis. Policy Brief, ECFR, available online at: https://ecfr.eu/publication/the_periphery_of_the_periphery_the_western_balkans_and_the_euro_crisis/

⁵³ Beshku, K. (2021). The EU as a geopolitical power. the case of the Western Balkans region as the periphery to the core. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3930115>

⁵⁴ Bressanelli E., Koop Ch. and Reh Ch. 2020. EU Actors under pressure: politicisation and depoliticisation as strategic responses, *Journal of European Public Policy*, 27:3, 329-341, DOI: 10.1080/13501763.2020.1713193

⁵⁵ Beshku, K. (2021). The EU as a geopolitical power. the case of the Western Balkans region as the periphery to the core. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3930115>

У цьому контексті не можна оминати увагою й пандемію коронавірусу, яка стала ще однією можливістю для зовнішніх акторів консолідувати власні зусилля та скористатися внутрішніми слабкостями ЄС. З огляду на непослідовну та нерішучу реакцію Брюсселя в перші тижні пандемії Covid-19, а також введення мораторію на експорт критичних медичних засобів та обладнання, існуючим вакуумом встигли скористатися КНР, Росія та Туреччина, прийшовши Західним Балканам на допомогу та ще більше підірвавши авторитет ЄС у регіоні [⁵⁶, ⁵⁷].

Таким чином, регіон Західні Балкани має виняткове геополітичне значення для глобальних гравців, що перетворює його на простір конкурентної боротьби зовнішніх акторів. Підхід ЄС до нього в 1990-тих роках не в останню чергу формувався на підставі невдалого досвіду конфліктного регулювання на початку югославських війн, тому мав компенсаторний характер. На рівні офіційних документів та дискурсу чітко проглядалася сек'юритизація регіону як потенційного джерела конфліктів та дестабілізації континенту загалом, що поставило досягнення стабільності та миру на Західних Балканах на перше місце в списку інтересів Брюсселя в регіоні. До початку 2010-тих років на тлі численних криз ЄС випускає регіон із поля зору, проголошуючи в 2014 році мораторій на розширення. Цей процес залишається основним інструментом діяльності Об'єднання на Балканах, який однак нині переживає суттєву кризу. Приблизно з другої половини 2010-х років дискурс геополітичного значення регіону та протистояння з третіми акторами починає ставати головним у поясненні політики Брюсселя на Західних Балканах, що зумовлює потребу детального аналізу цілей, інструментів та ефективності політики РФ, КНР та Туреччини в регіоні.

Політика Росії у регіоні

Російська Федерація є традиційним актором у Балканському регіоні, який має тісні історичні, культурні та релігійні зв'язки з окремими державами. Балкани є простором, звідки Росія запозичила всі сакральні риси власної державності (християнство, культурні артефакти, двоголовий орел, титул російських царів). Жодна інша частина російської території, ані Балтика, ані Сибір чи тихоокеанські простори, не згадуються в публічному дискурсі настільки часто як Балкани [⁵⁸, с. 190].

Тим не менш, сакральне значення регіону не мало своїм наслідком принципову позицію Західних Балкан у зовнішній політиці Росії. Як справедливо зазначає В. Самохвалов, немає ґрунтовних підстав стверджувати, що російські політики відчують серйозні моральні зобов'язання перед балканськими державами. Протягом історії Москва, чи пак Санкт-Петербург, в у ситуативні альянси з балканськими акторами за потреби в чорноморській або середземноморській експансії із сакральними сентиментами як прикриттям легітимації. Російські відносини з балканськими державами були радше інструментом ключових цілей російської зовнішньої політики: імперської експансії та геополітичного протистояння у Європі [⁵⁹, с. 191].

І на рівні офіційних документів Концепція зовнішньої політики РФ 2013 року визначала Балкани як регіон стратегічної важливості для Росії, із державами якого вона

⁵⁶ Ioannides, I. (2021). *The European Union and the geopolitics of Covid19 vaccines in the Western Balkans*. ELIAMEP. Retrieved April 25, 2022, from https://www.researchgate.net/profile/Isabelle-Ioannides/publication/351497166_The_European_Union_and_the_geopolitics_of_Covid19_vaccines_in_the_Western_Balkans/links/609b1053a6fdccaebd253146/The-European-Union-and-the-geopolitics-of-Covid19-vaccines-in-the-Western-Balkans.pdf

⁵⁷ Youngs, R. (2020). *Geopolitics and the COVID-19 pandemic: A distorted turn in EU external relations*. Carnegie Europe. Retrieved April 23, 2022, from <https://carnegieeurope.eu/2020/06/09/geopolitics-and-covid-19-pandemic-distorted-turn-in-eu-external-relations-pub-82103>

⁵⁸ Samokhvalov, V. (2019). Russia in the Balkans: Great power politics and local response. *Insight Turkey*, 21(2), 189–210. <https://doi.org/10.25253/99.2019212.12>

⁵⁹ Samokhvalov, V. (2019). Russia in the Balkans: Great power politics and local response. *Insight Turkey*, 21(2), 189–210. <https://doi.org/10.25253/99.2019212.12>

має намір розвивати всеохоплюючу прагматичну та рівноправну співпрацю [60]. Виняткова роль Балканського регіону полягала в статусі величезного транспортного й інфраструктурного вузла, через територію якого здійснюється доставка газу й нафти в європейські держави. У Концепції 2016 року Балкани не згадуються [61].

На думку Д. Бечева, Західні Балкани є невід'ємним компонентом для статусу Росії як держави, яка несе виняткову відповідальність за європейську безпеку, на рівні з Німеччиною, Францією або Сполученим Королівством. Водночас, на думку науковця, Росія керується в регіоні винятково геополітичними мотивами, використовуючи історичні зв'язки з південнослов'янськими народами та православну ойкумену лише як зовнішню легітимацію [62, с.6]. Москва розглядає Західні Балкани лише в якості вразливої до зовнішнього впливу периферії Заходу, яку можна перетворити на плацдарм для нарощування важелів у боротьбі із власними геополітичними конкурентами.

В. Самохвалов вважає, що російська індиферентність до регіону не є безумовною. Коли він перебуває на маргінесі фокусу західних держав, російський інтерес на Балканах також стає обмеженим. Однак якщо Захід активізується у своїй політиці щодо регіону, Москва прагне стати «частиною гри», в ідеалі на рівних умовах або в якості вето-гравця. У разі, якщо Заходу не вдається повністю долучити Росію до клубу великих держав і процесу прийняття рішень із критичних питань, вона вдається до деструктивних дій проти політики Брюсселя в регіоні [63, с. 193].

В. Самохвалов стверджує, що політика РФ на Балканах є функцією російського прагнення визнання. Він вважає, що країна веде деструктивну політику в регіоні для соціалізації Європи у визнання Росії як рівного та компетентного актора у творенні безпекової архітектури та міжнародного порядку в Європі [64, с. 193]. Політика соціалізації пояснює, чому Москва досі утримується від ескалації конфліктів та переходу до балансування або засобів у дусі Realpolitik. Вона створює або маніпулює нестабільністю аби продемонструвати, що західна політика, сформована та реалізована без участі Росії, приречена на поразку. Серед характерних рис російської політики на Балканах В. Самохвалов виділяє селективний і таргетований підхід, зосереджений на критичних сферах на кшталт енергетики або медіа; широкий простір для аутсорсингу та залучення недержавних акторів у здійснення зовнішньої політики [65].

Інші вчені далеко менш оптимістичні в оцінці російських намірів та методів, а також контексту політики. Як говорить Д. Бечев, «Росія прагне скористатися глибоко вкоріненими місцевими проблемами для перетворення Західних Балкан на шип під боком Заходу, позиціонує себе як впливову світову державу» [66]. Особливо Москва прагне підірвати зусилля Заходу з державного будівництва в регіоні. Марко Бабіч переконує, що аналіз російського впливу на Західних Балканах неможливий без своєрідного моделювання трикутника ЄС-Західні Балкани-Росія, де ослаблення відносин із ЄС веде до посиленого втручання Росії [67, с. 64].

Переходячи безпосередньо до цілей, на думку Д. Бечева, Росія на Західних Балканах переслідує три взаємопов'язані стратегічні інтереси, а саме:

⁶⁰ Администрация Президента РФ. (2013). *Концепция внешней политики Российской Федерации*. "Концепция внешней политики Российской Федерации" (утв. Президентом РФ 12.02.2013). Retrieved May 7, 2022, from <https://legalacts.ru/doc/kontseptsiya-vneshnei-politiki-rossiiskoi-federatsii-utv-prezidentom/>

⁶¹ Администрация Президента РФ. (2016). *Об утверждении Концепции внешней политики Российской Федерации*. Об утверждении Концепции внешней политики Российской Федерации от 30 ноября 2016. Retrieved May 7, 2022, from <https://docs.cntd.ru/document/420384312?marker=65201M>

⁶² Bechev, D. (2019). Russia's strategic interests and tools of influence in the western balkans. *StratCom*. Retrieved April 4, 2022, from <http://stratcomcoe.org/publications/russias-strategic-interests-and-tools-of-influence-in-the-western-balkans/46>

⁶³ Samokhvalov, V. (2019). Russia in the Balkans: Great power politics and local response. *Insight Turkey*, 21(2), 189–210. <https://doi.org/10.25253/99.2019212.12>

⁶⁴ Samokhvalov, V. (2019). Russia in the Balkans: Great power politics and local response. *Insight Turkey*, 21(2), 189–210. <https://doi.org/10.25253/99.2019212.12>

⁶⁵ Samokhvalov, V. (2019). Russia in the Balkans: Great power politics and local response. *Insight Turkey*, 21(2), 189–210. <https://doi.org/10.25253/99.2019212.12>

⁶⁶ Dimitar Bechev, *Rival Power: Russia's Influence in Southeast Europe*, (New Haven: Yale University Press, 2017).

⁶⁷ Babić M., Jakimowicz-Ostrowska I. (eds.), *Balkany w XXI wieku. Problemy konsolidacji i integracji*, Warszawa 2014.

1. Підтримка внутрішньої стабільності російського режиму. За інтерпретацією Д. Бечева, російська політична еліта розглядає зовнішню політику як поле загроз та перспектив задля консолідації російського автократичного режиму. З одного боку, режимні трансформації колишньої соціалістичної ойкумени в «ближньому зарубіжжі» становлять загрозу російській електоральній автократії, з іншого – успіхи на зовнішньополітичній арені є одним із джерел штучного нарощування електоральної бази та політичної підтримки з боку громадян.

2. Забезпечення російського контролю над пострадянським простором. Ця ціль не передбачає, у російській інтерпретації, повного витіснення таких інших гравців, як-от Китаю в Центральній Азії, оскільки Москві бракує для цього потенціалу та ресурсів, проте кінцевою метою залишається утримання та укріплення наявних позицій.

3. Збереження статусу Росії як великої держави в глобальному масштабі. Попри те, що Росія не наближається за потенціалом до КНР чи США, наявність ядерної зброї, статусу постійного члена Ради Безпеки ООН, виняткового впливу на глобальний ринок енергоносіїв та фізичного контролю над великими євразійськими просторами перетворює Москву на одного з ключових стейкхолдерів сучасних міжнародних відносин, хоча і в дусі XIX століття [68, с. 5-6].

На нашу думку, дана інтерпретація не цілком відповідає інтересам РФ на Балканах, характеризуючи швидше глобальні цілі Москви. Окрім того, Західні Балкани ніколи не належали до власне пострадянського простору: у період Холодної війни СФРЮ дотримувалася рівновіддаленого від Заходу та СРСР курсу, у найбільш екстремальні періоди посідаючи антирадянську позицію. Великою мірою РФ у здійсненні своєї політики спирається не на радянський, а на російський імперський спадок.

На думку С. Секреру, російська політика на Західних Балканах вирізняється такими цілями: Росія прагне змістити фокус ЄС на регулювання проблем у регіоні з метою зменшення активності Брюсселя в «ближньому зарубіжжі» в прагненні стабільності на Західних Балканах, а також намагається не просто бути спойлером на Балканах і слугувати тригером західних дій, але й зменшувати ефективність європейських відповідей, а тому навмисне перешкоджає регулюванню конфліктів та європейській і євроатлантичній інтеграції держав регіону. Важливою ціллю Росії є використання Балкан як ще одного фронту деконструкції однополярного порядку та становлення багатополярного «концерту держав» із Росією як рівноправним та активним учасником. Таким чином, російська деструктивна тактика на Балканах може розглядатися в логіці «гри з нульовою сумою» як відплата за активну діяльність ЄС у Східній Європі, а також частина допоміжного арсеналу РФ на міжнародній арені, особливо за голосування в ООН або блокуванні міжнародних санкцій [69, с. 4].

На нашу думку, із точки зору безпосередньо регіонального позиціонування Російська Федерація безпосередньо зацікавлена в:

1. Експлуатації геополітичного значення Західних Балкан як «м'якого підчерев'я» ЄС [70], яке є критично важливим для безпеки держав-членів із точки зору міграційних потоків, транскордонної злочинності, постконфліктного регулювання, територіальних суперечок держав регіону, релігійних та етно-конфесійних суперечок, тероризму та інших питань. Так, окремі автори зазначають, що Сербія як найближчий союзник Росії, може стати «Кубою XXI століття»: антизахідним анклавом у глибокому тилу Європи [71, с. 1]. Відповідно, як стверджує турецька дослідниця Ф. Келткілі, потреба концентрувати зусилля та увагу на

⁶⁸ Bechev, D. (2019). Russia's strategic interests and tools of influence in the western balkans. StratCom. Retrieved April 4, 2022, from <http://stratcomcoe.org/publications/russias-strategic-interests-and-tools-of-influence-in-the-western-balkans/46>

⁶⁹ Secrieru, S. (2019). Russia in the Western Balkans: tactical wins, strategic setbacks. *European Union Institute for Security Studies*, 1–9.

⁷⁰ Ivan Krastev, 'The Balkans are the Soft Underbelly of Europe', *Financial Times*, 14 January 2015; Leonid Bershidsky, 'Russia Re-enacts the Great Game in the Balkans', *Bloomberg*, 19 January 2017

⁷¹ Russia and the Western Balkans. (2019). *Strategic Comments*, 25(5), i-iii. <https://doi.org/10.1080/13567888.2019.1633094>

Балканах ослабить можливості та ресурси ЄС для активізації в Східній Європі [72, с. 147].

2. Підриву європейського проєкту як моделі розвитку та ролі ЄС як медіатора у постюгославських конфліктах, активного учасника переговорного процесу з регулювання міждержавних суперечок і безпекового донора у вигляді миротворчих та гуманітарних місій. Москва навмисне перешкоджає миротворчому процесу, наприклад, у косовському питанні. В інтересах Росії – зберегти регіон у «сірій» безпековій зоні.

3. Недопущенні розширення НАТО як безпекового альянсу та основного провайдера безпеки в регіоні. Прийняття всіх західнобалканських держав до складу Північноатлантичного альянсу з геополітичної точки зору практично повністю вибивало б «балканську карту» з рук Москви та закривало б безпековою парасолькою НАТО весь Балканський півострів, доукомплектовуючи всю грядку Південно-Східної Європи та Західного Середземномор'я, відповідно, ліквідовуючи лакуни в безпековому просторі НАТО.

4. Недопущенні повноцінної кооптації західнобалканських держав до складу ЄС і НАТО не лише з точки зору формального членства, а саме політичної, економічної та соціальної трансформацій, що суттєво послабило б потенціал РФ до впливу на регіональні процеси з огляду на специфіку його інструментів.

5. Використанні Західних Балкан як одного з театрів глобального протистояння між РФ та умовним Заходом, де Москва може завдати удару у відповідь за обмежених можливостях діяти безпосередньо в близькому зарубіжжі або створити осередок дестабілізації задля запобігання концентрації США або ЄС на конкретній проблемі й стимулювання дисперсії ресурсів.

6. Збереженні ринків збуту енергоносіїв, створенні потужної енергетичної інфраструктури для підвищення рентабельності та диверсифікації шляхів поставок нафти та газу в європейські держави в обхід української ГТС. Особливо важливими в цьому аспекті є «Турецький потік» та перспективи його з'єднання з ЄС, як і створення великого газового габу в Сербії.

Насправді російська присутність на Балканах набирає обертів лише тією мірою, якою балканські держави не докладають зусиль до вирішення власних проблем, серед яких націоналістичні суперечки, етно-конфесійні конфлікти, слабкість державних інституцій та панування стабілократій, корупція, де факто захоплення держави місцевими політичними елітами та недовіра між суспільством і владними інституціями. Цитуючи С. Талботта щодо характеру примаковської зовнішньополітичної стратегії, Росія здатна на мобілізації обмежених ресурсів задля максимально ефективного їх використання. Хоча її економічний потенціал є слабким і для держав Західних Балкан вона не є ані інвестором, ані ключовим торговельним партнером, російське домінування в енергетичному секторі сковає балканські держави у свободі дій щодо власної зовнішньої політики [73, с. 7].

Як справедливо зауважує Д. Бечев, проєктування Москвою свого впливу на Західних Балканах із геополітичних міркувань в очах російської влади цілком виправдане як симетричний крок з огляду на те, що ЄС не рахується зі статусом «ближнього зарубіжжя» як виключної зони російських інтересів [74, с. 7]. С. Секреру вважає, що цілі та інструменти політики Росії на Балканах еволюціонували під впливом взаємодії 4-х факторів: обмежень та можливостей, які походили з конфліктної динаміки Балкан; взаємовідносин із США та ЄС; російської саморепрезентації; ресурсної бази режиму [75, с. 2].

⁷² Kelkitli, F. A. (2021). Russia in the Western Balkans: A receding power. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 145–178. <https://doi.org/10.30903/balkan.954314>

⁷³ Bechev, D. (2019). Russia's strategic interests and tools of influence in the western balkans. *StratCom*. Retrieved April 4, 2022, from <http://stratcomcoe.org/publications/russias-strategic-interests-and-tools-of-influence-in-the-western-balkans/46>

⁷⁴ Bechev, D. (2019). Russia's strategic interests and tools of influence in the western balkans. *StratCom*. Retrieved April 4, 2022, from <http://stratcomcoe.org/publications/russias-strategic-interests-and-tools-of-influence-in-the-western-balkans/46>

⁷⁵ Secieru, S. (2019). Russia in the Western Balkans: tactical wins, strategic setbacks. *European Union Institute for Security Studies*, 1–9.

Російську політику щодо Західних Балкан можна умовно поділити на такі 3 етапи:

1. 1991-2000 роки – Регулювання конфліктів. За президенства Б. Єльцина Росія не мала ресурсів та можливостей на формулювання самостійної та проактивної політики щодо Західних Балкан з огляду на потребу сформувати нове міжнародне позиціонування після розпаду СРСР, пріоритетний характер інших регіонів та проблем, а також внутрішні проблеми. Беручи участь у якості посередника в регулювання хорватсько-сербського конфлікту 1991-1995 років, Боснійської війни 1992-1995 років, Росія рухалася в кільватері західних ініціатив, не представляючи чітких альтернатив запропонованим США та ЄС моделям, безуспішно намагаючись збалансувати їхній вплив у регіоні. Наприклад, 1992 року Росія підтримувала торговельне ембарго проти Югославії в ООН, брала участь у Лондонській конференції щодо Югославії та з 1994 року в Контактній групі разом із Францією, ФРН, Сполученим Королівством та США, у миротворчих місіях UNPROFOR у Хорватії (1992-1995 рр.), SFOR у Боснії (1996-2003 рр.) та KFOR у Косово (1999-2003 рр.). Як чітко дав зрозуміти тодішній російський посланник на Балканах В. Чуркін, Москва надавала співпраці із Заходом більшого значення, аніж карті Боснії [76, с. 191]. Під час операції НАТО в Косово Росія не розглядала серйозно надання Югославії військової підтримки. Вона планувала проектувати силу на основі конвертації політичного капіталу, одержаного в процесі регулювання конфліктів, та здобути статус важливого посередника. [77, с. 2] Досягти цього не вдалося. За винятком символічних дій на кшталт славнозвісного «розвороту над Атлантикою» та розвідувальної інформації, Росія ніяким чином не висловила активну підтримку. Основною ціллю Москви залишалося підтримання великодержавної ролі та повернення за стіл переговорів як вето-гравця. Навіть марш-кидок російського миротворчого батальйону з Боснії до Косово мав на меті не стільки зрив західної військової операції, як збереження російських позицій у регіоні [78, с. 192]. На думку Д. Бечева, символічний розворот Є. Примакова над Атлантикою у відповідь на початок силами НАТО операції «Союзна сила» став кінцем умовно компромісного російського зовнішньополітичного курсу, який не лише був реактивним щодо західних позицій, але й стриманим за своїм характером у всіх інших регіонах [79, с. 7]. В. Самохвалов опонує йому, стверджуючи, що 1999 рік є швидше символічним, аніж реальним поворотом у відносинах Росії та Заходу, наводячи на підтвердження цього підтримку операції НАТО в Афганістані або ідеї про вступ Росії до НАТО, які висловлювалися в 2002 році [80, с. 192].

2. 2000-2013 рр. – економічна експансія. Протягом двох перших термінів перебування на посаді президента РФ В. Путіна Москва встигла спочатку відійти, а згодом – активно долучитися до регіонального порядку денний. Якщо у 2003 році Росія вивела своїх миротворців із Косова та Боснії і Герцеговини та обмежила діяльність у регіоні торгівлею енергоносіями, то протягом 2007-2008 років вона втягнулася в переговорний процес щодо Косовської кризи та відкритої сецесії Приштини від Белграда. Як тільки відійшли миротворці, зайшли енергетичні мейджори. Іншим важливим треком російської активності стали масштабні енергетичні проекти, насамперед «Південний потік», покликаний зменшити залежність Москви від української ГТС та розширити масштаби енергетичної залежності держав регіону. Водночас у двохтисячних роках Росія не виступала відкрито проти розширення НАТО, їй не вдалося попередити вступ до альянсу Хорватії та Албанії в 2009 році [81, с.146]. Новообраний на той момент президент В.

⁷⁶ Samokhvalov, V. (2019). Russia in the Balkans: Great power politics and local response. *Insight Turkey*, 21(2), 189–210. <https://doi.org/10.25253/99.2019212.12>

⁷⁷ Secrieru, S. (2019). Russia in the Western Balkans: tactical wins, strategic setbacks. *European Union Institute for Security Studies*, 1–9.

⁷⁸ Samokhvalov, V. (2019). Russia in the Balkans: Great power politics and local response. *Insight Turkey*, 21(2), 189–210. <https://doi.org/10.25253/99.2019212.12>

⁷⁹ Bechev, D. (2019). Russia's strategic interests and tools of influence in the western balkans. *StratCom*. Retrieved April 4, 2022, from <http://stratcomcoe.org/publications/russias-strategic-interests-and-tools-of-influence-in-the-western-balkans/46>

⁸⁰ Samokhvalov, V. (2019). Russia in the Balkans: Great power politics and local response. *Insight Turkey*, 21(2), 189–210. <https://doi.org/10.25253/99.2019212.12>

⁸¹ Kelkitli, F. A. (2021). Russia in the Western Balkans: A receding power. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 145–178. <https://doi.org/10.30903/balkan.954314>

Путін описував себе як «менеджера, якого винайняла компанія «Росія»», а також рамував міжнародні відносини як передусім боротьбу за ринки, інвестиції та економічний вплив із розвиненими державами, що не могло не відбитися на конотації зовнішньополітичної діяльності [82, с. 2-3].

3. 2013 – нині – ерозія регіонального порядку. Від початку російсько-української війни в 2014 році та після анексії Криму у відносинах Росії та ЄС і США встановився режим «прохолодної війни», який змусив Москву активніше долучитися до боротьби на Західних Балканах. Улітку 2014 року було фактично заблоковано проєкт «Південного потоку» через тривалу юридичну суперечку між Єврокомісією та Газпромом, у відповідь на що Росія розпочала широку кампанію з мобілізації політиків та громадських діячів у ледь не всіх країнах Західних Балкан із метою дискредитації ЄС та НАТО й підважування їхньої потужності в регіоні. Окрім того, Росія працювала над ослабленням санкційного режиму: 2014 року Сербія, Північна Македонія та Боснія і Герцеговина відмовилися підтримувати політику ЄС у цьому напрямку.

Д. Бечев пропонує класифікувати російські інструменти на Західних Балканах відповідно до наступних категорій: примушення, кооптація, підривна робота (coercion, co-optation, subversion) [83, с. 10-11]. Під примушенням у цьому контексті від пропонує розуміти застосування сили або погрози силою, військовим шляхом або у вигляді економічних санкцій, із метою впливу на політику контрагентів. Кооптація передбачає надання преференцій, винагород та інших видів заохочень представникам політичних та бізнесових еліт, а також особам, які посідають політично або стратегічно важливі посади та є вето-гравцями за прийняття рішень, із метою створення відносин залежності та її вепонізації задля досягнення російських цілей. Підривна робота спрямовується на суспільства з метою ослаблення противників загалом, якщо не вдається примусити їх до співпраці попередніми методами (кампанії дезінформації, підтримка антизахідних акторів, на кшталт політичних партій або громадських організацій). Серед названих видів інструментів на особливу увагу заслуговує підривна робота, з огляду на її низьку вартість та відповідність тактичним за своїм характером цілям Російської Федерації – всеохоплюючій обструкції діяльності ЄС та НАТО в регіоні – вона не передбачає використання й без того обмежених військових та економічних ресурсів, натомість експлуатуючи слабкі сторони та лакуни в політичному курсі західних держави задля їхньої вепонізації в геополітичній боротьбі. Ще однією перевагою вказаних підривних методів є широкий простір для аутсорсингу, що дозволяє використовувати як формальні (ГРУ, ФСБ, політичні партії-союзниці «Єдиної Росії»), так і неформальні канали (російські олігархи К. Малофєєв, Р. Абрамович, С. Самсоненко, І. Саввідіс, громадські організації, Сербська православна церква) [84, с. 11-12]. Той факт, що Росія спирається на непрозорі та сумнівні канали фінансування, робить багатьох її союзників у регіоні вразливими до санкцій та публічних скандалів, як-от Мілорад Додік або Драган Чович [85, с. 197]. Як справедливо зазначає В. Самохвалов, російські союзники на Західних Балканах радо користуються московськими коштами та сепаратистськими гаслами для отримання популярності, але не готові знищувати власний політичний капітал та втрачати контроль над власними країнами заради російських великодержавних амбіцій [86, с. 198]. Як вважає М. Галеотті, інструментарій Росії включає тактику «розділай і володарюй», кооптацію еліт та експлуатацію нереалістичних очікувань [87].

До інструментів російського впливу на Балканах можна віднести:

⁸² Secieru, S. (2019). Russia in the Western Balkans: tactical wins, strategic setbacks. *European Union Institute for Security Studies*, 1–9.

⁸³ Bechev, D. (2019). Russia's strategic interests and tools of influence in the western balkans. *StratCom*. Retrieved April 4, 2022, from <http://stratcomcoe.org/publications/russias-strategic-interests-and-tools-of-influence-in-the-western-balkans/46>

⁸⁴ Bechev, D. (2019). Russia's strategic interests and tools of influence in the western balkans. *StratCom*. Retrieved April 4, 2022, from <http://stratcomcoe.org/publications/russias-strategic-interests-and-tools-of-influence-in-the-western-balkans/46>

⁸⁵ Samokhvalov, V. (2019). Russia in the Balkans: Great power politics and local response. *Insight Turkey*, 21(2), 189–210. <https://doi.org/10.25253/99.2019212.12>

⁸⁶ Samokhvalov, V. (2019). Russia in the Balkans: Great power politics and local response. *Insight Turkey*, 21(2), 189–210. <https://doi.org/10.25253/99.2019212.12>

⁸⁷ Galeotti, M. (2018, April 4). *Do the Western Balkans face a coming Russian storm?* ECFR. Retrieved April 20, 2022, from https://ecfr.eu/publication/do_the_western_balkans_face_a_coming_russian_storm/

1. Дипломатичні альянси та важелі. Серед держав регіону цей інструмент особливо ефективно реалізується Москвою в Сербії, для якої принциповим питанням є невизнання незалежності Косово. Статус постійного члена Ради Безпеки ООН, безпосередньо через роль вето-гравця, дає можливість Росії блокувати неприйнятні для держав регіону рішення на рівні міжнародних організацій, як-от вступ Косово до ООН та її спеціалізованих установ на кшталт ЮНЕСКО чи Інтерполу, визнання вчинених армією Республіки Сербської влітку 1995 року злочинів у Сребрениці геноцидом, а також надавати Белграду підтримку в судових позовах до Міжнародного суду ООН щодо «одностороннього проголошення Косовим незалежності». Однак в останньому питанні Росія не спромоглася добитися позитивного результату, що змусило Сербію звернутися до ЄС за посередницькими функціями. Тим не менше, підтримка Москви на міжнародному рівні через існуючі інституційні формати є критичною важливою для Белграда, що, у свою чергу, не підтримує антиросійські санкції з 2014 року, а після повномасштабного вторгнення Росії 2022 року утримувався від рішучого засудження агресії та приєднання до ізоляції Білокам'яної.

2. Провокування конфліктів. У січні 2017 року тодішній президент Косово Х. Тачі звинуватив Сербію в підготовці «кримського сценарію» в північних косовських муніципалітетах, які населені здебільшого сербами. Така заява стала відповіддю на наданий росіянами та використаний сербами потяг, який містив заклики «Косово – це Сербія» та православну символіку, який мав стати першим на відкритому після довгих дискусій прямому залізничному сполученні між Белградом та Косовською Мітровіцею. Означена дипломатична криза спонукала Пріштину перетворити Косовські Сили Безпеки на регулярну армію, а вгамувати напруження на кордоні вдалося лише влітку 2018 року, коли обидві сторони виступили з планом щодо передачі до складу Сербії північних косовських муніципалітетів в обмін на визнання Белградом незалежності Пріштини. Очікувано, він був зустрінутий суспільствами держав неоднозначно. Для Росії ця криза була вигідною в декількох вимірах: вона спричинила припинення переговорів Сербії та Косово під егідою Ф. Могеріні та подальше дрейфування Белграда до Москви через необхідність дипломатичної підтримки. У Боснії та Герцеговині Росія підтримує М. Додіка, лідера Республіки Сербської. Зокрема, 2016 року Москва надавала йому підтримку проти Заходу та федерального уряду БіГ у проведенні референдуму про відзначення Днем державності в Республіці Сербській 9 січня, а також не дала Раді з втілення миру застосувати проти М. Додіка санкції.

3. Торгівля зброєю та безпекова співпраця. 2013 року РФ підписала із Сербією договір про оборонну співпрацю, що передбачає проведення регулярних спільних військових навчань, а вже 2015 року сербські військові беруть участь у спільних навчаннях «Слов'янське братерство». Після тривалих переговорів 2017 року Росія передала Белграду 6 гелікоптерів МіГ-29, 30 танків Т-72 й 30 бойових розвідувальних машин БРДМ-2. І хоча медіа-ефект був вражаючий, зазначена зброя була викуплена сербським урядом, а витрати на ремонт гелікоптерів та танків покривалися Белградом. Окрім того, протягом 2018-2019 років Сербія отримала також гелікоптери Мі-17/35. Попри військову співпрацю з РФ, Белград не ухилився від розширення військового співробітництва з НАТО, приєднавшись 2006 року до програми «Партнерство заради миру» та підписавши 2015 року Індивідуальний план дій щодо партнерства, що зокрема дозволив Альянсу використання сербської інфраструктури. Більш того, протягом 2012-2017 рр. Сербія провела спільно з НАТО 98 навчань, водночас з Росією – лише 12. 2017 року країна стала учасницею Балканської Бойової групи ЄС на рівні військової поліції та штабних офіцерів, діяльність якої спрямована на забезпечення швидкої військової відповіді на кризові ситуації в регіоні. Сербія також стала учасницею миротворчих місій ЄС у Малі та Сомалі й тренувальної місії в ЦАР. Росія також надає підтримку Республіці Сербській у перетворенні її поліцейських сил на повноцінну армію. Хоча з середини 2000-х збройні сили Республіки Сербської та Боснійсько-хорватської федерації були об'єднані, що вважається одним із найбільш постдейтонських успіхів, Баня-

Лука 2018 року закупила через Сербію 2500 автоматів, а також винаймає російських інструкторів задля проведення антитерористичних та антипротестних тренувань. Існували також занепокоєння, що Республіка Сербська отримує від Росії зенітні ракетні комплекси «Ігла 1-V». Парламент Республіки Сербської 2017 року затвердив декларацію про нейтралітет ентитету щодо військових союзів. Таке негативне ставлення Белграда до співпраці з НАТО заклало підвалини для тісніших зв'язків із Москвою, зокрема в сферах збору розвідувальної інформації, антитерористичної діяльності та боротьби з кіберзлочинами з 2016 року. Російські офіцери розвідки здійснюють тренування спеціальних поліцейських сил РС у Баня Луці та Москві. Хоча Росія намагалася укласти з Чорногорією угоду про тимчасове розміщення російських військових кораблів у портах Бар та Котор у 2013 році, Подгориця відмовила Москві.

4. Гуманітарна допомога. 2009 року за В. Медведєва було прийнято рішення про відкриття Сербо-Російського Гуманітарного центру в м. Ніш для боротьби з природними лихами та техногенними катастрофами поблизу косовського кордону, що розпочав свою роботу 2011 року. Однак від самого початку аналітики висували тези щодо того, що зазначений центр діє в якості прикриття для розвідувальної діяльності російських спецслужб. Більше того, протягом останніх років Москва вимагала надання його працівникам особливого дипломатичного статусу, подібного до того, які мають сили НАТО відповідно до угоди про Статус 2015 року (Status of Forces Agreement, SOFA), посилаючись як на виправдання власну участь у ліквідації пожеж 2013р. та повеней 2014. Медіа-ефект вказаних актів допомоги був широким та активно тиражувався російською владою. У грудні 2011 року Росія надала 284 тони гуманітарної допомоги косовським сербам, які заблокували КПП на сербському кордоні, протестуючи проти уряду і Приштині та місії EULEX під егідою ЄС у Косово. Як вважає Є. Міліч, директорка белградського Центру євроатлантичних досліджень, гуманітарний центр перешкоджає формуванню належної державної інфраструктури та затвердженню закону про реагування в надзвичайних ситуаціях у європейському дусі, зокрема в межах Цивільного механізму ЄС, який забороняє створення дублюючих механізмів для ліквідації наслідків стихійних лих ^[88].

5. Економічні зв'язки. З одного боку, доволі просто знехтувати економічними важелями РФ у регіоні з огляду на те, що Західні Балкани не є ані основним експортним регіоном, ані активним реципієнтом російських ППІ. Наприклад, до 2014р. російська частка ППІ у Сербії складала 4,9%, 4,6% – у 2015 й 3,9% – у 2016, водночас відсоток ЄС коливається в межах 70-80 в більшості країн. У Чорногорії російський капітал традиційно концентрується в сфері нерухомості та туризму, однак від майже третини ринку в 2006 році нині Москва утримала лише 5,5% станом на 2015р. Проте більш скрупульозний погляд викриває той факт, що хоча в бруто-формі Росія інвестує та торгує менше, аніж ЄС чи інші актори, вона концентрує свої обмежені ресурси на політично чутливих галузях. Станом на 2021 рік на Росію припадає 2,7% регіонального експорту та 3,9% імпорту (ЄС – 81%/57,9%). Цитуючи дослідження Центру Стратегічних та Міжнародних досліджень, «Російські компанії схильні концентруватися в кількох стратегічних економічних секторах, таких як енергетика та переробка й торгівля паливом, у той час як держави ЄС мають більш диверсифіковане інвестиційне портфоліо, яке охоплює різні підгалузі виробництва». Особливо важливою в цьому контексті є енергетична сфера, а саме нафтові та газові поставки. Росія є основним постачальником газу до Боснії, Сербії та Північної Македонії, а також важливим імпортером сирової нафти для Белграда. Окрім того, російські компанії активно задіяні в переробці нафти та її збуті в регіоні. Серед держав регіону Сербія на 90% залежить від імпортованого російського газу, активно підтримує розширення енергетичної інфраструктури та російські газопроводи, зокрема Турецький та Трансатлантичний потоки. «Турецький потік», запущений 2020 року, забезпечив

⁸⁸ Юлія Петровская. Негуманитарные амбиции Москвы. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.svoboda.org/a/27754148.html>

подачу газу в Болгарію, Грецію та Північну Македонію. У майбутньому планується його продовження «Балканський потік» – через територію Болгарії в Сербію, Румунію та інші держави, однак він викликає менше ентузіазму.

Можна виділити як формальні, так і неформальні виміри російської присутності в регіоні. До першого можна віднести взаємодію з урядами та державними компаніями на кшталт «Біопетролу» (79,5% у власності «Лукойла») та Сербської Нафтової Індустрії, де «Газпром Нефть» із 2008 року володіє 56,15% акцій, «Srbijagas» та «MER» (Північна Македонія), «Gas-Res» (Республіка Сербська). Із 2007 року єдині нафтопереробні заводи у Республіці Сербській, «Rafinerija Nafta Brod» та «Modrica», були викуплені російською «Зарубежнефтью» за сумнівною процедурою. «Газпром» володіє також 80% акцій «Nestro Petrol», найбільшої АЗС Боснії. Компанія «Газтранс», яка займалася будівництвом Турецького потоку, на 51% належала «Газпрому», а щорічна потужність газопроводу в 13,88 мільярдів кубічних метрів лише укріпила російську монополію на сербському газовому ринку.

На неформальному рівні інтереси Москви представляють приватні інвестори, які попри формальну відокремленість від держави, чуткі до політичної кон'юнктури та потребують патронажу з боку центру. Прикладами такої взаємодії можуть виступати АЗС «Лукойл» у Сербії, Північній Македонії та Чорногорії, які постачаються нафтопереробним заводом «Нефтохім» у російській власності. Російські інвестори в Чорногорії активно присутні в галузях нерухомості, туризму, роздрібною торгівлі та банківській сфері. Станом на 2016 рік третина іноземних компаній, які вели комерційну діяльність в Чорногорії, належала росіянам. Енергетичний сектор чорногорської економіки безперспективний для росіян з огляду на те, що енергетичні потреби країни забезпечуються за рахунок гідроелектростанцій та імпортного палива. «Лукойл» вкладає значні інвестиції у «Рокспед», одну з найбільш чорногорських компаній.

«Moskovska Banka», частина російської групи банків «ВТБ» із 2011 року, відкрила перше відділення у Белграді в 2008 році та посідає 23-є місце за кількістю вкладів із 30 сербських банків. Австрійський «Volksbank International», викуплений «Сбербанком», забезпечує торговельні та комерційні банківські послуги в регіоні. У Республіці Сербській Росія є найбільшим інвестором у період 2005-2016 рр., а 5 основних російських компаній державного володіння складають 42% всього сектору прибутків від зовнішньоекономічної діяльності. У банківському секторі представлені російські «MF Banka Vanja Luka» та «Volksbank International».

Російські зусилля з розширення власної економічної присутності на Балканах є частково вдалими. Інвестиції країни в енергетичному, банківському, туристичному секторах та в приватну власність у Сербії, Боснії і Герцеговині, Чорногорії та Північній Македонії посідають важливу частку економіки цих держав, що спонукає їх до підтримання робочих контактів із Москвою. Проте двостороння торгівля між Росією та цими державами значно поступається аналогічному параметру з ЄС або Китаєм. Окрім того, Росія не є активним фінансовим донором у регіоні. Хоча російська економічна присутність на Західних Балканах постраждала від санкцій ЄС та США після анексії Криму, Москва все ще контролює від 5 до 10% регіональної економіки [89, с. 2].

Аналітики болгарського Центру вивчення демократії розробили схему з 5 стадій, яка відтворює модель конвертації російського економічного впливу в політичні здобутки. Вона включає:

1. Використання структурних вразливостей, особливо в енергетичному секторі, у якості важелів для досягнення неспіввісного політичного впливу в галузях, на перший погляд не пов'язаних з економікою;

⁸⁹ Vladimirov, M., & Stefanov, R. (2019). CSD Policy Brief No. 89: Russia's Economic Influence in the Balkans: tackling Kremlin's sharp power, 1–9.

2. Розвиток мереж «захоплення держави» шляхом інфільтрації потужних силових брокерів через корупцію або погрози чи старий кадровий потенціал спецслужб;

3. Експлуатація дефіциту незалежності регуляторів та якісного менеджменту державних підприємств енергетичного сектору для отримання прибуткових контрактів, уникнення конкуренції на енергетичних ринках та гарантування підтримки контрагентом російських інфраструктурних проєктів;

4. Підтримка великих та маргінальних політичних партій, які мають ефективні канали зв'язку у всьому політичному спектрі;

5. Синхронізація з російським урядовим нарративом, використання дезінформації та пропаганди через захоплення ЗМІ та інші форми впливу [90, с. 5].

6. Вплив на внутрішньополітичну ситуацію. Окрім міжурядових каналів комунікації, РФ через партію парламентської більшості «Єдина Росія» встановила зв'язки з місцевими політичними партіями, які носять євроскептичний та антинаївський характер, офіційно підтримуючи нейтралітет. До таких можна віднести Сербську Прогресивну Партію (політичну силу А. Вучича), Демократичну Партію Сербії (засновником є Воїслав Коштуніца), Сербську Народну Партію та Сербську Радикальну Партію, Альянс незалежних соціал-демократів (політична сила М. Додіка), Нова Сербська демократія та Демократична Народна Партія (у Чорногорії) та Демократична партія сербів у Північній Македонії. Наприклад, 2016 року було підписано Ловченську декларацію між «Єдиною Росією» та низкою політичних партій Македонії, Сербії, Боснії і Герцеговини та Чорногорії, яка передбачала створення союзу нейтральних держав, що мають відмовитися від вступу в НАТО та вимагати повернення Косово Сербії.

Винятковою особливістю Росії є готовність співпрацювати з крайніми акторами як лівого, так і правого спрямування: наприклад, праворадикальна партія «Двері» в Сербії, яка активно виступає проти режиму А. Вучича, також має тісні зв'язки з Москвою [91, с. 148].

Росія має вражаючий вплив у внутрішньо поляризованих суспільствах на кшталт Північної Македонії та Чорногорії, які є сприятливим середовищем для максимізації російських геополітичних важелів. У Північній Македонії Росія розігрує протиріччя між македонською більшістю та албанською національною меншиною, у Чорногорії – вепонізує тектонічний суспільний розкол вікової давності на «білих» та «зелених»: перші виступають проти самостійного чорногорського політичного й національного проєкту та за тісний союз із Сербією аж до фактичного злиття держав, тоді як останні висловлюють протилежні погляди. У зовнішньополітичному плані «білі» виступають за проросійську орієнтацію, тоді як «зелені» орієнтуються як на диверсифікацію зовнішньополітичних векторів, так і на тісні взаємини із Заходом. Особливо критичним є також релігійний вимір цього протистояння: вірності Сербській Православній Церкві чи автокефалії Чорногорської Православної Церкви [92].

У Чорногорії Росія виявилася замішаною в спробі державного перевороту 2016 року проти Міло Джукановича та його Демократичної Партії Соціалістів, які виступали з проєвропейських і євроатлантичних позицій. За результатами розслідування в 2019 році було засуджено Андрію Мандіча та Мілана Кнежевича, лідерів проросійського Демократичного фронту. У Північній Македонії бенефеціарами російського впливу виступає політична сила ВМРО-ДПМНЄ (Внутрішня Македонська Революційна Організація-Демократична Партія Македонської Національної Єдності) та її лідер Микола Груєвський, якого Москва 2015 року взялася підтримувати під час антиурядових протестів,

⁹⁰ Vladimirov, M., & Stefanov, R. (2019). CSD Policy Brief No. 89: Russia's Economic Influence in the Balkans: tackling Kremlin's sharp power, 1–9.

⁹¹ Kelkitli, F. A. (2021). Russia in the Western Balkans: A receding power. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 145–178. <https://doi.org/10.30903/balkan.954314>

⁹² Reuf Bajrović, Vesko Garčević, and Richard Kraemer, Hanging by a Thread: Russia's Strategy of Destabilization in Montenegro, Foreign Policy Research Institute, 3 July 2018

класифікуючи їх як «кольорову революцію», а також помсту Заходу за відмову від санкцій проти Росії та підтримку «Турецького потоку». Коли на зміну уряду М. Груєвському прийшли соціалістичні сили, а в червні 2018 року готувалося підписання угоди між Скоп'є та Афінами щодо зміни назви держави для подальшої євроінтеграції, Росія активно виступала проти Преспанської угоди як прикладу неповаги до державного суверенітету [93, с. 149].

У Боснії та Герцеговині Росія підтримує Республіку Сербську, а також боснійського представника в колективному президентському органі М. Додіка. Зокрема, Москва виступає за ліквідацію посади Високого Представника від ЄС, яка інтегрована в архітектуру Дейтонського договору, а також підтримує сецесіоністські настрої сербів Боснії.

Російські зусилля з нарощення числа союзників на Західних Балканах у контексті кризи у відносинах із США та ЄС після агресії 2014 року виявилися неуспішними. Уряди Північної Македонії та Чорногорії відмежувалися від Москви, принаймні в політичному вимірі, і зосередили основну увагу на європейській інтеграції.

7. Релігійні зв'язки. Ураховуючи велику кількість православних вірян на Західних Балканах (Сербія 88%, Чорногорія 72%, Північна Македонія 65%, Боснія і Герцеговина 31%), а також виняткову роль, яку відіграє релігія в самоідентифікації громадян (це підтвердили 88% респондентів у Північній Македонії, 72% в Сербії та 71% в Чорногорії, назвавши себе релігійними [94]), Російська Православна Церква є одним із головних інструментів підтримання м'якої сили Москви в регіоні. Особливо тісні зв'язки встановлені із Сербською Православною Церквою, яка контролює єпархії не лише безпосередньо в Сербії, але й у Чорногорії, Республіці Сербській, Косово та Хорватії та претендує на низку приходів у Північній Македонії. Сербська православна церква була чи не основним союзником РПЦ у боротьбі проти отримання Україною Томосу від Вселенського Єкуменічного Патріархату в Константинополі.

8. Зв'язки з громадськими організаціями. Росія розвиває комунікації з недержавними організаціями антизахідного спрямування на кшталт ветеранських братств у Сербії та Республіці Сербській, благодійних фондів, торгово-промислових палат, байкерських клубів, молодіжних об'єднань і шкіл. Серед них варто особливо підкреслити Сербський рух Двері (Srpski pokret Dveri), очолюваний Бошко Обрадовічем, який трансформувався в політичну партію та увійшов до парламенту в 2016 та 2022 роках. Іншим прикладом є рух Заприсяжених (Zavetnici), який виник на тлі протестів 2016 року проти ЄС та НАТО й за повідомленнями місцевих ЗМІ фінансується Фондом Горчакова та співпрацює з медіа-центром «Російський експрес» та белградським офісом Торгової палати РФ – також став політичною партією та увійшов до сербського парламенту за результатами виборів 3 квітня 2022 року.

У Сербії Росія діє через величезну кількість агентів та організацій: Центр Євроатлантичних досліджень у Белграді нарахував 109 подібних установ, які охоплюють різні спектри російсько-сербських відносин, включно з російськими фондами та проросійськими депутатами Скупщини [95]. Серед найбільш активних організацій варто відзначити Фонд Святого Олександра Невського (Белград), сербське відділення Міжнародного суспільного фонду єдності православних народів, Балканську козацьке військо, сербське відділення «Нічних вовків».

⁹³ Kelkitli, F. A. (2021). Russia in the Western Balkans: A receding power. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 145–178. <https://doi.org/10.30903/balkan.954314>

⁹⁴ The world's most (and least) religious countries", *The Telegraph*, January 14, 2018, <https://www.telegraph.co.uk/travel/mapsand-graphics/most-religious-countries-in-the-world/>.

⁹⁵ Eyes wide shut. Strengthening of Russian soft power in Serbia: goals, instruments, and effects. Study of the Center for Euro-Atlantic Studies. May 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // https://www.ceasserbia.org/images/publikacije/CEAS_Studija_-_C5%A0irom_zatvorenih_o%C4%8Diju__ENG.pdf

У Республіці Сербській російський вплив ретранслюють «Ветерани Республіки Сербської», «Союз ветеранів Сербії» та «Сербська честь».

9. Інформаційний вплив. Медіа-супровід російської політики на Західних Балканах є винятково важливим фактором її репрезентації місцевій аудиторії як максимально успішної та чутливої до інтересів держав регіону. У «сербському просторі» в широкому розумінні, який вбирає, окрім власне Сербії, Республіку Сербську, Чорногорію, сербські муніципалітети Косово та частину населення Північної Македонії, Росія просуває інформаційний наратив власної ролі як віковичного союзника та захисника південних слов'ян, братнього народу, який готовий стати на сторожу молодших братів. Інформаційний вплив РФ має 2 виміри: ЗМІ, які фінансуються та контролюються власне Росією, та сербські ЗМІ, що транслюють російські наративи. 2015 року агентство «Спутник» відкрило радіостанцію (30 регіональних станцій) та веб-представництво, що працюють сербською мовою й транслюють офіційну позицію російської влади. На основі даної інформаційної лінії працюють також сербські видання Blic, Kurir, Informer, Večernje Novosti та B92. «Спутник» діє також у Республіці Сербській, де він здійснює інформаційний супровід політичних кампаній російських агентів на кшталт М. Додіка. Окрім «Спутника», у Сербії діють також керовані «Россия Сегодня» газета та веб-сайт «Russia Beyond the Headlines», які, у свою чергу, діляться контентом з однією з найстаріших сербських газет «Політика».

Серед власне західнобалканських ЗМІ, які підтримують російські наративи, можна виокремити Kurir, Informer, Alo, Ruska Reč, Rusija i Srbija та Sprski Telegraf, що прославляють Москву за антизахідну риторику. Ще одним домінантним наративом є неминучий та сакральний характер війни за Косово, яку Сербія виграє з росіянами та за прямої їхньої підтримки, у тому числі збройної.

У Республіці Сербській медіа-ринок контролюється проросійськими телеканалами RTRS, Alternativna Televizija, новинним агентством SRNA, порталами Glas Srpske та InfoSrpska [96].

10. М'яка сила. Російська м'яка сила спирається переважно на антиросійські сантименти, які корінням своїм сягають Югославських війн, а не на привабливість російської культури, суспільства чи моделі розвитку. НАТО є об'єктом жорсткої критики за втручання в конфлікти в Боснії та Косово, ЄС – за економічну кризу 2008-2009 років, нав'язування ліберальних цінностей, особливо в чутливих питаннях щодо прав національних та сексуальних меншин, а також за міграційну кризу 2015 року. Росія ж просуває власну вірність традиціоналізму та повагу до національного суверенітету.

Зрештою, як справедливо стверджує Д. Бечев, кінцевою ціллю РФ на Західних Балканах є не перегляд статус-кво, а його замороження, себто, недопущення подальшого розширення НАТО та уповільнення розширення ЄС [97, с. 27]. Західні Балкани неформально інтегровані в західні структури, однак це не відображається в демократичній консолідації на внутрішньому рівні або в повному розв'язанні конфліктів між державами. Москва вигідно скористалася внутрішніми проблемами, до виникнення яких вона була непричетна: масштабні суперечки, які продовжуються після конфліктів 1990-тих років, суперечливі взаємини із Заходом, слабкі інституції, відсутність верховенства права, державний контроль за ЗМІ, економіки в стані незавершеного транзиту від планової до ринкової економіки, брак транспарентності й підзвітності.

⁹⁶ Djokic, A. (2020). The perspectives of Russia's soft power in the Western Balkans region. RUDN Journal of Political Science, 22(2), 231–244. <https://doi.org/10.22363/2313-1438-2020-22-2-231-244>

⁹⁷ Bechev, D. (2019). Russia's strategic interests and tools of influence in the western balkans. StratCom. Retrieved April 4, 2022, from <http://stratcomcoe.org/publications/russias-strategic-interests-and-tools-of-influence-in-the-western-balkans/46>

Росія користується плодами нинішнього політичного клімату на Західних Балканах, проєктуючи свій вплив, посилюючи свої позиції в європейській політиці та на глобальному рівні. Водночас підтримка такого курсу є порівняно ощадливою до ресурсів, які й без того обмежені. Російська діяльність у регіоні сфокусована здебільшого на кооптації та підіривній діяльності й майже не звертається до будь-яких форм примусу. До серйозних прорахунків російської політики на Західних Балканах слід віднести відмову Москви від визнання суб'єктності балканських держав і надання переваги веденню діалогу щодо регіональної проблематики напряду із США та європейськими державами. Сприйняття Західних Балкан лише як відтинку глобального фронту боротьби із Заходом грає проти РФ, оскільки її залучення в регіон не виходить за межі діяльності, яка є потенційно обструктивною для Брюсселя чи Вашингтона. Другим виразним недоліком є превалювання орієнтації на Белград, що звузило масштаб російської політики в регіоні до підтримки Белграда, сербського сепаратизму в Боснії і Герцеговині та маргінальних політичних партій в інших регіональних державах. Зрештою, Росія не може запропонувати Західним Балканам чітку альтернативу європейській моделі розвитку.

Попри виразно суперечливі результати діяльності на Балканах, Москва все ще розглядається населенням регіону як надійний партнер і союзник. Дослідження Globsec «Імідж Росії в Центральній-Східній Європі та на Західних Балкан «Росія: потужний слов'янський брат чи голодний ведмідь по сусідству?» надає цікаву соціологію щодо сприйняття країни в регіоні: у той час як 59% сербів вважають Росію найважливішим стратегічним партнером, серед чорногорців таких 38%, а македонців – 23%. Не вважають Росію загрозою 91% сербів, 66% македонців та 65% чорногорців. У бінарній оптиці «Росія проти НАТО» 71% сербів переконаний, що НАТО провокує Росію розширенням своєї військової інфраструктури, із ними солідарні 60% чорногорців та 37% македонців; протилежної думки про те, що Росія є спойлером, який провокує конфлікти в Східній Європі, дотримуються 31% сербів, 44% чорногорців та 32% македонців. Росію жертвою вважають 71% сербів, 60% чорногорців та 35% македонців, на необхідності розвитку братніх відносин із Москвою наголошують 74% сербів, 75% чорногорців і 44% македонців. Водночас 37% сербів, 49% чорногорців та 27% македонців вважають Росію агресивною державою, яка діє на ослаблення ЄС та НАТО [98].

Російська коронавірусна дипломатія на Західних Балканах зосередилася на Сербії та Боснії і Герцеговині. На початку квітня 2020 року Сербія отримала 87 військових медиків та експертів із мікробіологічної дезінфекції, а також 11 літаків із медикаментами. За шість тижнів свого розгортання російська група дезактивувала 160 об'єктів у 35 містах Сербії. Як повідомляється, місцева влада не була проінформована щодо плану дій російської команди або передбачувану тривалість перебування. Медична допомога Москви також включала пожертвування медикаментів (наприклад кілька тисяч масок і захисного одягу, сотні захисних окулярів і т.д.) від сербсько-російського гуманітарного центру в Ніші, у той час як Белград також отримав невеликі приватні пожертвування від дочірніх або залежних компаній російських корпорацій. Міністерство оборони Росії також направило аналогічну допомогу в складі групи лікарів і вірусологів та обмежених предметів медичного призначення в Республіку Сербську. В останньому випадку російська команда провела там два тижні й запропонувала консультації по боротьбі з пандемією на додаток до засобів знезараження. Однак російська допомога тільки одній частині Боснії і Герцеговини викликала багато суперечок. На запрошення Драгана Човіча, лідера ХДС (найбільшої партії боснійських хорватів) і спікера в той час палати народів Боснії і Герцеговини, Росія в травні направила ще одну військово-медичну бригаду для дезінфекції університетської клінічної лікарні Мостара. Однак цього разу допомога не була надана, оскільки державна влада країни заявила, що затвердження розгортання іноземної місії з військовим персоналом і військовою технікою входить до компетенції Президента Боснії і Герцеговини [99].

⁹⁸ Milo, D. (2021). *The image of Russia in Central & Eastern Europe and the ...* Globsec. Retrieved April 20, 2022, from <https://www.globsec.org/wp-content/uploads/2021/04/Image-of-Russia-Mighty-Slavic-Brother-or-Hungry-Bear-Nextdoor.pdf>

⁹⁹ Wunsch, N. (2020, May 28). *How covid-19 is deepening democratic backsliding and geopolitical competition in the western balkans*. EUROPP. Retrieved April 24, 2022, from <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2020/05/20/how-covid-19-is-deepening-democratic-backsliding-and-geopolitical-competition-in-the-western-balkans/>

Таким чином, Російська Федерація є історичним гравцем у регіоні Західних Балкан, однак реальним впливом володіє у так званому «сербському світі»: переважно православних сербомовних країнах із тісними історичними зв'язками з Москвою (Сербія, Республіка Сербська – ентитет Боснії і Герцеговини, Чорногорія). На практиці має місце широке застосування аутсорсингу російської владної функції недержавним гравцям: церкві, громадським організаціям, бізнесменам, іншим акторам. Економічний вплив РФ у регіоні не є масштабним, але сконцентрований у суттєвих секторах – фінансова та банківська сфери, енергетика, сфера нерухомості, критична інфраструктура. Більше того, російські компанії фактично контролюють державні енергетичні компанії в Сербії та Боснії і Герцеговині. Росія має на меті використовувати Балкани як ареал дестабілізації ЄС та підриву ліберально-демократичної моделі на глобальному рівні. Хоча на практиці вплив РФ є структурно обмеженим великою кількістю факторів, має місце активна сек'юритизація дій Москви в регіоні з боку ЄС.

ПРОНИКНЕННЯ КИТАЮ НА ЗАХІДНІ БАЛКАНИ

Як справедливо зазначає А. Ванджелі, [100, с. 205], Західні Балкани та Китай є прикладами відмінних (пост)соціалістичних траєкторій розвитку. Після трьох десятиліть ринкових реформ КНР є другою у світі за обсягом економікою, найбільшим світовим експортером, важливим світовим інвестором та одним із найбільш привабливих ринків для іноземних виробників. Держави ж Західних Балкан після 2 років безуспішних неоліберальних реформ нині лишаються на європейській периферії, у тому числі в економічному контексті. Висловлюючи прогнози щодо майбутнього розвитку регіону, П. Санфі і Я. Мілатовіч пропонують 3 базові сценарії: 1) якщо державам Західних Балкан вдасться досягнути темпів розвитку, які вони демонстрували до розпаду СФРЮ, вони наздоженуть середні показники ЄС у 2053 році; 2) якщо їхні економіки розвиватимуться на рівні темпів росту періоду 2001-2016 років, то вони зрівняються з європейськими показниками в 2078 році; 3) якщо вони збережуть нинішні, посткризові показники зростання, то бажана ціль стане досяжною лише в 2220 році [101, с.5]. варто зазначити також, що викладений прогноз датується 2018 роком, що змушує замислитися над тим, наскільки пандемія COVID-19 відсунула в часі ймовірний дедлайн для указаних країн.

Тим не менше, попри множинну відмінностей та суперечливі траєкторії, західнобалканські держави тісно переплетені з Китаєм, оскільки КНР є найбільшим торговельним партнером ЄС, що у свою чергу є головним торговельним партнером Західних Балкан. Хоча тертя між КНР та ЄС є неминучими, а частина європейських політиків без купюр визначають Пекін як загрозу, європейські компанії та місцеві й регіональні уряди розглядають співпрацю з Китаєм як передумову для процвітання. Дійсно, основний інтерес КНР до західних Балкан пов'язаний у першу чергу не з країнами регіону як такими, а з їхньої близькістю до Європейського Союзу, який є основним експортним ринком для Китаю [102].

Нові зв'язки між Китаєм та Балканами пов'язані з прагненням першого до нових економічних можливостей у посткризовий період. Зокрема, Китай у межах цього процесу виділив 16 постсоціалістичних країн у Центральній та Південно-Східній Європі як потенційних партнерів зі спільними інтересами. Використовуючи величезний внутрішньоєвропейський торговельний дисбаланс, який характеризує взаємовідносини ЄС-КНР (більше 90% китайського економічного обороту здійснюється з 15 державами-членами ЄС переважно Західної Європи), після завершення глобальної фінансової кризи КНР запропонувала 16 державам ЦЄ амбітну регіональну платформу, націлену на поглиблення координації політик у головних аспектах економічної взаємодії, що згодом

¹⁰⁰ Bieber, F., Tzifakis, N. (2021). *The Western Balkans in the World: Linkages and relations with non-western countries*. Routledge.

¹⁰¹ Sanfey, Peter, and Milatovic, Jakov. 2018. *The Western Balkans in Transition: Diagnosing the Constraints on the Path to a Sustainable Market Economy*. EBRD Report.

¹⁰² Godement, F. (2020). *EU-China: Towards a Chinese win*. China trends. Retrieved April 27, 2022, from <https://www.institutmontaigne.org/en/series/china-trends-5-eu-china-towards-chinese-win>

доповнилася глобальною концепцією ініціативи «Поясу і шляху», в якій ці ж держави відіграють важливу роль [103].

Основною регіональною ініціативою китайського уряду для Західних Балкан є експрес-маршрут Китай-Європа сушею й морем (LSER). LSER, складова BRI, являє собою транспортний коридор, який з'єднує Китай і Європу через Грецію та Західні Балкани. Контейнерні вантажі відправляються морем із Китаю в порт Пірей у Греції, звідки вони перевозяться поїздом через Північну Македонію та Сербію в Угорщину й Чехію. «China COSCO Shipping», державне підприємство, що є найбільшою судноплавною компанією Китаю, перетворює Пірей у великий регіональний хаб із 2009 року. COSCO володіє контрольним пакетом акцій адміністрації порту Пірей, у той час як дочірня компанія управляє контейнерним терміналом установи. Наприкінці 2019 року COSCO купила контрольний пакет акцій грецької залізничної компанії Piraeus Europe-Asia Railway Logistics (PEARL) і міноритарний пакет акцій залізничного терміналу в Будапешті в Угорщині. Залізничне сполучення між Піреем і Центральною Європою пов'язане з мережею залізничних сполучень Китай-Європа через Будапешт. У травні 2020 року, під час коронавірусної кризи, китайський уряд відправив поїзд із медикаментами безпосередньо з Уханя в центральному Китаї в Белград у Сербії. Згодом кілька залізничних компаній оголосили про плани щодо створення постійного залізничного сполучення між Китаєм і Белградом [104].

Із 2009 року взаємодія між Пекіном та західнобалканськими державами (всіма за винятком Косово, незалежність якого КНР не визнає) суттєво виросла. Лідери обох сторін заявляють, що нині відносини між Пекіном з одного боку, та Белградом, Сараєво, Подгорицею, Скоп'є та Тираною з іншого, перебувають на рівні історичного максимуму [105]. За визначенням М. Вільямса, Китай позиціонує себе як «харизматичний» актор та «речник» нового регіонального співробітництва, який промотує прагматичний підхід [106]. Балканські ж країни розвинули своє власне, не позбавлене ідіосинкразії, бачення Китаю, що впливає не в останню чергу з обмеженого характеру їхніх ресурсів. Як пише Д. Павлічевич, ця нова взаємодія спричинила низку матеріальних наслідків, а також привернула увагу низки акторів, які розглядають Пекін у бінарній оптиці «загрози-можливості» з низькою долею напівтонів [107].

Як світова потуга, що послідовно рухається вперед, Пекін встановлює зв'язки, які покликані служити інструментами для (видо)зміни таргетованих країн. Наміри та поведінка КНР впливають зі специфічної політичної та економічної траєкторії й способу, яким держава пов'язана з глобальними процесами; це й є той контекст, у якому китайська глобальна стратегія впливає на Західні Балкани [108, с. 206].

Після досягнення захмарного економічного зростання на 10% щорічно протягом останніх десятиліть, КНР залежить від здатності пристосуватися до «нової межі» повільніших темпів зростання в 6,5% на рік, а також імперативу реконцептуалізації свого позиціонування в нестабільному посткризовому глобальному середовищі. Як наслідок цього, Сі Цзіньпін ініціював цілу низку структурних змін у міжнародній політиці КНР, яка перейшла від низької інтенсивності та приховування власних можливостей до активної, рішучої й енергійної політики [109, с. 207].

¹⁰³ Kaczmarek, M., & Jakóbcowski, J. (2015, April 1). *China on Central-Eastern Europe: '16+1' as seen from Beijing*. OSW commentary number 166/15.04.2015. AEI Banner. Retrieved April 28, 2022, from <http://aei.pitt.edu/63761/>

¹⁰⁴ Hackaj, A. (2019). *The pragmatic engagement of China in the Western Balkans*. SÜDOSTEUROPA Mitteilungen. Retrieved April 30, 2022, from <https://cdi.connecting-youth.org/2019/02/08/the-pragmatic-engagement-of-china-in-the-western-balkans/>

¹⁰⁵ Shopov, V. (2021, February 2). *Decade of patience: How China became a power in the Western Balkans*. ECFR. Retrieved April 28, 2022, from <https://ecfr.eu/publication/decade-of-patience-how-china-became-a-power-in-the-western-balkans/>

¹⁰⁶ Williams, Michael, 2013. Culture: Towards an Understanding of Charisma in International Relations. In: Adler-Nissen, Rebecca (ed.), *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. New York: Routledge.

¹⁰⁷ Pavličević, D. (2018). 'china threat' and 'china opportunity': Politics of dreams and fears in China-central and Eastern European relations. *Journal of Contemporary China*, 27(113), 688–702. <https://doi.org/10.1080/10670564.2018.1458057>

¹⁰⁸ Bieber, F., Tzifakis, N. (2021). *The Western Balkans in the World: Linkages and relations with non-western countries*. Routledge.

¹⁰⁹ Bieber, F., Tzifakis, N. (2021). *The Western Balkans in the World: Linkages and relations with non-western countries*. Routledge.

На відміну від попередніх десятиліть, коли Китай орієнтувався на швидкі, короткотермінові та тактичні досягнення, Піднебесна націлена на довготривалі, далекоглядні та стратегічні переваги, безпосередньо здатні трансформувати архітектуру та нормативну основу глобального економічного та політичного порядку. Фактично: якщо після реформ Ден Сяопіна Пекін протягом трьох десятиліть був успішним «гравцем», то останніми роками він почав перебирати на себе роль творця правил цієї «гри» [110, с. 207]. Зазначена діяльність вбирає в себе розбудову нових міжнародних та фінансових інституцій, започаткування смілих ініціатив економічної співпраці в різних регіонах, прикладом яких є «Пояс та Шлях». Цей китайський проєкт не підважує відкрито існуючий світовий порядок, однак має на меті заповнити прогалини та скористатися недоліками чинних платформ і процесів. Що більш важливо, завдяки цим ініціативам Пекін прагне розкрити й стати бенефіціаром прихованого потенціалу не лише всередині, але й поза китайськими кордонами, переважно в країнах, що розвиваються, шляхом слідування моделі мислення та діяльності, апробованої на власному досвіді після 1978 року: рішучого економічного розвитку на етатистських засадах, просування зв'язності (connectivity) та налагоджування комунікацій у всіх можливих формах та напрямках, запровадження принципів сталості [111]. Яскравим прикладом цієї політики є просування фізичної зв'язності через інфраструктурні проєкти. Проте на практиці ці ініціативи співпраці охоплюють широке коло питань. Цитуючи Д. Гіттера, той же час, просуваючи державоцентричний, неінтервенціоністський дискурс, впевнений та амбітний Китай нині відкрито пропонує власну соціалістичну мудрість іншим державам, що розвиваються [112].

Китайський підхід до Західних Балкан спрямований на формування контексту поведінки держав регіону, а не на ній безпосередньо [113, с. 207]. Із внесенням балканських держав до ініціативи «Поясу та Шляху», а також платформи «16+1», КНР позиціонує себе як активного стейкхолдера в регіональному економічному розвитку, що однак не відмовляється від загальних принципів, якими керується у власній зовнішній політиці: попри вражаючу асиметрію потенціалів та рівнів розвитку, Пекін намагається подавати ці взаємовідносини як рівноправні, просякнуті абсолютною повагою до суверенітету та обраної контрагентом моделі розвитку, а також фундаментальним принципом невтручання у внутрішні справи.

Як пише Ч. Тубілевич, після завершення Холодної війни Китай розглядав розпад соціалістичного табору як «вікно можливостей» у Європі, проте з огляду на певні історичні обставини проводив реактивну політику в регіоні. Пекін неоднозначно сприйняв розпад СФРЮ, яка в 1980-ті роки слугувала прикладом соціалістичного ринкового розвитку, а тому, надаючи пріоритет відносинам із Федеративною Республікою Югославія (а пізніше Сербією та Чорногорією), Китай пізніше визнав усі югославські республіки незалежними державами, хоча встановлені між ними відносини не виходили за межі церемоніального характеру; КНР також просувала декілька інфраструктурних проєктів (дамба Козьяк у Північній Македонії) в регіоні та надавала фінансову допомогу [114].

Загалом, у 1990-тих та ранніх 2000-х Балкани не були серед перших пріоритетів китайського порядку денного, а Пекін не володів суттєвими зв'язками в регіоні. У цей період дві ключові події визначали відносини КНР та балканських держав: удар по посольству КНР у Белграді, здійснений під операції НАТО «Союзна сила» в 1999 році, а також визнання тоді Колишньою Югославською Республікою Македонія незалежності Тайваню та розрив дипломатичних відносин із Пекіном із боку Скоп'є [115]. Унаслідок цього Китай наклав вето на резолюцію Радбезу ООН щодо продовження мандату миротворців організації в цій країні. Бомбардування ж китайського посольства в Белграді збіглися в часі із загостренням

¹¹⁰ Bieber, F., Tzifakis, N. (2021). *The Western Balkans in the World: Linkages and relations with non-western countries*. Routledge.

¹¹¹ Gruebler, J. (2020, September 8). *The People's Republic of China connecting Europe?* Asian Development Bank. Retrieved April 27, 2022, from <https://www.adb.org/publications/prc-connecting-europe>

¹¹² Gitter, David, 2017. China Sells Socialism to the Developing World. *The Diplomat*, 28 October. <https://thediplomat.com/2017/10/china-sells-socialism-to-the-developing-world/>.

¹¹³ Bieber, F., Tzifakis, N. (2021). *The Western Balkans in the World: Linkages and relations with non-western countries*. Routledge.

¹¹⁴ Tubilewicz, Czeslaw, 1998. Comrades No More: Sino-Central European Relations After the Cold War. *Problems of Post-Communism*, 46 (2), 3–14.

¹¹⁵ Shopov, V. (2021, February 2). *Decade of patience: How China became a power in the Western Balkans*. ECFR. Retrieved April 28, 2022, from <https://ecfr.eu/publication/decade-of-patience-how-china-became-a-power-in-the-western-balkans/>

китайсько-американських відносин та третьою кризою в тайванській протоці в середині 1990-тих років. Інцидент 1999 року, на думку, П. Гріса, лише підкинув дров у вогонь китайського антиамериканського сентименту [116]. Як продовжує Ч. Тубілевич, дії Македонії були сприйняті як наслідок масштабної кампанії Тайпея, націленої на перехоплення потенційних союзників Пекіна в постсоціалістичній Європі [117 с. 134-155].

Тим менше, незадовго після цих подій, Китай став набагато активнішим та більш амбітним у своїй зовнішній політиці, що також відбилося на відносинах із Балканами. Після встановлення стратегічного партнерства між Пекіном та Брюсселем у 2003 році, а також фінансової кризи 2008-2009 років та створення низки нових механізмів та платформ для міжнародної взаємодії, Піднебесна володіє нюансованим та багатоаспектним підходом до Західних Балкан. На практиці Пекін має багатоканальну систему відносин із 5-ма країнами регіону, які мають власну логіку та призначення. На думку А Ванджелі, можна виділити такі треки:

1. Двосторонні відносини між Китаєм та окремими балканськими державами;
2. Механізм для співпраці між КНР та державами Центральної, Східної та Південно-Східної Європи 16+1;
3. Ініціатива «Поясу та Шляху» [118, с. 208].

Проект «Поясу та Шляху», на думку Р. Пантуччі [119], є рекомбінацію старих і нових елементів китайської зовнішньої політики. Започаткований 2013 року та закріплений у китайській конституції в 2017 році, ініціатива репрезентується як безстрокова «пропозиція» нової форми глобальної економічної співпраці. Як пише Дж. Адорніно, завдяки ній Китай здійснює власне лідерство в налагодженій «зв'язності» на основі ідеї створення глобальної, взаємозв'язаної через економічну співпрацю та інфраструктуру, а також інституції й культуру, глобальної економічної спільноти, яка складається із суверенних, націлених на розвиток держав, що відкидають свої ідеологічні відмінності [120]. У межах цього процесу Китай прагне виступати натхненником держав та забезпечити собі певну участь у їхньому розвитку, отримуючи також певні преференції та вигоду в результаті співпраці, що за своє суттєво відповідає класичному «win-win approach».

Балкани є важливим для Пекіну регіоном із структурної та географічної точок зору.

По-перше, ініціатива «Поясу та Шляху», хоча й декларується глобальною за характером, на практиці є інструментом для встановлення зв'язків із тими регіонами, які не відповідають стандартам ринкової неоліберальної глобалізації: китайськими західними материковими провінціями, що значно бідніші за прибережні східні, а також постсоціалістичними, постколоніальними та постконфліктними країнами, або ж розвиненими країнами, які сильно постраждали від кризи 2008 року на кшталт Греції. Тому, як пишуть В. Лю і М. Данфорд, проєкт маркується як пропозиція нової, «інклюзивної» форми глобалізації, а балканські держави, будучи одними з найбільш бідних та найменш розвинених, гарно вкладаються в такий наратив [121].

По-друге, ініціатива «Поясу і шляху» заснована на специфічній функціональній регіональній логіці у вигляді економічних коридорів: Новий Євразійський Сухопутний міст, китайсько-монгольсько-російський коридор, китайсько-центральноазійсько-західноазійський коридор, китайсько-індокитайський коридор, китайсько-пакистанський

¹¹⁶ Grgić, Mladen, 2017. Chinese Infrastructural Investments in the Balkans: Political Implications of the Highway Project in Montenegro. *Territory, Politics, Governance*, (August), 1–19. <https://doi.org/10.1080/21622671.2017.1359106>.

¹¹⁷ Tubilewicz, Czesław, 2007. *Shopping for Allies: Taiwan and Post-Communist Europe*. London and New York: Routledge.

¹¹⁸ Bieber, F., Tzifakis, N. (2021). *The Western Balkans in the World: Linkages and relations with non-western countries*. Routledge.

¹¹⁹ Pantucci, Raffaello, 2016. How New Is the 'Belt and Road'? *China Policy Institute: Analysis* (blog), 7 October. <https://cpianalysis.org/2016/10/07/how-new-is-the-belt-and-road/>.

¹²⁰ Andornino, Giovanni B., 2017. The Belt and Road Initiative in China's Emerging Grand Strategy of Connective Leadership. *China & World Economy*, 25 (5), 4–22. <https://doi.org/10.1111/cwe.12211>.

¹²¹ Liu, Weidong, and Dunford, Michael, 2016. Inclusive Globalization: Unpacking China's Belt and Road Initiative. *Area Development and Policy*, 1 (3), 323–340. <https://doi.org/10.1080/23792949.2016.1232598>.

економічний коридор та коридор Бангладеш-Китай-Індія-М'янма. Морський Шовковий шлях, який діє паралельно сухопутному, з'єднує порти Індійського океану та Середземномор'я, а також Північного моря й Арктики. Балканський же півострів лежить на перетині нового євразійського сухопутного моста та морського шовкового шляху, який передбачає також реставрацію Середземномор'я в найбільш широкому значенні в якості кластера активної економічної активності. Перетин суші та моря, телурократії та талассократії в класичних геополітичних категоріях, є особливо важливим для Пекіна з огляду на особливий фокус на міжмодальну зв'язність. Через це особливо важливим проектом є залізниця, яка має з'єднати грецький порт Пірей та Будапешт. Що стосується ініціативи «Один пояс та один Шлях», то це дві країни Західних Балкан, найбільш значущі для Китаю – Сербія та Північна Македонія (причому перша є більш важливою із двох). Поліпшення транспортних зв'язків, що з'єднують адриатичні порти Албанії, Чорногорії та Боснії і Герцеговини, потенційно може підвищити стратегічне значення цих країн. Однак усі вони мають лише невеликі морські порти та погано пов'язані з основними транспортними маршрутами північ–південь через Північну Македонію та Сербію. Поточний будівельний проект, що фінансується за рахунок китайського кредиту та спрямований на з'єднання порту Бар, головного морського порту Чорногорії, із Белградом у Сербії, є спробою першої посилити свою роль у міжрегіональних перевезеннях [122, 123].

Китай, таким чином, розглядає Західні Балкани не лише як транзитну зону, але й регіон, у якому міститься великий потенціал для відновлення та створення виробничих потужностей. Як підсумовує А. Ванджелі, КНР займається активною реконцептуалізацією Балкан як геополітичного простору, який є невід'ємною частиною глобального Півдня та нової мережі трансконтинентальних економічних коридорів. Наслідки таких дій далеко переходять дискурсивні межі, стосуючись безпосередньо контексту, у якому оперують регіональні держави [124, с.209].

На регіональному рівні ініціатива «Поясу та Шляху» втілюється через платформу «16+1», експериментальну та інституціоналізовану мережу каналів співробітництва, який, за винятком балканських держав, залучає 11 колишніх соціалістичних держав, які нині є членами ЄС, у той час як Греція, Австрія та Білорусь, ЄС та ЄБРР є спостерігачами. Формально передуючи ініціативі «Поясу та Шляху», 16+1 відіграє важливу роль як лабораторія для просування флагманського характеру китайської ініціативи. Вона також є головним медіумом, через який здійснюється діалогічна зміна контексту діяльності регіональних держав, яку проводять разом і Китай, і балканська шістка зокрема. Регіональні форуми пов'язані із заходами, що фінансуються так званими політичними банками Китаю: банком розвитку (CDB) та Експортно-імпортним банком (Exim Bank). Таким чином, «17+1» не є винятком із зовнішньополітичних методів КНР щодо інституалізації співробітництва на регіональному рівні. Що відрізняє платформу «17+1» від інших регіональних угруповань, так це те, що інші здебільшого орієнтовані на світ, що розвивається. Відмінною загальною характеристикою країн Центральної та Східної Європи, із точки зору Китаю, є те, що більшість із них мали соціалістичний режим за часів холодної війни [125].

Платформа була заснована 2009 року під час подорожі Сі Цзіньпіна до Болгарії, Румунії та Угорщини ще в статусі віце-президента. Підготовчий саміт було проведено в 2001 році в Будапешті, тоді як під час Варшавського саміту 2012 року платформу було офіційно представлено з документом «Дванадцять кроків для сприяння дружнього співробітництва Китаю з країнами Центральної і Східної Європи». Із того моменту Китай проводить щорічні саміти глав урядів, щомісячні зустрічі послів країн-учасниць платформи

¹²² Cheng, Y., Song, L., & Huang, L. (2019). *The Belt & Road Initiative in the Global Arena: Chinese and European perspectives*. Palgrave Macmillan.

¹²³ Lagazzi, A., & Vit, M. (2017). *The good, the bad and the ugly: Chinese influence in the western balkans*. EUROPEUM.org. Retrieved April 30, 2022, from <https://www.europeum.org/en/articles/detail/1678/the-good-the-bad-and-the-ugly-chinese-influence-in-the-western-balkans>

¹²⁴ Bieber, F., Tzifakis, N. (2021). *The Western Balkans in the World: Linkages and relations with non-western countries*. Routledge.

¹²⁵ Richet, X. (2018). *The 16+1 format: Chinese presence in fragmented markets on the ... - FMSH*. China-CEE Institute. Retrieved April 30, 2022, from [https://www.fmsch.fr/sites/default/files/files/XR%2016+1%20Format%20\(5\)%20\(1\).pdf](https://www.fmsch.fr/sites/default/files/files/XR%2016+1%20Format%20(5)%20(1).pdf)

в Пекіні, щоквартальні зустрічі координаторів та постійно підтримує діалог на всіх рівнях та з різних питань [¹²⁶].

Як пише Д. Чжанг, держави ЦСЄ посідають у китайській стратегії особливе місце з огляду на їхнє соціалістичне минуле. Платформа «16+1» подається також як можливість для Пекіна та держав ЦСЄ компенсувати втрачені після 1989 року перспективи. На практиці, «16+1» сприяла інтенсифікації контактів Китаю з 16-ма державами, політичній координації, просуванню ідеї регіонального економічного розвитку та створення масштабної регіональної економічної потуги. Ця платформа також є каналом для обговорення нових можливостей економічної співпраці та розкриття потенціалу для зростання в цьому регіоні [¹²⁷].

У той час як «Пояс і Шлях» є глобальною ініціативою, «16+1» забезпечує співпрацю на регіональному рівні, найбільш суттєва співпраця та імплементація глобального бачення китайської моделі відбувається на рівні двосторонніх зв'язків між окремими західнобалканськими країнами та Китаєм. Формалізація даних відносин здійснена через меморандуми взаєморозуміння, які сконцентровані саме на реалізації «Поясу та Шляху». Всі форми співробітництва, у тому числі економічна та культурна сфери, здійснюється під державним контролем.

На міждержавному рівні спостерігаються прикметні варіації в інтенсивності та глибині взаємин між Пекіном та окремими столицями. Сербія, найбільша економіка в регіоні та основна спадкоємиця СФРЮ, яку Китай розглядав не лише як союзника, але й близького друга та модель для наслідування, має найбільш розвинені відносини з КНР.

Сербія також спирається спадок 1990-тих років, протягом яких Белград, на відміну від інших держав регіону, які на ідеологічних підставах відмежувалися від Піднебесної, у своїй ще югославській ітерації (де перебував лише Белград та Подгориця) підтримувала теплі стосунки з Пекіном. Сьогодні Сербія є стратегічним партнером КНР, що означає, що більшість інтеракцій відбуваються на найвищому політичному рівні, і що Сербія є порівняно більш пріоритетним пунктом призначення для китайських проєктів [¹²⁸].

Боснія, у КНР відома як «Країна Вальтера», оскільки відомий югославський фільм «Вальтер боронить Сараєво» вважається важливим елементом колективної пам'яті в Китаї, є місцем реалізації кількох китайських проєктів у сфері енергетичної інфраструктури.

Албанія та Чорногорія, попри диспаритет розміру, вважаються важливими контрагентами з огляду на приморське розташування. В албанському кейсі тісна співпраця Тирана періоду Енвера Ходжі та Пекіна за Мао Цзедуна є гарною історичною основою, у чорногорському вигідне географічне положення країни є основною перевагою, а тому саме тут реалізується найбільший проєкт автостради Бар-Боляре.

Північна Македонія є важливою з'єднальною ланкою в контексті європейсько-китайського Суходільно-Морського експресу, однак й однією з найбільш проблемних країн з огляду на тривалу політичну кризу, корупційний скандал і проблеми з доброчесністю виконання автостради Кічево-Охрид, яку фінансує Китайський Експортно-Імпортний Банк. Як тільки зазначений проєкт одержав політичне забарвлення, відносини Пекіна та Скоп'є охолонули.

Китай не визнає незалежність Косово, що особливо важливо для Сербії, відповідно, між Приштиною та Пекіном немає дипломатичних відносин, хоча існують певні комерційні

¹²⁶ Yan, S. (2021). The '16+1' framework and China-EU cooperation in the western balkans: A region building perspective. *Australian and New Zealand Journal of European Studies*, 11(1), 76–88. <https://doi.org/10.30722/anzjes.vol11.iss1.15210>

¹²⁷ Zhang, Dan, 2014. Leaders of China, Six Other Countries Exchange Congratulations on 65th Anniversary of Ties. *Xinhua News Report. CNTV English*. <http://english.cntv.cn/2014/10/07/ARTI1412664614193154.shtml>.

¹²⁸ Obradović, Ž. (2018). "One Belt and Road" in the Balkans and in Serbia. *The New Silk Road: European Perspectives*, 187–207. https://doi.org/10.18485/fb_nsr.2018.ch11

зв'язки. КНР послідовно виступав проти косовської сецесії з огляду на принципову вірність 5 принципам мирного співіснування разом із власними національними інтересами – Тибетом, Тайванем та Південнокитайським морем. На практиці Піднебесна суворо дотримується резолюції РБ ООН №1244 як правової основи для Сербії та Косово у вирішенні їхніх спорів, а також закликає до поновлення прямого діалогу Приштини й Белграду під егідою ООН [129].

Основою взаємовідносин західнобалканських держав із Китаєм постійна концептуалізація та ведення переговорів щодо економічних угод; однак критично важливим для цього є створення продуктивного середовища та умов, сприятливих для кращого економічного співробітництва. Китайський проактивний підхід щодо Балкан призвів до активізації взаємодії на всіх рівнях. У 2016 році Сі Цзінпін відвідав Белград та Смедерево, де китайська компанія HeSteel придбала Смедеревський сталеливарний завод – проєкт, який вважається вітриною китайських зусиль із розбудови потужностей за кордоном. Під час Форуму міжнародного співробітництва ч межах ініціативи «Поясу та Шляху», що відбувся в травні 2017 року в Пекіні, усі західнобалканські держави за винятком Північної Македонії підписали з китайським урядом різні угоди.

Індикатор	Албанія	Боснія і Герцеговина	Північна Македонія	Чорногорія	Сербія	Косово
Статус у китайській дипломатії	Дружні відносини та співпраця, традиційне співробітництво	Дружні відносини та співпраця	Дружні відносини та співпраця	Дружні відносини та співпраця	Всеохоплююче стратегічне партнерство	Невизнання
Інституції в межах «16+1»	-	-	Штаб-квартира секретаріату культурного співробітництва «16+1»	-	Стане місцем перебування штаб-квартири «16+1» Союзу співробітництва у сфері транспортної інфраструктури	-
Меморандум у межах ініціативи «Поясу та Шляху»	+	+	+	+	+	-
Кількість згадувань у щорічних звітах щодо результатів «Поясу та Шляху»	4	3	-	2	7	-
Безвізовий режим	-	Діє з 2018 року	Тривають перемовини	Спроцєна процедура отримання	Діє з 2017 року	-
Інститут Конфуція	1	1	1	1	2	-

Джерело: [130]

Однією з прикметних рис платформи «16+1» стало створення розгалуженої мережі координаційних інституцій, які відповідальні за каналізування співпраці між всіма залученими країнами, дві з яких знаходяться на Західних Балканах: Секретаріат культурного співробітництва платформи «16+1» у Північній Македонії, а також Союз співробітництва транспортної інфраструктури ініціативи «16+1» в Сербії. Країна також приймала низку важливих дипломатичних заходів: Белград у 2014 – саміт глав урядів, Нові

¹²⁹ Makocki, M. (2017, July 6). *China in the Balkans: The battle of principles*. ECFR. Retrieved April 28, 2022, from https://ecfr.eu/article/commentary_china_in_the_balkans_the_battle_of_principles_7210/

¹³⁰ Bieber, F., Tzifakis, N. (2021). *The Western Balkans in the World: Linkages and relations with non-western countries*. Routledge.

Сад – Політичний діалог із питань вищої освіти під егідою проекту «16+1» 2017 року, Скоп'є – симпозиум аналітичних центрів під егідою тієї ж платформи 2018 року [131].

Економічна співпраця, яку КНР просуває в регіоні, схожа на різні форми кооперації в режимі «Південь-Південь», як стверджує Ковальські, а також пронизана, принаймні на рівні офіційного дискурсу, симпатією та солідарністю (водночас взаємодія із США та ЄС представляється як спаринг рівноправних противників). Китай прагне прилаштуватися до пріоритетів та економічних стратегій західнобалканських урядів. Питання щодо готовності власне балканської п'ятірки до такої економічної співпраці є відкритим, хоча низка вчених стверджують, що в більшості варіантів цей формат може мати взаємовигідний характер [132].

Китаю вдалося лише частково розкрити потенціал економічної взаємодії із Західними Балканами. Наприклад, після падіння 2008-2009 років, двостороння торгівля між двома сторонами досягла докризового рівня в 2016 році, проте суттєво не перевищила цих показників протягом наступних років, що зробило балканські держави єдиним винятком у всій китайсько-європейській торгівлі, яка постійно зростала в посткризовий період. Водночас торгівельний баланс є вражаюче асиметричним на користь Китаю, що є кумулятивним вислідом економічної структури, регулятивних заходів, політики та стратегії й характеризує не лише відносини балканських держав та Китаю, але й економічний профіль регіону загалом. Станом на 2021 рік частка Китаю в регіональній торгівлі сягає 3,2% в експорті та 11,6% – в імпорті [133].

Більше того, основними статтями експорту балканських держав є сировинні матеріали, та лише незначна частина належить товарам із доданою вартістю. Це свідчить також про мале значення балканських держав у глобальних виробничо-збутових ланцюжках та про їхню нездатність капіталізувати свої можливості з точки зору доступу до процвітаючого китайського ринку або розвинути співробітництво з китайською стороною для розвитку виробничих потужностей.

Західнобалканські країни гаряче потребують ПІІ, і хоча їхня кількість зросла останніми роками аж у 4 рази, цифри все ще є мізерними порівняно з глобальними китайськими інвестиціями. Залученість зростає, але КНР не є найбільшим прямим інвестором у жодній із держав регіону. Держава-найбільший інвестор відрізняється від країни до країни та від року до року, але в період 2013-2018 років це завжди була європейська держава. У 2018 році найбільшими інвесторами були Франція (для Сербії), Австрія (Боснія і Герцеговина), Сполучене Королівство (для Північної Македонії та Косово), Швейцарія (Албанія) та Італія (Чорногорія). Боснія і Герцеговина не має у своєму розпорядженні останніх достовірних даних про китайські ПІІ. В Албанії та Чорногорії вони є незначними, складаючи всього 2,27% і 0,36% відповідно в 2018 році (хоча Китайська нафтова компанія є великим інвестором в Албанію через своє канадське дочірнє підприємство). У Північній Македонії був зафіксований дещо вищий показник, водночас китайські ПІІ склали 3,75% від загального обсягу інвестицій у 2018 році. Показники в попередні роки були однаковими для всіх трьох країн: китайські ПІІ не демонстрували експоненціального зростання. Важливими одержувачами інвестицій Піднебесної в регіоні є Сербія та Албанія. 2016 року китайські ПІІ склали 7,32% від загального обсягу ПІІ в Сербії, водночас частка найбільшого інвестора – Нідерландів – склала 13,18%. У 2018 році частка китайських інвестицій у Сербії зросла до 14,82%, наблизившись до 16,24% (тоді основного інвестора) Франції [134].

¹³¹ Yan, S. (2021). The '16+1' framework and China-EU cooperation in the western balkans: A region building perspective. *Australian and New Zealand Journal of European Studies*, 11(1), 76–88. <https://doi.org/10.30722/anzjes.vol11.iss1.15210>

¹³² Weisbrod, Aaron, and Whalley, John, 2011. *The Contribution of Chinese FDI to Africa's Pre Crisis Growth Surge*. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w17544>.

¹³³ Eurostat. (2022). *Statistics explained*. Statistics Explained. Retrieved May 7, 2022, from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File%3AWestern_Balkan_countries_trade_with_main_partners%2C_2021.png

¹³⁴ Zuokui, L. (2019, May 31). *China's investment in the Balkans under the belt and road initiative: A Chinese perspective*. Insight Turkey. Retrieved April 27, 2022, from <https://www.insightturkey.com/commentaries/chinas-investment-in-the-balkans-under-the-belt-and-road-initiative-a-chinese-perspective>

ПІІ Китаю засновані головним чином на придбаннях, а не на інвестиціях у нові проекти. Водночас китайські інвестори схильні йти на ризик, мають інтереси та досвід у набутті й перепрофільюванні застарілих виробничих потужностей. Позитивним прикладом у цьому контексті є Смедеревський сталеливарний завод, викуплений китайською компанією «HeSteel», що збільшив обсяги виробництва. Zelezara Smederevo (також відома під своєю офіційною назвою HBIS Group Serbia) стала найбільшим сербським експортером і несе відповідальність за зростання місцевої зайнятості в районі, де розташовані її підприємства. Компанія керує сталеливарним та олов'яним заводами, а також річковим портом. Окрім цього, у Сербії Zijin Mining Group, контрольний пакет акцій якої належить уряду Китаю, у 2018 році купила 63% акцій (за 279 млн євро) Борського мідного заводу RTB (який потім був перейменований в Zijin Bor Copper). Нещодавно, у квітні 2020 року, Zijin Bor Copper оголосила про інвестиції в розмірі 731 млн євро для розширення своїх потужностей.

В Албанії китайська державна компанія China Everbright Group у 2016 році купила ТІА, оператора Національного аеропорту країни. Сума поглинання не розголошується, але, за повідомленнями ЗМІ, вона склала приблизно 81 мільйон євро. Інвестиції китайських компаній у закордонні аеропорти відповідають ініціативі «Пояс і Шлях», оскільки вони потенційно сприяють поліпшенню транспортних зв'язків між КНР та іншими регіонами та/або підвищенню ролі китайських компаній у міжнародних повітряних перевезеннях.

Інший приклад китайських ПІІ, пов'язаних з Албанією, прослідковується до 2016 року, коли Geo-Jade Petroleum купила канадську фірму Bankers Petroleum за 385 мільйонів євро. Bankers Petroleum, яка отримує всі свої нафтові доходи від Албанії, є найбільшим виробником нафти в країні. Компанія виробляє 95% сирової речовини Албанії, і в 2018 році на частку "мінерального палива, включаючи нафту" припадало майже 11% експорту країни (водночас експортувалося приблизно 85% видобутої сирової нафти)[¹³⁵].

Хоча ПІІ у виробництво можуть зрости в майбутньому, нині найбільш прикметною рисою китайської економічної присутності на Західних Балканах є кредити, які китайські фінансові інституції надають будівництво великих інфраструктурних проектів. Ці ініціативи виконуються місцевими урядами в партнерстві з КНР.

Через платформу «16+1» китайські державні банки надають спеціальні кредитні лінії для фінансування інфраструктурних проектів, які є особливо вигідними для балканських держав, що не є членами ЄС і де, відповідно, не існує наднаціональних правових механізмів для скринінгу кредитів та інвестицій, як і контролю за добросовісністю виконання умов. Окрім того, балканські держави мають гірші умови доступу до міжнародних фінансових ринків, що також робить китайські пропозиції привабливими. Особливо доречними інвестиції КНР є для проектів національного значення, за які неохоче беруться західні донори.

Китайські позики на інфраструктурні мають низькі відсоткові ставки, а термін виплати розтягнутий на десятиліття. Однак вони викликають декілька питань, оскільки інфраструктурні проекти є довгобудами та потребують багато часу на те, щоб відшкодувати вартість власного будівництва. Такого роду інфраструктурні позики в малих економіках можуть критично збільшити вартість державного боргу, а також реалізуються через спеціальні законодавчі акти, відповідно, можливість відкритих та прозорих тендерів є низькою. Залежно від місцевого контексту, прослідковуються також корупційні скандали та недобросовісність місцевих виконавців, прикладом чого є автострада Кічево-Охрид у Північній Македонії [¹³⁶].

¹³⁵ Conley, H. A., Hillman, J. E., Ruy, D., & McCalpin, M. (2020). *China's "Hub-and-Spoke" Strategy in the Balkans*. Center for strategic and international studies (CSIS). Retrieved April 27, 2022, from <https://www.jstor.org/publisher/centstratintlstud>

¹³⁶ Doehler, A. (2019). *From opportunity to threat: the Pernicious Effects of China's Belt and Road Initiative on Western Balkan-EU Integration*. Center for European Policy Analysis. Retrieved April 27, 2022, from <https://cepa.org/from-opportunity-to-threat/>

Власне китайський досвід розвитку ґрунтується на передумові «якщо хочеш розбагатіти, спершу будуй дороги». Навіть якщо вкладання значних ресурсів і може призвести до боргів, це є необхідним для забезпечення держави розвинутою інфраструктурою – китайці називають такі кроки «взяти в борг в майбутнього». Така сентенція передбачає сміливе та в дечому авантюрне ставлення до капітальних проєктів – без ризику розбудови великих ініціатив неможливо досягти успіху. Така поведінка державних акторів є неприйнятною в ринковій неоліберальній моделі, яка прагне обмежити роль урядів, а проєкти повинні ґрунтуватися суто на комерційній логіці: якщо держава не може дозволити собі будівництво дороги, вона не повинна її будувати. Китай нині надає можливості, які дозволять вийти за межі цієї логіки, прикладом чого є автострада Бар-Боляре в Чорногорії – надзвичайно важливий для уряду проєкт, який західні фінансові інституції відмовилися фінансувати через низку ризиків, що не перешкодило згоді Китайського Експортно-Імпортного банку. Ця угода суттєво збільшила суверенний борг Чорногорії. Вона проводилася не через публічні тендери, а через спеціальні закони, прийняття яких було забезпечено політичною волею та пріоритизацією певних ініціатив, які є важливими для національних інтересів, як-от згадана вище автострада розглядається як ключ до відкриття чорногорського потенціалу економічного розвитку. Оскільки Чорногорія не є членом ЄС, не існує жодних механізмів накладати санкції на такий у всіх розуміннях сумнівний проєкт.

Найбільші китайські інфраструктурні проєкти на Західних Балканах

Країна	Проєкт	Вартість	Фінансові умови	Статус	Відсоток ВВП
Албанія	Албанська секція Блакитного коридору	Невідома	Невідомі	Передпроектна оцінка	-
Боснія і Герцеговина	Шосе Баня Лука-Спліт (частина у РС)	600 млн євро	Кредит, 30-річна концесія	Планування	16%
	450-МгВ установка ТЕС у Тузлі	786 млн євро	Кредит	Початок робіт	-
	350-МгВ установка на ТЕС у м. Бановичі	400 млн євро	Кредит (85%)	Початок робіт	-
	300-МгВ установка на ТЕС у м. Станарі	350 млн євро	Кредит	завершена	-
Чорногорія	Частина Європейського шосе XI	800 млн євро	кредит	завершена	27%
	Відновлення флоту	100 млн євро	кредит	Завершено	-
Сербія	Дунайський міст	170 млн євро	кредит	Завершено	8%
	Костолац ТЕС 1 етап (на вугіллі)	130,5 млн євро	Кредит	Завершено	-
	350-МгВ установка на Костолацькій ТЕС	700 млн євро	кредит	Завершено	-
	Швидкісна залізниця Белград-Будапешт	800 млн євро (сербська частина)	кредит	У роботі	-
	Частини Європейського шосе XI (до Чорногорії)	900 млн євро	Кредит	У роботі	-
Північна Македонія	Автостради Кічево-Охрид та Міладіновчі-Штип	580 млн євро	Кредит	У роботі	7%

Джерело: [137]

Кредитування Китаєм країн Західних Балкан, пов'язане з інфраструктурою, має своїм наслідком ризик боргових ям:

¹³⁷ Bieber, F., Tzifakis, N. (2021). The Western Balkans in the World: Linkages and relations with non-western countries. Routledge.

- суверенний борг Чорногорії перед Китаєм є найвищим у регіоні. Експортно-імпорتنний банк (Exim) профінансував будівництво автомагістралі Бар–Боляре. Станом на 2019 рік Чорногорія заборгувала 671 мільйон євро, що становить 22% від її загального зовнішнього боргу в 3,1 мільярда євро, водночас її загальний зовнішній борг становить 63% від її ВВП. Китай є другим за величиною кредитором Чорногорії та єдиним найбільшим двостороннім кредитором.
- У 2013 році Північна Македонія зайняла 714 мільйонів євро в китайського Ексімбанку на будівництво двох автомагістралей: Міладіновці–стіп і Кічево–Охрид. Це становить приблизно 14% від поточного рівня державного боргу на 2020 рік, який становить 5,2 мільярда євро.
- Боснія і Герцеговина (БІГ) брала участь у китайських будівельних компаній у будівництві 12-кілометрової ділянки автомагістралі Почитель–Звіровічі вартістю 66 мільйонів євро, яке фінансується Європейським інвестиційним банком (ЄІБ). Також країна отримала кредити від Китаю у зв'язку з двома енергетичними проектами, вугільною електростанцією в Станарі і буровугільною електростанцією в Тузлі, загальна заборгованість яких склала 1,1 млрд.євро – це становить 13% від загального зовнішнього боргу Боснії.
- У травні 2020 Року Уряд Республіки Сербської підписав угоду з China Gezhouba Group, частиною китайського державного конгломерату China Energy Engineering Corporation (СЕЕС), про будівництво великомасштабної гідроелектростанції на півдні Боснії і Герцеговини.
- Сербія запозичила 195 мільйонів євро від Ексімбанку на будівництво мосту Пупін та 1,08 мільярда євро на дві ділянки залізниці Белград–Будапешт, на будівництво вугільної електростанції Kostolac В3 було залучено 538 мільйонів євро. Це становить 7,91% від державного боргу Белграда в 24,5 мільярда євро. Ця сума приблизно дорівнює тій, яку Белград заборгував Європейському Інвестиційному Банку, або половині його боргу перед Міжнародним банком реконструкції та розвитку (МБРР).
- Албанія зареєструвала зниження рівня заборгованості перед Китаєм, заборгувавши Пекіну 13,7 млн євро в 2010 році та 1,6– у 2019 [138].

У сфері фінансування інфраструктури Китай є альтернативним постачальником ЄС, до якого можуть звернутися країни, що потребують, якщо Об'єднання не бажає допомагати. У Чорногорії Ексімбанк Китаю був єдиним доступним учасником для фінансування будівництва автомагістралі, яку уряд Чорногорії десятиліттями вважав такою, що має національне значення. Шосе має доповнити чинну залізницю, яка з'єднує порт Бар з Белградом та вимагає значної модернізації. Наприкінці 2019 року уряд Сербії та російська залізнична компанія «РЖД» підписали угоду про модернізацію залізниці Бар–Белград. Малоімовірно, що кредит Ексімбанку призведе до того, що китайська організація в певний момент стане власником автомагістралі. Відповідно до закону 2014 року, прийнятого парламентом Чорногорії, третя сторона не може набути права власності або будь-які інші майнові права на нього. Отже, поки умови двосторонньої кредитної угоди з Ексімбанком не розголошуються, накладення арешту на шосе або його частини в разі дефолту за боргом буде неможливо. Єдиним завершеним проектом будівництва інфраструктури на Західних Балканах із 2016 року є міст Пупін в Сербії, а інші більші та складні проекти все ще перебувають у стадії будівництва або відкладені. Шосе Бар–Боляре в Чорногорії, залізниця Белград–Будапешт, дві автомагістралі в Північній Македонії–Міладіновці–Штіп і Охрид–Кічево та ділянка автомагістралі Почитель–Звіровічі в Боснії і Герцеговині залишаються в стадії будівництва [139].

Окрім реальної економічної взаємодії між Китаєм і регіоном також важливий потенціал того, що КНР може запропонувати в майбутньому. Точно так само, як очікування

¹³⁸Marrano, M. G. (2021). *Western Balkans: The burden of China's lending to governments*. eMarketAdvisor. Retrieved April 28, 2022, from https://www.research.unicredit.eu/DocsKey/emergingmarkets_docs_2021_179967.ashx?EXT=pdf&KEY=i6KjPzSYBBGzROuioxedUNdVqq1wFeRoBg8dvzn51cwxIFTj0Rbl4w&T=1

¹³⁹ Arezina, S. (2021). The Sino-Western Balkans relations within "Belt and road" initiative amidst the world's grappling with the rise of China. *TEME*, 145–164. <https://doi.org/10.22190/teme200131009a>

можливого вступу країн регіону Західних Балкан до ЄС є ключовим аспектом підходу Об'єднання, так й очікування регіону щодо Китаю як економічної держави, що розвивається, можуть зіграти свою роль у китайському підході. Діяльність COSCO в Піреї сигналізує країнам Західних Балкан про те, що модернізація їхньої інфраструктури за сприяння Китаю може призвести до подальших заходів, завдяки яким країна зможе отримати більш безпосередню вигоду від економічного зростання Піднебесної. Це може набувати форму збільшення інвестицій у туризм, торгівлю або виробництво. Якщо тільки китайський уряд і транснаціональні корпорації спрвді зацікавлені в довгостроковому розвитку інфраструктури країни, це підвищує ймовірність того, що вони використовують свої можливості для координації відповідної діяльності на благо цієї країни.

Як міжнародний актор, Китай підтримує ідеал національного суверенітету, а його відносини з державами-партнерами засновані на принципі невтручання в справи один одного. Це передбачає право держави обирати їхній власний національний шлях розвитку з огляду на структурні та культурні обставини, що у свою чергу передбачає, що не існує жодного універсального рішення та що політичні практики не можна механічно копіювати на іншому ґрунті [140, с.303-304]. Китай зобов'язується поважити політичний вибір інших та не нав'язувати будь-якої нормативної обумовленості, проте залишає за собою право слугувати прикладом економічного успіху та мудрості, яка полягає в «соціалізмі з китайськими характеристиками».

З огляду на політичну та економічну потужність КНР, наратив «економічного дива» (та західного ним захоплення), країна схильна змінювати мислення інших держав про економічний розвиток та співпрацю, а також надихати відступ від неоліберальної моделі, втіленої західними інституціями на кшталт МВФ або ЄС через процес політичної координації та узгодження порядків денних розвитку – два принципи китайського співробітництва в межах «Поясу і Шляху» та формату «16+1». Проектуючи символічну силу, Пекін надихає альтернативні наративи про ідентичність та становище ЦСЄ та Західних Балкан у світовій економічній системі та про їхні історичні траєкторії. Такий на перший погляд невинний дискурс закладає підстави для більш сутнісного процесу відходу від певних політичних принципів.

На політичному рівні, китайсько-балканські зв'язки (не)прямо відображають китайські принципи та практику на кшталт етатистського економічного розвитку, особливо в контексті «Поясу та Шляху» та платформи «16+1». Доволі часто політична координація має дедалі менш нормативний і все більш прагматичний вектор. Тим не менше, за цим прагматизмом все ж проглядається специфічний, але нормативний аспект: економічний розвиток є пріоритетом для всіх сторін взаємодії і їхні дії керуються цим мотивом; у процесі розвитку економіки видима рука держави повинна підтримувати або навіть замінити невидиму руку ринку; держави мають право експериментувати та розробляти амбітні плани розвитку без переслудвання будь-яких визначених моделей; якщо існує політична воля, то існують і засоби втілити той чи інший проєкт – такі принципи відображаються не лише в риторичі, але й на практиці, оскільки уряди ведуть переговори з бізнес-спільнотами та видають дозволи на спеціальні інфраструктурні проєкти через особливі законодавчі акти.

Забезпечуючи альтернативний підхід до співпраці в питаннях розвитку, ідейний вплив Китаю також уможлиблюється потребою в нових ідеях та ефективніших практиках після глобальної фінансової кризи. У деяких випадках цей процес має нормативну логіку, а саме тоді, коли актори щиро вірять у легітимність китайського способу розвитку; в інших – уталітаристську, коли актори переконані в ефективності таких шляхів або просто розглядають їх як економічну можливість для себе. Загалом, у цьому випадку все ще діє так звана обмежена раціональність «bounded rationality», коли актори підтримують нові концепції та ідеї лише через дефіцит інформації, їхні упередження та недоліки в роботі державних органів. Насправді ж що більше досвіду взаємодії з Пекіном має та чи інша

¹⁴⁰ Li, Xin, Kjeld Erik Brødsgaard, and Michael Jacobsen, 2010. Redefining Beijing Consensus: Ten Economic Principles. *China Economic Journal*, 2 (3), 297–311. <https://doi.org/10.1080/17538960903529535>.

країна, то більше вона готова вчитися в Китаю – однак тим більш селективно актор підходить до процесу навчання. Багато процесів ідейних обмінів та змін мають місце суто через рутинізовану взаємодію в межах інституцій та платформ під китайською парасолькою. Не в останню чергу спостерігається також політичний опортунізм, прикладами чого є особи А. Вучича та Г. Іванова.

У той же час КНР тихо заохочує зміни в теорії та практиці балканських держав. Не нав'язуючи жодних правил або стандартів країнам, які беруть участь у платформі «16+1» або «Поясі та Шляху», Китай через аналітичні центри чітко натякає на основні перешкоди в співробітництві [141]. Піднебесна вважає економічну співпрацю «вулицею з двостороннім рухом», а тому нерентабельність, брак інституційного досвіду та чіткої економічної стратегії для Західних Балкан вважає перешкодами для ефективної взаємодії та власне китайських цілей. Окремі китайські критики вважають, що державі варто використовувати власні важелі впливу та успішний досвід для просування (але не нав'язування) реформ, які є сприятливими для загального покращення внутрішньої структури та результатів у країнах-партнерах, а також вкладати зусилля в успішний результат імплементації китайського досвіду. Це, однак, парадоксальним чином викриває межі китайського впливу – брак відповідальності, компетенції, доброчесності та здатності абсорбувати будь-який вплив на управління, які переслідують західнобалканські держави, ускладнюють їхнє реформування в євроатлантичному та поступальному дусі. У цьому сенсу Китай дійсно є фактором когнітивного повороту, незалежно від потенційних наслідків, які матиме такий поворот, нині відбуваються процеси, які резонують з обмеженим колом осіб у державних адміністраціях та науковій спільноті.

Є різні лінії аргументації причин сумнівних оцінок взаємин Китаю та Західних Балкан, які викривають не лише різні рівні китайської політики щодо регіону, але й низку внутрішніх європейських суперечок щодо майбутнього як, Західних Балкан, так і Європи в цілому.

Основною причиною занепокоєння є те, що Китай підважує інтереси європейських держав на Західних Балканах. Китайське прагнення створення нових коридорів у регіоні, зокрема між Піреєм і Будапештом, розглядається швидше як виклик, аніж як доповнення до вже існуючих транспортних магістралей через західноєвропейські габи на кшталт Роттердама.

Політично той факт, що Китай обійшов не лише Брюссель, але й Берлін та Париж, у створенні регіональної платформи для співробітництва з ЦСЄ та Західними Балканами, породив ще більше сумнівів та загострив європейські тривоги щодо формування спільної позиції щодо КНР. У ретроспективі, держави-члени ЄС діяли прагматично щодо Китаю, керуючись національними інтересами, нехтуючи Брюсселем та відходячи від офіційної лінії Об'єднання. Якщо західнобалканські держави розвинули ідіосинкразійну позицію щодо КНР незалежно від ЄС, вони зроблять свій вклад у нинішню плюралізацію та біфуркацію європейських позицій щодо Пекіна. Тим не менше, останнім часом балканські лідери демонструють готовність брати до уваги позицію ЄС у відносинах із Пекіном [142].

Китай стає також викликом для розширення Європейського Союзу в регіоні. Брюссель відкрито висловлює тривогу щодо того, що КНР може загрожувати реформаторським зусиллям держав регіону та перетворити «балканську п'ятірку» на «троянських коней» [143]. За своїм змістом ці тривоги є нормативними, адже ЄС просуває ринковоорієнтований, технократичний підхід до економічного розвитку, а також державні витрати на принципах прозорості та відкритості, у той час як Китай виступає за максимізацію економічного зростання, яке досягається через політичну волю та сильну

¹⁴¹ Chen, Xin, and Yang, Chengyu, 2016. *Quantitative Analysis of China-CEEC Economic and Trade Cooperation*. Working Paper on European Studies 10/5. Beijing: Chinese Academy of Social Sciences.

¹⁴² Godement, F. (2020). *EU-China: Towards a Chinese win*. China trends. Retrieved April 27, 2022, from <https://www.institutmontaigne.org/en/series/china-trends-5-eu-china-towards-chinese-win>

¹⁴³ Gries, Peter Hays, 2005. *China's New Nationalism: Pride, Politics, and Diplomacy*. First paperback print. A Philip E. Lilienthal Book. Berkeley, CA: University of California Press.

руку держави. В умовах наростання неліберальних тенденцій у всій Європі та на Західних Балканах зокрема, потужний, активний соціалістичний актор, який ніколи не підтримував західну модель розвитку та промотує успіхи власної моделі, розглядається як додаткова загроза, особливо в регіоні, який перебуває на перетині різних цивілізацій та сфер впливу. Окремі аналітики також схильні об'єднувати КНР та РФ за вектором і характером прикладання впливу, маркуючи їх як промоутерів автократії.

З огляду на те, що ЄС та КНР є заручниками власної економічної взаємозалежності, їм потрібно виробити кооперативний порядок денний як на глобальному рівні, так і на Західних Балканах, попри їхні суперечності. Європа б була далекою від свого нинішнього становища, якби не доклала своєї руки до китайського економічного дива та навпаки, це ж справедливо щодо КНР. Китай також відіграв важливу роль у врегулюванні кризи Єврозони та став першою неєвропейською державою, яка зробила свій внесок у план Юнкера.

Як нагадують Т. Флессенкемпер та Д. Реліч, діяльність ЄС у регіоні також прислужилася до економічних невдач західнобалканських країн. У цьому контексті Китай ввійшов до регіону в правильний час, з орієнтованим на результати порядком денним, надаючи державам те, чого вони потребують: капітал, інфраструктуру та глобальну економічну візію. Пекін розглядає держави регіону як рівних і ставить їх поруч із державами-членами Об'єднання. Таким чином, гра між ЄС та КНР із нульовою сумою не є інтересом західнобалканських держав [144].

Із самого початку кризи Covid-19 (та оскільки це була перша країна, постраждала від коронавірусу) Китай намагався проводити регіональну політику із Сербією в якості координаційного центру своєї «маскової дипломатії» в регіон. КНР значною мірою покладалася на свій економічний вплив у Сербії і змогла ще більше зміцнити уявлення про свою роль великої держави в регіоні. Водночас сербські політичні лідери посилили цей наратив і зайнялися агресивною пропагандою, яка зображувала КНР як єдину країну, здатну надати істотну допомогу Сербії під час розвою пандемії коронавірусу. Китай як «великий друг Сербії» і Сі Цзіньпін як «брат» – ось деякі з багатьох наративів, які звучали в цей період. Водночас президент Сербії Олександр Вучич назвав заяву ЄС про європейську солідарність «казкою на папері». Окрім того, Китай зміцнив свій вплив під час кризи Covid-19 завдяки постійним інвестиціям у регіон. Два найяскравіших приклади: Китайська технологічна компанія Huawei, яка відкрила свій центр інновацій і розробок в Сербії у вересні 2020 року, та угода між Китайською Національною біотехнологічною групою і Sinovac Biotech про участь у третій фазі клінічних випробувань вакцин проти коронавірусу. У жовтні 2020 року Сербія провела випробування китайських бойових безпілотних літальних апаратів, що стало першим подібним розгортанням китайських безпілотних літальних апаратів в Європі). Окрім активної участі Китаю в політичному та економічному ландшафті Сербії за допомогою медичного обладнання, критично важливої інфраструктури, медичних бригад, масок і поточних інвестицій, Китай також присутній у Боснії і Герцеговині та Албанії за своєї фінансової підтримки [145].

Такі автори, як Д. Лі, інтерпретують китайську «дипломатію вакцин» двоїстим чином: як продовження зусиль у таких галузях, як допомога з метою розвитку та ділові підприємства в слабозвинених регіонах із 1990-х років, а також як інструмент поліпшення міжнародної репутації, яка постраждала після початку пандемії коронавірусу. Що стосується класичної гуманітарної допомоги постраждалим і менш розвиненим регіонам, Китай вже закупив більше мільярда вакцин, доставив понад 390 мільйонів приблизно половині міжнародного співтовариства (94 країни) та безпосередньо пожертвував більше 24 мільйонів вакцин (друге місце після США, які виділили близько 60 мільйонів, але значно більше, ніж ЄС, який пожертвував менше 8 мільйонів доларів – приголомшливо на 96% менше, ніж спочатку планувалося виділити) Це являє собою дуже переконливе зображення

¹⁴⁴ Flessenkemper, Tobias, and Reljic, Dusan, 2017. EU Enlargement: A Six Percent Target for the Western Balkans. SWP – German Institute for International and Security Affairs, 27 June. www.swp-berlin.org/en/point-of-view/eu-enlargement-a-six-percent-target-for-the-western-balkans/.

¹⁴⁵ Verma, R. (2020). China's 'mask diplomacy' to change the COVID-19 narrative in Europe. *Asia Europe Journal*, 18(2), 205–209. <https://doi.org/10.1007/s10308-020-00576-1>

неадекватної ролі ЄС під час пандемічної кризи, що несумісне з його амбіціями регіонального лідерства. Окрім того, були зроблені зусилля щодо поліпшення національного іміджу за кордоном [146].

Дослідження, проведене в 2021 році Європейською Радою з міжнародних відносин (ECFR), показало, що відносна більшість Сербських респондентів (38%) заявили, що їхня країна може покласти на Китай в галузі відновлення після пандемії; Росія посіла друге місце з 28%, водночас як усього 14% вибрали ЄС, незважаючи на переговори Белграда про членство в Союзі, які ведуться з 2014 року. Інше опитування також демонструє сприятливі тенденції для застосування м'якої сили незахідними суб'єктами в Сербії: більше 90% респондентів вважають Росію та Китай союзниками й партнерами, у порівнянні з 68% у випадку Європейського Союзу (з яких тільки 11% вважають Об'єднання «союзником», і ще 57% винятково «партнером»). Ці результати показують, що привабливість ЄС як стратегічного партнера (та, отже, також його потенціал м'якої сили) в контексті пандемії піддається сумніву з боку інших міжнародних гравців, як-от Китай і Росія в Сербії, але, можливо, також і в більш широкому плані [147].

Отже, КНР використовує Західні Балкани як ще один плацдарм для економічного проникнення до ЄС та забезпечення власних економічних національних інтересів, будучи безпосередньо зацікавленою в країнах-кандидатах на членство в ЄС. Основою китайського впливу в регіоні є економіка, особливо в частині необумовлених додатковими вимогами кредитів на інфраструктурні проекти, що різко контрастує з вимогами ЄС. Нормативний досвід Пекіна також вигідно виділяється на фоні суворой європейської кондиціональності, адже виступає за невтручання у внутрішні справи контрагента та не висуває вимог режимного та політичного характеру задля здійснення співробітництва. Наразі китайська присутність у регіоні сек'юритизується Брюсселем як ризик його впливу в регіоні, особливо в контексті наростання хронічних проблем Західних Балкан.

Політика Туреччини на Балканах

Турецька османська спадщина є міцною з'єднувальною ланкою між сучасною Туреччиною та Балканами, що вбирає культуру, мову, етнічні питання, релігію, а саме сунітський іслам, та політику, усі з яких походять із частково спільної історії. Хоча ця спільна спадщина завжди бралася до уваги турецькою владою в прийнятті рішень щодо Балкан, суттєвий інтерес турецької громадської думки до регіону розвинувся після падіння СРСР та приходу до влади Тургуту Озала, спочатку як прем'єр-міністра, а згодом – президента, на початку 1990-тих років. Цей період можна назвати початком неооттоманізму, чий дискурсивні практики та дії переважно таргетовані на мусульманські спільноти на Балканах. Водночас деякі аналітики, більшість із яких перебувають під впливом аналізу Дарко Танасковича, розглядають «неоосманізм» Туреччини як розрив із минулим і традиційним реалістичним та орієнтованим на безпеку підходом кемалістської епохи [148].

Цей «неоосманізм» визначається як спроба відродити османське панування в регіоні на нових умовах, використовуючи вплив країни, засноване на турецьких етнічних меншинах і мусульманському населенні в різних частинах півострова. Насправді те, що ми бачимо, є продовженням старих тенденцій в інших межах, де Туреччина переосмислила свою роль у регіоні, не відмовляючись, однак, від своїх основних елементів. Але існує структурне протиріччя між, з одного боку, образом Туреччини як регіональної держави-

¹⁴⁶ Vangeli, A. (2021). *Covid 19 - discourses on China in the Western Balkans*. Balkan Crossroads. Retrieved April 27, 2022, from <https://www.balkancrossroads.com/covid-19-discourses-on-china-in-wb>

¹⁴⁷ Vangeli, A. (2021). *China's ideational impact in the Western Balkans*. Balkan Crossroads. Retrieved April 27, 2022, from <https://www.balkancrossroads.com/chinas-ideational-impact-in-wb>

¹⁴⁸ Tanasković, D., 2012. Turkey and the Balkans: Old Traditions, New Aspirations. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 6 (2), 51–62.

частини західного альянсу, а з іншого боку, Туреччиною як лідером сунітського ісламу, що створює плутанину та обмежує вплив стратегії країни. Якщо ми додамо суперечність між тенденцією представляти Туреччину як лідера умми та Туреччиною як прихильником турецького ісламу, ми отримаємо повну картину складності турецької присутності. Що, однак, очевидно, так це те, що іслам нині став найважливішим компонентом турецької зовнішньої політики. Однак підхід Туреччини все ще базується на реальній політиці із суверенітетом та територіальною цілісністю як основними зовнішньополітичними проблемами за дотримання традиційних тенденцій [149].

Ще з двотисячних років Президія турків за кордоном і пов'язаних із ними спільнот (YTB) координує діяльність НУО та надає стипендії студентам, у тому числі із Західних Балкан. Інститут Юнуса Емре, громадський фонд, створений 2007 року для просування турецької мови, культури та мистецтва, діє через кілька культурних центрів у всіх країнах регіону. Але з'явилося багато критиків, і турецький вплив не завжди позитивно сприймається на Західних Балканах з огляду на низку причин: втручання країни у внутрішні справи; ісламський порядок денний; відсутність прозорості її інвестицій; дистанціювання турецької влади від ЄС або політика турецького режиму сповзання до авторитаризму¹⁵⁰. У цьому контексті було виявлено кілька перешкод для турецької присутності на Західних Балканах. По-перше, ті проблеми, які характерні для самої держави, як-от межі її власних матеріальних і нематеріальних енергетичних можливостей у регіоні. По-друге, ЄС залишається головним гравцем на Західних Балканах, як з точки зору його іміджу, так і з точки зору економічних можливостей. По-третє, Туреччина стикається з багатьма перешкодами на Західних Балканах через негативне сприйняття періоду османської окупації та панування.

Під час Боснійської війни держава вирішила не втручатися військовим шляхом, але, використовуючи свою м'яку силу, виступила в якості посередника, сприяючи укладенню Вашингтонської угоди 1994 року між боснійцями та хорватами. Туреччина також прийняла велику кількість боснійських біженців і після закінчення військових дій виступила з ініціативою навчання армії боснійсько-хорватської федерації. Загалом протягом 1990-х років держава брала участь у регіоні головним чином у межах міжнародних місії і операцій [151].

Після початкового зростання інтересу та знання турецького суспільства в регіоні, за правління Партії Справедливості та Розвитку (Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP), що триває із 2002 року, стався справжній стрибок вперед у балканській політиці. Основним інтелектуальним флагманом та ідеологом партійної політики став Ахмет Давутоглу, який здобув посаду міністра закордонних справ у 2009 році. Він виступає категорично проти визначення Туреччини як середньої держави для Західних Балкан, наполягаючи натомість на масштабному впливі в регіоні. У цьому контексті варто згадати про доктрину «Стратегічної глибини» (Stratejik Derinlik) авторства А. Давутоглу, а також концепцію неоосманізму. Однак вчені оцінюють політику Анкари на півострові неоднозначно: так, Д. Танаскович розглядає дії АКП як гегемоністичні та неоімперіалістські, М. Екінчі стверджує, що з 2002 року триває «золотий період» у відносинах Туреччини та балканських держав. Якщо Д. Танаскович говорить про патроністське ставлення турецької влади, то М. Екінчі зосереджує увагу на інтенсифікації економічних та дипломатичних відносин. Однак обидві позиції наголошують на новій і принципово важливій ролі Туреччини на Західних Балканах [152, 153].

¹⁴⁹ Dursun-Özkanca Oya, & Dursun-Özkanca Oya. (2019). Turkish Foreign Policy in the Western Balkans. In *Turkey-West relations the politics of intra-alliance opposition* (pp. 38–62). essay, Cambridge University Press.

¹⁵⁰ Toperich, S., Noi Aylin Ünver, Vračić, A., Joseph, E., & Ivanovic, T. (2017). Turkey in the Western Balkans: A Waning Interest. In *Turkey and Transatlantic relations* (pp. 183–199). essay, Center for Transatlantic Relations, The Paul H. Nitze School of Advanced International Studies, Johns Hopkins University.

¹⁵¹ Yenigun, C. (2015, June 19). *Turkish foreign policy: Resurrection of Turkey in the Balkans*. Chapter (in) *Balkans: Foreign Affairs, Politics and Socio-Cultures*, (Eds) Cunevt Yenigun & Ferdinand Gjona. Retrieved April 30, 2022, from https://www.academia.edu/13097981/Turkish_Foreign_Policy_Resurrection_of_Turkey_in_the_Balkans

¹⁵² Ekinçi, M. U., 2014. A Golden Age of Relations: Turkey and the Western Balkans During the AK Party Period. *Insight Turkey*, 16 (1), 103–125.

¹⁵³ Tanasković, D., 2012. Turkey and the Balkans: Old Traditions, New Aspirations. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 6 (2), 51–62.

С. Октем вважає, що турецька присутність за правління АКП сприяла відродженню ісламу на Балканах через діяльність агенцій Діянет і ТІКА. Туреччина зробила свій внесок у розширення культурних центрів ТІКА та Інституту Юнуса Емре всім регіоном. Обидва були підтримані урядом із метою поширення турецької мови та культури. Допомога ТІКА з метою розвитку була здебільшого спрямована на реконструкцію мечетей та об'єктів культурної спадщини. Інститут Юнуса Емре проводить курси турецької мови, які користуються великим попитом у всьому регіоні, та організовує культурні заходи. Ми також маємо згадати управління у справах релігій (Діянет), яке надавало релігійні послуги та освіту турецьким меншинам, а також іншим мусульманським громадам [154, с. 17-18]. Загалом присутність Діянету була позитивно сприйнята місцевими релігійними інститутами та урядами як противагу ваххабітським мечетям і школам. Крім того, не варто недооцінювати вплив і роль голенистських шкіл (які до спроби державного перевороту 2016 року підтримувалися турецькою державою) та інших низових організацій і мереж. У деяких частинах Західних Балкан вплив турецького ісламу суттєво виріс через реставрації старих османських мечетей, призначення імамів із Діянету до цих мечетей, а також співпрацю між місцевими релігійними організаціями та турецьким Діянетом. Турецький вплив у регіоні не обмежується лише релігійними організаціями: «м'яка сила» держави в регіоні виявляється і в надзвичайній популярності «мільних опер». Далеко не всі ці телесеріали фінансуються АКР або просувають партійні ідеали, однак вони все ще мають суттєвий вплив, що підтверджує, що роль Туреччини не обмежується лише ініціативами АКР та її міжнародних відділень. Сьогодні TRT, Турецька Національна телекомпанія, та агентство Anadolu працюють по всьому регіону [155].

З огляду на вищезазначене, в літературі з 2000-х років популярним є твердження про «повернення Туреччини». Проте як зазначає Д. Бечев, держава завжди відігравала важливу роль у регіоні, однак лише нещодавно долучилася до змагань з іншими акторами. Публікації щодо турецької присутності на Західних Балканах втратили позитивний тон приблизно в 2013 році, переважно через внутрішньополітичні проблеми безпосередньо в Туреччині, трансформацію державної ідентичності та її екстраполяцію на зовнішньополітичні пріоритети. Наприклад, Б. Врачіч стверджує, що внутрішньополітична боротьба та непевне майбутнє турецької зовнішньої політики негативно вплинули на сприйняття Туреччини на Західних Балканах. Б. Демірташ [156, с. 137] підкреслює 4 важливих обмеження турецької політики, а саме надмірний фокус на релігії, ігнорування сприйняття місцевих акторів, перебільшення власної сили, деєвропеїзаційні тенденції у внутрішній політиці.

Як зазначає М. Явуз, засновники Турецької республіки формували зовнішньополітичні пріоритети держави на самопроголошеній західній ідентичності секулярної еліти із заново визначеними національними інтересами [157, с. 23]. Унаслідок цього рання республіканська зовнішня політика мала прагматичну орієнтацію та була зосереджена на чотирьох базових принципах, принаймні формально, серед яких вестернізація, відданість стабільному міжнародному порядку, суворе слідування принципам права та секуляризм. Етнічна або релігійна афіліація не була організаційним принципом формування нової зовнішньої політики. Оскільки акцент було зроблено на внутрішньому розвитку в межах державних кордонів, Туреччина не надавала Балканам суттєвого значення в релігійному чи етнічному вимірах у перші роки існування, незалежно від того, що багато із засновників Турецької Республіки походило з Балкан, зокрема й Мустафа Кемаль Ататюрк. Пріоритетом Анкари стала регіональна стабільність, що задавало відповідний дипломатичний тон. Першим моментом реального зацікавлення регіоном в історії Турецької Республіки став перший Балканський пакт у 1934 під час однопартійного періоду 1923-1945 рр.

¹⁵⁴ Ekinci, M. U., 2014. A Golden Age of Relations: Turkey and the Western Balkans During the AK Party Period. *Insight Turkey*, 16 (1), 103–125

¹⁵⁵ Toperich, S., Noi Aylin Ünver, & Ekinci, M. U. (2017). Turkey and the Western Balkans: Stable Relations and Deepening Cooperation. In *Turkey and Transatlantic relations* (pp. 163–181). essay, Center for Transatlantic Relations, The Paul H. Nitze School of Advanced International Studies, Johns Hopkins University.

¹⁵⁶ Demirtas, B. (2017, January 1). *Reconsidering Turkey's Balkan ties: Opportunities and limitations*. SpringerLink. Retrieved April 30, 2022, from https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-50451-3_7

¹⁵⁷ Yavuz, M. H., 1998. Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism. *Critique: Journal for Critical Studies of the Middle East*, 7 (12), 19–41

Після завершення однопартійного режиму та з початком Холодної війни вся турецька зовнішня політика працювала над входженням Анкари в західний клуб. Тим не менше, зберігався фокус на безпекових питаннях та підтриманні балансу сил, що зумовило встановлення добрих відносин з Югославією Й.Б. Тіто. Хоча відносини з Грецією та Болгарією в умовах Холодної війни були проблематичними, Туреччина підтримувала політичні та економічні зв'язки майже з усіма балканськими державами. Як слушно зауважує С. Саярі, співпраця залишалася обмеженою турецьким членством в НАТО, оскільки з 1952 року Анкара не могла проводити повністю незалежну політику щодо Балкан у контексті Холодної війни [158].

Ідентичнісний компонент та османська спадщина почали повертатися в турецьку зовнішню політику в епоху Т.Озала, наприкінці 1980-тих. Новий підхід буз заснований на концепції неооттоманізму, яка розбудована на османсько-мусульмансько-тюркському минулому Туреччини та прагненні регіонального домінування [159, с. 23]. Держава відігравала активну дипломатичну роль у Боснійській та Косовській війнах, а також миротворчих операціях після них [160, с. 403-444].

Кінець Холодної війни та фрагментація Югославії радикально змінили контекст відносин у 1990-тих роках. Протягом цього десятиліття Партія Добробуту, яка представляла політичний іслам, стала найбільшим коаліційним партнером у турецькому уряді. Однак цій силі не вдалося досягти успіху в розширенні турецької присутності на Балканах у секулярному ключі, натомість вимагаючи від Діянету постати як альтернатива діяльності радикальних ісламістських груп – салафітів і ваххабітів. Діянет створив мережу співпраці в регіоні на консультаційному рівні та доволі скоро став другим каналом представництва Туреччини в регіоні, на рівні з дипломатичним корпусом. Завдяки організації Туреччина посіла особливу роль у переважно мусульманських державах, а саме Боснії і Герцеговині, Косово, Албанії, Північній Македонії та Санджакському регіоні Сербії. Окрім Діянету в цей же період на Балканах розпочав діяльність рух Гюлен, зокрема в Албанії в 1993 році було відкрито фонд «Гюлістан», у Боснії в 1998 році – фонд «Сема».

Туреччина другою у світі визнала в 1992 році незалежність Македонії та виступала на стороні останньої в диспуті щодо назви з Грецією. Так само Анкара підтримала бік Приштини в прагненні до незалежності. Загалом станом на кінець 1990-тих років держава вже була впливовим актором у регіоні, але саме з початком двотисячних та приходом до влади «Права і Справедливості» Анкара вийшла на новий рівень взаємодії з Балканами.

З. Оміш та С. Їлмаз зазначають, що на початковому етапі зовнішня політика АКП виглядала як інтенсивне застосування інструментів м'якої сили та формування дружніх відносин з усіма сусідами Туреччини [161, с. 9]. Із точки зору творців зовнішньої політики в категоріях АКР концепція «сусіда» більша за існування спільного кордону. Вона передбачає статус Туреччини як центральної та ключової країни, яка в стратегічному вимірі охоплює основу Афро-Євразійського простору, як пише А. Давутоглу в «Стратегічній глибині» [162, с.77-79]. Як тільки така концепція почала впроваджуватися АКР, Західні Балкани стали одним із пріоритетів турецької зовнішньополітичної діяльності.

Політику Туреччини періоду Партії Справедливості та Розвитку щодо Західних Балкан можна розділити на три періоди:

- прозахідний, проєвропейський період (2002-2009);

¹⁵⁸ Sayari, S., 2000. Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism. *Journal of International Affairs*, 54 (1), 169–182.

¹⁵⁹ Yavuz, M. H., 1998. Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism. *Critique: Journal for Critical Studies of the Middle East*, 7 (12), 19–41

¹⁶⁰ Uzgel, İ., 1998. Doksanlarda Türkiye İçin Bir İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar. *En Uzun On Yıl*, 3 (1), 403–444.

¹⁶¹ Öniş, Z., and Yılmaz, Ş., 2009. Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey During the AKP Era. *Turkish Studies*, 10 (1), 7–24.

¹⁶² Davutoğlu, A., 2001. *Stratejik derinlik*. Istanbul: Küre Yayınları.

- період Давутоглу (2009-2016), коли географія та історія були основними рушійними силами балканської політики Туреччини;
- період «Султана Ердогана», коли відновилися прагматизм та авторитаризм [163].

Протягом усього правління Ердогана головним протиріччям та обмеженням політики Туреччини в регіоні було прагнення одночасно поєднувати ідею захисника мусульманських громад і лідера сунітської умми з османською спадщиною, заснованим на позитивних відносинах з усіма державами та релігіями в регіоні.

Перший період правління ПСР (2002-2009) був відзначений прозахідним поворотом з акцентом на права людини, верховенство закону та демократичні процедури. Ердоган представив себе демократичним лідером, який зміг здобути перемогу над турецьким милітаризмом і кемалістським істеблішментом попередніх періодів. Із початку югославської війни Туреччина намагалася представити себе в якості чесного посередника між різними сторонами на території колишньої Югославії, та особливо в Боснії. Він заснував тристоронні механізми між Туреччиною, боснійцями, хорватами та сербами в Боснії в 2009 році й Туреччиною, Боснією та Сербією – в 2010. Результатом цих ініціатив стали численні зустрічі та офіційні візити на найвищому рівні. Найбільш важливою з усіх була перша в історії зустріч президента Сербії Бориса Тадіча та Боснії і Герцеговини Харіса Сілайджіча й засудження геноциду в Сребрениці сербським парламентом. У квітні 2010 року Туреччина підписала з БіГ і Сербією Стамбульську декларацію, у якій взяли участь три президенти та яка ознаменувала визнання Белградом територіальної цілісності БіГ [164].

Другий період (2009-16 рр.) характеризується поворотом до славного османського минулого. Османська традиція разом із численними нащадками балканських іммігрантів у Туреччині роблять регіон дуже близьким до турецької народної уяви. За стражданнями боснійців уважно стежили, і громадська думка неодноразово висловлювалася на їхню користь. Те ж саме стосується Косово та Албанії, де загальна релігія створила мости, що виходять за межі формальних політичних відносин. Найбільш яскравим проявом цього підходу став Ахмет Давутоглу, перший радник Ердогана із зовнішньої політики, а з 2009 року – Міністр закордонних справ. Відома книга А. Давутоглу, «Стратегічна глибина: міжнародне становище Туреччини» заклала основу зовнішньої політики АКР та підходу Анкари до Західних Балкан. Турецьке бачення регіону вкорінене в історичній присутності Османської імперії на Балканах та її культурних наслідках, які мають бути використані для сучасних інтересів [165, с. 321]. А. Давутоглу підкреслював важливість албанських та боснійських мусульман для турецьких інтересів на Балканах. На його думку, держава має підтримувати інтереси балканських мусульман, тому що потужні мусульманські осередки в регіоні є плацдармами для укріплення турецького впливу не лише на Балканах, але й у всій Європі. Особливу увагу він приділив Боснії і Герцеговині, яку вважає аванпостом, що міг би допомогти Туреччині досягти європейських політичних та економічних ресурсів [166, с. 317]. Із точки зору А. Давутоглу, Балкани надзвичайно важливі для турецької безпеки та стабільності, оскільки дестабілізація в регіоні матиме негативні наслідки не лише для Туреччини, але й всієї Європи, що спонукає Анкару взяти на себе історичний обов'язок з вирішення балканських проблем [167, с. 318]. І у своїх промовах, і в наукових статтях А. Давутоглу підкреслював важливість та ефективне використання релігії у відносинах між Туреччиною та західнобалканськими державами. Він також наголошував, що значне число етнічних турків проживає на Балканах, як і те, що частина турецьких громадян походить із держав регіону.

¹⁶³ Koppa, M. E. (2020). Turkey, Gulf States and Iran in the western balkans: More than the islamic factor? *Journal of Contemporary European Studies*, 29(2), 251–263. <https://doi.org/10.1080/14782804.2020.1754769>

¹⁶⁴ Koppa, M. E. (2020). Turkey, Gulf States and Iran in the western balkans: More than the islamic factor? *Journal of Contemporary European Studies*, 29(2), 251–263. <https://doi.org/10.1080/14782804.2020.1754769>

¹⁶⁵ Davutoğlu, A., 2001. *Stratejik derinlik*. Istanbul: Küre Yayınları.

¹⁶⁶ Davutoğlu, A., 2001. *Stratejik derinlik*. Istanbul: Küre Yayınları.

¹⁶⁷ Davutoğlu, A., 2001. *Stratejik derinlik*. Istanbul: Küre Yayınları.

А. Давутоглу вважає, що нова турецька зовнішня політика заснована на п'яти принципах:

1. Встановлення балансу між свободою та безпекою;
2. Нуль проблем із сусідами;
3. Розвиток політичних та економічних відносин із сусідами та іншими державами;
4. Багатовимірна зовнішня політика, заснована на геополітичній позиції держави;
5. Активна дипломатія у двосторонніх та багатосторонніх форматах [¹⁶⁸, с. 79-81].

Інтенсифікація інвестицій та заснування нових інституцій показують, що Туреччина має особливий інтерес у трьох країнах: Боснії і Герцеговині, Косово та Північній Македонії, котрі мають велике мусульманське населення та історичні зв'язки з часів Османської імперії. У цьому вимірі А.Давутоглу особливу увагу приділяв Боснії і Герцеговині, паралельно докладаючи посередницьких зусиль для вирішення питань відносин Сараєво та Загреб та Белграда. Більше того, А.Давутоглу та А.Гюль, колишній турецький президент, де факто займалися офіційним представництвом Боснії і Герцеговини, Чорногорії та Північної Македонії в НАТО до набуття ними членства. Боснійський пріоритет не міг не відбитися на відносинах Анкари та Белграда, що спонукало кидати на сербський дипломатичний відтинок кращі кадри турецького МЗС. Результатом цих активних зусиль став Балканський саміт у Стамбулі, який відбувся у квітні 2010 року, де зустрілися президенти Сербії та Боснії і Герцеговини й підписали Декларацію, у якій висловили власну відданість тривалому миру та стабільності в регіоні [¹⁶⁹, с.4].

Із 2004 року ТІКА стала передовою організацією просування турецького впливу в регіоні. Зазначеного року вона розпочала кампанію з реставрації пам'яток османської доби та будівництва нових шкіл і лікарень, вклавши в це більше 18 мільйонів доларів на території Боснії і Герцеговини, Албанії, Північної Македонії та Косово. У 2008 році Косово було основним інвестиційним напрямком ТІКА з обсягом у 27,32 мільйони доларів, коли Боснія і Герцеговина, Північна Македонія, Чорногорія, Албанія та Сербія були в топ-10 країн, які отримували ПІІ від ТІКА. У період 2004-2011 років ТІКА відкрила офіси в Боснії і Герцеговині, Албанії, Північній Македонії, Сербії та Чорногорії.

У 2006 році Туреччина та Албанія підписали угоду про вільну торгівлю, і Туреччина стала другим найбільшим після Німеччини торговельним партнером цієї держави. У 2008 році вона заснувала ТАВ, авіакомпанію, яка керує аеропортом Скоп'є в Північній Македонії. За два роки до того, підтримуваний Туреччиною освітній та культурний фонд «Ускюп» заснував Міжнародний Балканський Університет у Скоп'є. Міжнародний Університет Сараєво був заснований у 2004 році Сараєвським фондом освіти та розвитку за підтримки турецького уряду [¹⁷⁰, с. 109].

Діянет зберіг свою роль чільної турецької інституції та промоутера турецької присутності в регіоні й за АКР, маючи представництва в Сербії, Косово, Боснії та Чорногорії, а також консульський статус в Албанії та Північній Македонії. Як пише А. Озтюрк, організація є основним донором місцевих мусульманських громад у фінансових та матеріальних питаннях. Із 2005 року Діянет також організовує щорічні зустрічі з очільниками мусульманських організацій для обговорення релігійних питань та роботи над великими спільними проєктами на кшталт будівництва найбільшої в регіоні мечеті в центрі Тирани [¹⁷¹].

¹⁶⁸ Davutoğlu, A., 2008. Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007. *Insight Turkey*, 10 (1), 77–96.

¹⁶⁹ Türbedar, E., 2011. Turkey's New Activism in the Western Balkans: Ambitions and Obstacles. *Insight Turkey*, 13 (3), 139–158

¹⁷⁰ Ekinci, M. U., 2014. A Golden Age of Relations: Turkey and the Western Balkans During the AK Party Period. *Insight Turkey*, 16 (1), 103–125.

¹⁷¹ Öztürk, A. E., 2016. Turkey's Diyanet Under AKP Rule: From Protector to Imposer of State Ideology. *Southeast European and Black Sea Studies*, 16 (4), 619–635

Інститут Юнуса Емре, заснований 2007 року, діє як ще один канал турецького впливу зі специфічним фокусом на Західних Балканах. Як зазначають Кая і Текмен, хоча основною метою інституту є сприяння розповсюдженню турецької мови та культури, його діяльність сприймається як головний елемент турецької м'якої/розумної сили в регіоні. Установа має багато офісів на Західних Балканах, які безкоштовно забезпечують місцевих бажаючих вивчити турецьку всім необхідним.

У період 2002-2011 років особливо активно на Балканах діяв рух Гюлен, попри те, що він прийшов до регіону в 1990-тих роках, саме тісні зв'язки з урядами АКР перетворили його на принципово важливого актора для розуміння турецької політики на Балканах. В Албанії рух профінансував створення двох університетів: Епоки та Бедіра, п'яти приватних шкіл у Тирані, Шкодрі та Дурресу, та п'яти медресе під егідою фонду Сема. У Боснії та Герцеговині Гюлен керує Бурським університетом та більш ніж 10-ма приватними школами. У Північній Македонії Гюлен керує 5-ма приватними школами та щотижневиком «Заман». У Косово рух опікується 4-ма школами.

Із 2011 року Туреччина переживає процес трансформації ідентичності за правління АКР. Вона націлена на перетворення країни на «Нову Туреччину», як висловлюється політична еліта АКР. Як справедливо зазначає Кейман, Нова Туреччина видається надмірно поляризованим та фрагментованим суспільством у секулярних, релігійних та етнічних питаннях, водночас очолювана сильним лідером за слабкої опозиції [172, с.21].

Третій період (2016-сьогодення) можна було б визначити як період «султана Ердогана». Усе починається зі спроби державного перевороту та боротьби з гюленістами. Це період зростаючого внутрішнього авторитаризму й зовнішнього прагматизму, заснованого на особистих відносинах між Р. Ердоганом і різними лідерами Балкан, де перший намагався представити себе безперечним лідером у регіоні. Акцент на славному османському минулому поступився місцем більш прагматичному та орієнтованому на економіку підходу після 2012 року та особливо після спроби державного перевороту 2016 року, який ознаменував відхід Давутоглу з державної посади. Тепер центральною фігурою став сам Р. Ердоган і його політика являла собою складний взаємозв'язок особистих відносин та авторитарного образу в поєднанні з його конфліктом із Гюленом і гюленістами в регіоні. Р.Ердоган, особливо після референдуму 2017 року, намагався представити себе регіональним лідером і в той же час батьківською фігурою, що важливо всередині країни на рівні самооцінки: «Балкани дозволяють Туреччині відчувати себе регіональною наддержавою» [173]. Але це також пов'язане з деєвропеїзацією на внутрішньому рівні.

Хоча він звільнив А. Давутоглу з посади прем'єр-міністра в 2016 році, його етно-релігійна парадигма досі є драйвером турецької зовнішньої політики. Як підкреслює С. Айдін-Дюзгіт, Туреччина, як на рівні дискурсу, так і політики, дедалі більше відвертається від Заходу в цілому та Європи зокрема. Відхід від західного світу на рівні дискурсу та використання зовнішньої політики як інструменту внутрішньої може розглядатися як повернення до жорсткої версії неоттоманізму. Явуз підкреслює, що неоттоманізм у тлумаченні АКР є антизахідним, ісламістським, авантюристським та ідеологізованим [174, с. 440]. Однак неоттоманізм є багатограним, прагматичним явищем, що провокує різне ставлення та інтерпретацію залежно від контексту та аудиторії. Він також є виразно ревізійним, оскільки переписує османську історію, роблячи її більш турецькою та суннітською за характером, а також оплакує втрачені землі, що колись були під турецькою владою. Як вважають вчені, Туреччина прагне стати лідером мусульманської умми.

Однак особливу увагу було приділено відносинам із Сербією, найсильнішою країною в регіоні, що доводить прагматичну позицію, яка стоїть за емоційною риторикою. Цілі Туреччини зрозумілі: бути ключовим гравцем у регіоні, зміцнювати свої відносини з

¹⁷² Keyman, E. F., 2014. The AK Party: Dominant Party, New Turkey and Polarization. *Insight Turkey*, 16 (2), 19–31.

¹⁷³ Aydintasbas, A. 2019. "From Myth to Reality: How to Understand Turkey's Role in the Western Balkans." European Council on Foreign Relations 280. March. Policy Brief.

¹⁷⁴ Yavuz, M. H., 2016. Social and Intellectual Origins of Neo-Ottomanism: Searching for a Post-National Vision. *Die Welt des Islams*, 56 (3–4), 438–465.

державами Західних Балкан, виступаючи в якості зразка для наслідування та захищати мусульманські громади. Це не означає, що він представляє альтернативу ЄС або інше бачення майбутнього регіону. Тим не менш, його вплив має межі, що стало очевидним під час боротьби з гюленістами, коли балканські уряди неохоче дотримувалися бажань Анкари. «Нерішуча реакція Західних Балкан на переслідування Туреччиною гюленістів є символом її сили в регіоні» [175]. Вся ця активність посилила престиж Туреччини в регіоні, проте не справила того впливу, про який мріяв А. Давутоглу. Її вплив як і раніше було обмежено мусульманськими громадами, водночас коли навіть серед мусульман існували певні обмеження, які Туреччина не могла подолати. Пантюркізм і панісламізм часто конфліктували, у той час коли Туреччину звинувачували у використанні своїх меншин у регіоні для розширення власного політичного впливу, породжуючи тертя з відповідними урядами.

Головна причина полягала в тому, що навіть якщо А. Давутоглу говорив про славне османське минуле, крім боснійців, для балканських народів османська окупація означала позбавлення волі, рабство, відсутність безпеки та високі податки, у той час як саме існування цих держав було результатом їхньої боротьби проти османів. Це було особливо вірно в Албанії, де місцевим не дозволялося використовувати свою рідну мову при османах. Таким чином, у більшості країн Західних Балкан це все ще розглядається як негативний період в їхній історії. В Албанії, як й у випадку з колишньою Югославією, існував явний антиосманський аспект їхньої відповідної націоналістичної ідеології. Таким чином, замість реісламізації балканських мусульман це зміцнення зв'язків між ісламом і національною ідентичністю призвело до «націоналізації» місцевого ісламу. Навіть якщо розповідь про османських Балканах мав позитивний резонанс всередині Туреччини, у більшості країн регіону він був зустрінутий із великою підозрою. Туреччину вважали упередженим гравцем, особливо після заяви Р. Ердогана в 2013 році про те, що «Косово – це Туреччина, а Туреччина – це Косово» [176].

Як би там не було, Західні Балкани не стоять на першому місці в зовнішньополітичному порядку денному Туреччини. Турецька дипломатія втрутилася, щоб заповнити прогалину, залишену ЄС і його державами-членами. Ніде це не проявляється так відкрито, як в Боснії. З іншого боку, її вплив не поширюється за межі мусульманських громад: Туреччина розглядається як фактор, що викликає розбіжності, який не зміг надати запланованого універсального впливу. Економічні дані підтверджують цей аргумент: навіть якщо турецький експорт та інвестиції на Західних Балканах значно зросли за останні роки, він все одно не може конкурувати з ЄС ні на якому економічному рівні.

У той час як Д.Бечев стверджує, що «Туреччина прагнула приєднатися до гонки м'якої сили на Західних Балканах під час кризи Covid-19», ми підкреслюємо, що цей підхід слідував логіці споріднених держав, і Туреччина здебільшого займалася Боснією і Герцеговиною, Північною Македонією та Албанією. Велика частина гуманітарної допомоги була доставлена у вигляді предметів медичного призначення, як-от маски, набори для тестування та захисний одяг. Важливим аспектом цієї допомоги у всіх випадках була явна вказівка на те, що вона була спрямована самим Р. Ердоганом. Найбільш важливим фактором «пасивності» Туреччини в регіоні під час кризи Covid-19 у порівнянні з участю Росії, Китаю та ЄС є нестабільність в її найближчих околицях, яка відволікає увагу держави від Західних Балкан. Окрім необхідності мати справу з подальшою кризою біженців, Туреччина наразі займається незаконною буровою діяльністю в Середземному морі та оговтується від неприємних наслідків спалаху опосередкованого конфлікту в Нагірному Карабасі. Таким чином, досвід Туреччини в регіоні під час кризи Covid-19 залишається неоптимальним та обмежується окремими ініціативами, спрямованими на те, щоб залишатися однією ногою в дверях, як-от останній робочий обід, організований президентом Туреччини Ердоганом із президентом Сербії Вучичем 25 вересня 2020 року, на якому лідери ще більше зміцнили необхідність дружнього ставлення. Із цього приводу

¹⁷⁵ Aydintasbas, A. 2019. "From Myth to Reality: How to Understand Turkey's Role in the Western Balkans." European Council on Foreign Relations 280. March. Policy Brief.

¹⁷⁶ Vracic, A. 2016. Turkey's Role in the Western Balkans. Berlin: SWP Research Paper. December.

Вучич підтвердив, що «Туреччина є однією з найбільш важливих регіональних держав на Західних Балканах» [177].

Таким чином, турецька зовнішня політика на Західних Балканах будується на переважно м'яких, економічних інструментах взаємодії, не посідаючи при цьому лідерських позицій. В основі ідеологічного обґрунтування діяльності лежить концепція неоосманізму, а сам регіон є плацдармом для становлення Туреччини як регіонального лідера та великої держави. Динаміка політики Анкари на Західних Балканах тісно залежить від релігійної афіліації, а тому обмежена в географічному охопленні та окрім того, перебуває в безпосередній кореляції з внутрішньополітичною кон'юнктурою.

---

¹⁷⁷ Lika, I., Duran, B., Öztürk, B., Düz, S., Ataman, M., & Boyraz, H. M. (2020, July 3). *Analysis: Turkey's corona diplomacy in the Balkans*. SETA. Retrieved April 30, 2022, from <https://www.setav.org/en/analysis-turkeys-corona-diplomacy-in-the-balkans/>

ВИСНОВКИ

Регіон Західні Балкани має виняткове геополітичне значення для глобальних гравців, що перетворює його на простір конкурентної боротьби зовнішніх акторів. Підхід ЄС до регіону в 1990-тих роках не в останню чергу формувався на підставі невдалого досвіду конфліктного регулювання на початку югославських війн, тому мав компенсаторний характер. На рівні офіційних документів та дискурсу чітко проглядалася його сек'юритизація як потенційного джерела конфліктів та дестабілізації континенту в цілому, що поставило досягнення стабільності та миру на Західних Балканах на перше місце в списку інтересів Брюсселя в регіоні. До початку 2010-тих років на тлі численних криз ЄС випускає його з поля зору, проголошуючи в 2014 році мораторій на розширення. Цей процес залишається основним інструментом діяльності на Балканах, який однак нині переживає суттєву кризу. Приблизно з другої половини 2010-х років дискурс геополітичного значення регіону та протистояння з третіми акторами починає ставати головним у поясненні політики Брюсселя на Західних Балканах, що зумовлює потребу детального аналізу цілей, інструментів та ефективності політики КНР, РФ та Туреччини в регіоні.

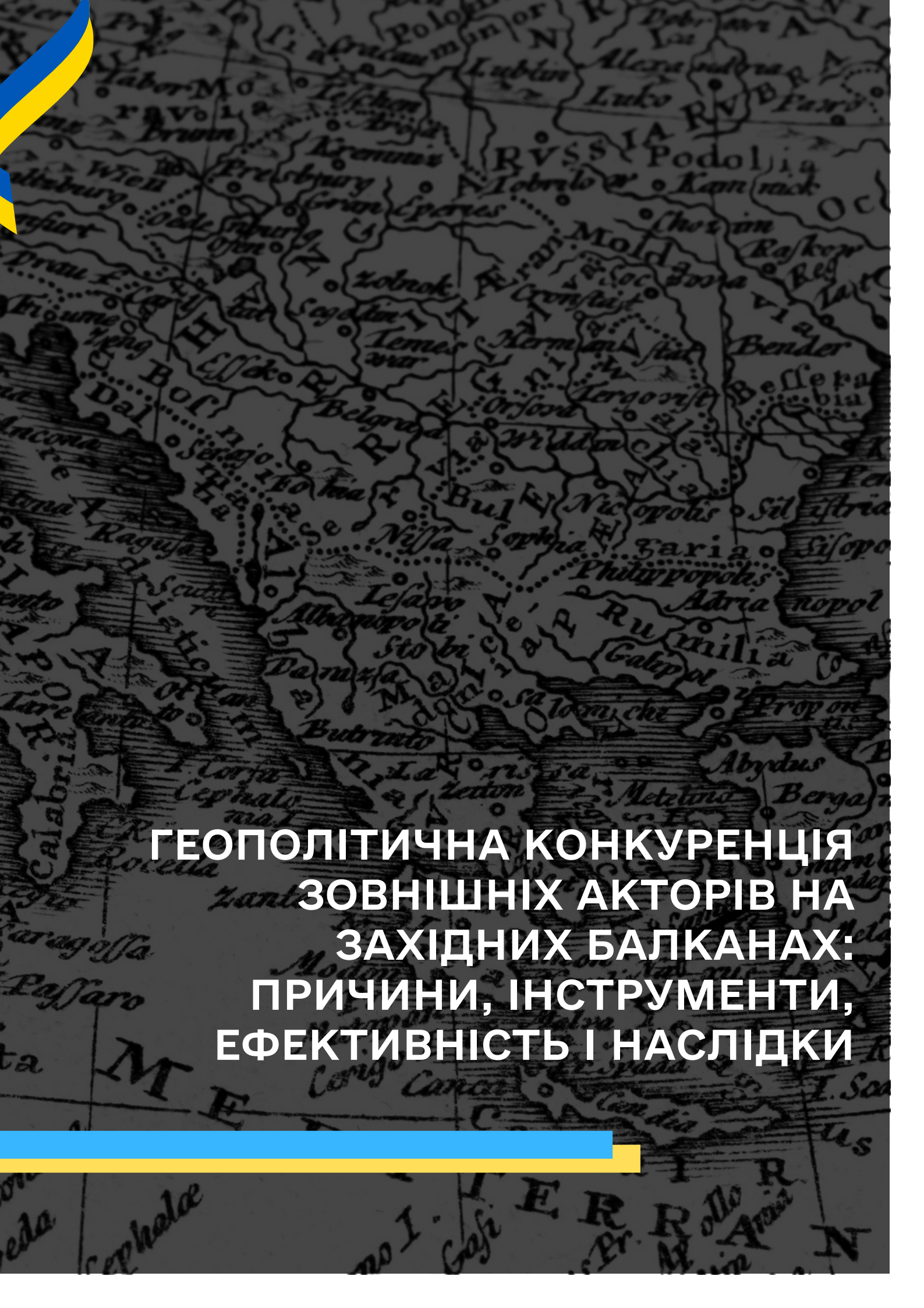
Російська Федерація є історичним гравцем у Західних Балканах, однак реальним впливом володіє в так званому «сербському світі»: переважно православних сербомовних країнах із тісними історичними зв'язками з Москвою (Сербія, Республіка Сербська – ентитет Боснії і Герцеговини, Чорногорія). На практиці спостерігається широке застосування аутсорсингу російської владної функції недержавним гравцям: церкві, громадським організаціям, бізнесменам, іншим акторам. Економічний вплив РФ у регіоні не є масштабним, але сконцентрований у критичних секторах: фінансова та банківська сфери, енергетика, нерухомість, критична інфраструктура. Більше того, російські компанії фактично контролюють державні енергетичні підприємства в Сербії та Боснії і Герцеговині. Росія має на меті використовувати Балкани як ареал дестабілізації ЄС та підриву ліберально-демократичної моделі на глобальному рівні. Хоча на практиці вплив РФ є структурно обмеженим великою кількістю факторів, має місце активна сек'юритизація дій Москви в регіоні з боку ЄС

КНР використовує Західні Балкани як ще один плацдарм для економічного проникнення до ЄС та забезпечення власних економічних національних інтересів, будучи безпосередньо зацікавленою в країнах-кандидатах на членство в ЄС. Основою китайського впливу в регіоні є економіка, особливо в частині необумовлених додатковими вимогами кредитів на інфраструктурні проекти, що різко контрастує з вимогами ЄС. Нормативний досвід Пекіна також вигідно виділяється на тлі суворої європейської кондиціональності, адже виступає за невтручання у внутрішні справи контрагента та не висуває вимог режимного й політичного характеру задля здійснення співробітництва. Наразі китайська присутність на Західних Балканах сек'юритизується Брюсселем як ризик його впливу у регіоні, особливо в контексті наростання хронічних проблем.

Турецька зовнішня політика на Західних Балканах будується на переважно м'яких, економічних інструментах взаємодії, не посідаючи при цьому лідерських позицій. В основі ідеологічного обґрунтування діяльності лежить концепція неоосманізму, а сам регіон є плацдармом для становлення Туреччини як регіонального лідера та великої держави. Динаміка політики Анкари на Західних Балканах тісно залежить від релігійної афіліації, а тому обмежена в географічному охопленні та, окрім того, перебуває в безпосередній кореляції із внутрішньополітичною кон'юнктурою.

Водночас важливо зазначити, що жоден із проаналізованих акторів не дорівнює ЄС у масштабах кількості інституційних форматів, економічних зв'язків, присутності на практиці та дискурсі референтних країн. Окрім того, присутність Москви, Пекіна та Анкари значно фрагментована за релігійною афіліацією, конкретною сферою або переліком країн. Найголовнішим є те, що жодна з вказаних країн не пропонує державам регіону альтернативу європейському проекту, навіть у його нинішньому вигляді, натомість лише спекулюючи на структурних, хронічних викликах регіону та очевидній асиметрії й непростиж

відносинах Західних Балкан та ЄС із метою реалізації власних зовнішньополітичних інтересів.

**ГЕОПОЛІТИЧНА КОНКУРЕНЦІЯ
ЗОВНІШНІХ АКТОРІВ НА
ЗАХІДНИХ БАЛКАНАХ:
ПРИЧИНИ, ІНСТРУМЕНТИ,
ЕФЕКТИВНІСТЬ І НАСЛІДКИ**